

TARTALOM

Konjunktúraelemzések 2015 tavaszán	3
Karsai Gábor – GKI Gazdaságkutató Zrt.	4
Nagy Katalin – Palócz Éva – Vakhal Péter – Kopint–Tárki Zrt.	11
Virág Barnabás – MNB	20
Várhegyi Éva – Pénzügykutató Zrt.	26
Belyó Pál – Policy Agenda	41
Virovác Péter – Századvég Gazdaságkutató Zrt.	47
Richter Sándor – wiiw	54
Hegedüs Zsuzsanna – Kiss Judit : A magyar EU-csatlakozás agrárkereskedelmi mérlege	64
Gittins, Tim – Lang, Richard – Orosz Ágnes : A visszatérő migráció nemzetköziesedésre gyakorolt hatása: magyar információtechnológiai kisvállalatok összehasonlító elemzése	96
Székács Tamás : Munkaerőpiac és munkaerő-migráció a szlovák–magyar határ mentén a gazdasági válság után	123
ÚJ KÖNYVEK	
Az új paradigma keresésének útján. G. W. Kołodko: Wither the World? The Political Economy of the Future. I–II. kötet (Csaba László)	150
Abstracts of the Articles	160
JOGI MELLÉKLET	
Martonyi János : Az egyenlő elbánás elvének elhalása a világgazdaságban	19
Bajusz Anna : Az Európai Unió költségvetési rendszerének finanszírozási problémái	32
Abstracts of the Articles	57

**A folyóirat példányonként megvásárolható:
Gondolat Könyvesház: 1053 Bp., Károlyi Mihály u. 16.
és a szerkesztőségben.**

**A Magyar Közgazdasági Társaság,
valamint a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület tagjai számára
a szerkesztőség előfizetés esetén 33 százalék kedvezményt ad.**

**A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.
Telefon: 309-2642, 309-2695
Fax: 309-2647**

E-mail cím: kulgzadasag@kopint-tarki.hu

Munkatársaink elérhetősége:

Landau Edit főszerkesztő telefonszáma: 309-2642
e-mail címe: edit.landau@kopint-tarki.hu

Rózsás Erika szerkesztőségi titkár telefonszáma: 309-2695
e-mail címe: erika.rozsas@kopint-tarki.hu

Papp Erika szerkesztőségi titkár telefonszáma: 309-2642
e-mail címe: erika.papp@kopint-tarki.hu

**A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány
Külgazdaság honlapja:
www.kulgzadasag.eu, illetve www.kopintalapitvany.hu**

A szerkesztésért felel: Landau Edit. A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon: 309-2642, 309-2695. E-mail cím: kulgzadasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1065 Budapest, Nagymező utca 37–39. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ (ÜLK). Előfizetés: Budapesten a Postaigazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáinál, a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR) Budapest, VIII. Orczy tér 1. Levélcím: HELIR 1900, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Vidéken a postáknál és a kézbesítőknél. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Előfizetési díj 1 évre: 10800 Ft, fél évre 5400 Ft, összevont számok ára 1800 Ft.

Megjelenik kéthavonta összevont számok formájában. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.
Cégvezető: Király Ildikó

Készült a *mondAt Kft.* nyomdájában • www.mondat.hu
Ügyvezető igazgató: Nagy László

Konjunktúraelemzések 2015 tavaszán

A meglepetés növekedéssel zárult tavalyi esztendő után némi lassulást feltételeznek a gazdaságkutató intézetek és más intézmények 2015-re, átmenetileg folytatódó deflációval, súlyosabb költségvetési feszültségek nélkül. Ennyiben közös a különböző intézmények tavaszi prognózisa. A sajtó többnyire csak a legfontosabb gazdasági mutatókról ad tájékoztatást, egyre kisebb terjedelmet szentelve az értékeléseknek, az intézetek által készített vaskos tanulmányok pedig nem mindig jutnak el az érdeklődőkhöz. Ezért 2001 óta közöljük a rövid összefoglalókat ezekből az értékelésekből, illetve prognózisokból. A legújabb elemzések a gazdaságpolitika lehetséges következményeivel, az adósságpályájával, a költségvetési hiánycélok teljesíthetőségével, a gazdasági növekedés és a defláció bizonytalan kilátásával foglalkoznak.

GKI Gazdaságkutató Zrt.: Lényeges tempóvesztés várható*

KARSAI GÁBOR

A magyar gazdaság 2014-ben a bárki által vártnál sokkal jobb teljesítményt mutatott, de előretekintve továbbra sem került a régióhoz mérten tartós felzárkózást biztosító pályára. A látványosan kedvező 2014. évi statisztikai adatok jórészt átmeneti tényezőkből és/vagy más területeken hozott, indokolatlanul súlyos áldozatokból adódnak. Folytatódik a piacgazdaságot kiiktató, államosító modell kiteljesítése, ahol a fő cél a minél szélesebb körre kiterjedő politikai hatalom és a kedvezményezett üzleti csoportok pozíciójának erősítése. A kormányzat éles konfliktusba került az Európai Unióval, az Egyesült Államokkal, számos társadalmi réteggel, hazai és külföldi tőkecsoporttal. Mindezek miatt a magyar gazdaság teljesítménye 2015-ben lényegesen gyengülni fog a tavalyi évhez képest.

A magyar gazdaság 2014-ben 3,6%-kal bővült, ez nemcsak lényegesen gyorsabb az Európai Unió 1,3 százalékos átlagánál, de Írország után a legmagasabb növekedési ütem a tagállamok között. A GDP – a régió országai közül utolsóként – elérte a pénzügyi válság előtti (2007) szintet. Látványosan magas volt a beruházások emelkedése (11,7 százalék), a fogyasztásé (1,6 százalék) pedig közel volt az EU átlagához. Európai összehasonlításban kiugró (10 százalék feletti) volt a GDP-termelés növekedése a mezőgazdaságban és az építőiparban, s kisebb mértékben az iparban is. A szolgáltatások átlag alatt teljesítettek, sőt a pénzügyi és ingatlanágazatban további visszaesés történt. *Idén a növekedés 2 százalék körülire csökken, mindenekelőtt a beruházások stagnálása következtében.* A leggyorsabban az ipar bővül, a pénzügyi szektor mellett két jó év után a mezőgazdaságban is némi visszaesés, az építőiparban markáns lassulás várható. A 2014-ben még *beruházás vezérelt növekedés 2015-ben fogyasztásorientálttá válik*, ami előrevetíti a gazdasági növekedés további lassulását. Míg 2014-ben nagyrészt az állami beruházásokat finanszírozó EU-forrá-

* Az írás a GKI Gazdaságkutató Zrt. 2015. március 21-én bemutatott, A GKI előrejelzése 2015-re című kiadványa alapján készült.

soknak, 2015-ben a fogyasztás bővülését segítő *átmeneti tényezőknek* köszönhető a növekedés, 2016-ban viszont mindkét keresleti tényező romlása várható.

A világgazdaság 2015-ben az előző évinél valamivel gyorsabban bővül. A globális növekedés leglényegesebb hajtóereje az – idén még – *alacsony világgazdasági energiaár*, amiből mindenekelőtt a nettó kőolajimportőr országok (így Magyarország is) profitálnak. A világgazdasági dinamikát visszafoghatják a *megnövekedett politikai kockázatok*: az orosz–ukrán konfliktus, ezen belül egy esetleges ukrán államcsőd, illetve az Oroszországgal szembeni erőteljesebb atlanti fellépés, a Sziriza kiszámíthatatlan kormányzása Görögországban, az Iszlám Állam további térnyerése a Közel-Keleten. Az Európai Unió gazdasági növekedésének további dinamizálódását részben saját modernizációjának elhúzódása, részben a tagállamok jelentős részében még be nem fejeződött makrogazdasági alkalmazkodás és a *szerkezeti reformok lassú végrehajtása* gátolja. Németország növekedése (1,5 százalék) 2015-ben nem gyorsul, de így is meghaladja az EU-átlagot. Az EU inflációs rátája a 2014. évi 0,6 százalék után 2015-ben 0,2 százalék körül lesz, 2014 vége óta defláció tapasztalható. Az euró dollárral szembeni árfolyama 2015-ben folyamatosan gyengül, éves átlagban a 2014. évi 1,33 dollárral szemben 2015-ben 1,1 dollárra prognosztizálható, de az év során paritáshoz közeli (esetleg az alatti) árfolyamra is számítani lehet. A Brent típusú kőolaj hordónkénti éves átlagára a 2014. évi 100 dollárról 2015-ben 60 dollárra csökken.

A gazdasági várakozások az EU-ban a 2013. évi jelentős javulás után 2014-ben hullámzóan alakultak: az első félévben jellemzően kedvezőbbek voltak, mint a másodikban. 2015-ben csak a fogyasztói várakozásokban tapasztalható egyértelmű javulás. Magyarországon márciusban kis lépésekben, de *ötödik hónapja romlott a GKI-Erste konjunktúraindex értéke*, szintje azonban továbbra is viszonylag optimista hangulatot tükrözött.

Idén a megszűnt áremelkedéshez igazodva a *bérkiáramlás lassul*, a reálkeresetek növekedése 3,2 százalékról 2,3 százalékra csökken. Ugyanakkor a fogyasztás dinamikája 2,5 százalék körülire emelkedik a harmadik éve növekvő reáljövedelem és a diktált banki elszámolás következtében csökkenő hitelterhek hatására.

A beruházások 2010 és 2012 között több mint 15 százalékkal csökkentek, majd 2013-ban szerényen, 2014-ben gyorsan, 13 százalékkal emelkedtek. Idén stagnálás valószínű. Ennek oka a tavalyi magas bázis, a kifutó autóiipari fejlesztések, s főként az EU-forrásokból megvalósuló beruházások visszaesése lesz. Az átlagos reálhitelköltség a Növekedési Hitel Program hatására kissé mérséklődött ugyan, de még mindig magas, ugyanakkor a vállalkozások túlnyomó része egyáltalán nem akar hi-

telt felvenni. A GKI 200-300 milliárd forint EU-forrás „beragadásával” számol. A beruházási ráta 2013-ban 19,9 százalék, 2014-ben 21,8 százalék volt, idén 21,4 százalék várható.

Az ipari bruttó termelés 2014-ben 7,6 százalékkal, három éve nem látott mértékben nőtt. Ez a járműipari és ahhoz kapcsolódó korábbi fejlesztések termelésbe lépésének köszönhető. A bányászat és különösen az energiaipar termelése csökkent (ez utóbbi 6,3 százalékkal). A *járműipari kapacitások* idén nem nőnek jelentősen tovább, *kihasználtságuk azonban javul*. 2015-ben 5 százalék körüli ipari növekedés várható. Az építőipar 2014-ben valósággal szárnyalt, hétévnyi visszaesés, majd 2013-ban közel 10 százalékos bővülés után 14 százalékkal nőtt az ágazat termelése. Ez az ütem – elsősorban az EU-támogatások lehívásának tavalyi tetőzése és ideai csökkenése miatt – 2015-ben jelentősen fékeződik: 3 százalék körüli termelésbővülés valószínűsíthető. A mezőgazdaság 2013 után 2014-ben ismét kitűnő évet zárt. Átlagos időjárási körülmények esetén e teljesítményszint némi csökkenése várható, a környezeti és szabályozási tényezők is negatívan hatnak. A *szolgáltatási GDP* 2014-ben 2 százalékkal, 2015-ben várhatóan 1,4 százalékkal, vagyis továbbra is *az átlagosnál lassabban növekszik*. A közösségi szolgáltatások hozzáadott értéke lényegében stagnál, az emelkedés az üzleti szolgáltatások bővülésétől várható. A leggyorsabban a kereskedelmi ágazat bővül (ebben jelentős szerepe van a forgalom „fehéredésének”). A közösségi szolgáltatások modernizációja továbbra sincs napirenden.

Az import dinamikája 2014-ben, négy év után először, meghaladta az exportét. Az export is élénkült az európai konjunktúra I. félévi javulása és az autóipari beruházások belépésének hatására, de az import ennél mintegy 1,3 százalékponttal gyorsabban bővült (a belföldi felhasználás növekedésének és az energiakészletek feltöltésének következményeként). Idén a stagnáló európai konjunkturális várakozások következtében a kivitel, a belföldi beruházási kereslet lanyhulása következtében pedig a behozatal növekedési üteme is 5,5 százalékra lassul. A cserearányok a lezuhant olajár hatására a 2014. évi 1 százalék után idén további 1-1,5 százalékkal javulnak.

A foglalkoztatottak száma a 2013. évi 1,7 százalék után 2014-ben jelentősen, 5,3 százalékkal nőtt. A valós javulás sokkal kevésbé látványos. A növekmény mintegy fele a közmunka bővítésének következménye, de szerepe volt a szűk értelemben vett költségvetési szektornak, az iparnak és a külföldi munkavállalásnak is. 2015-ben a foglalkoztatásban legfeljebb 1 százalék körüli növekedés várható, nagyjából ismét a közmunka bővítése hatására. A munkanélküliségi ráta a 2013. évi 10,2 százalékról 2014-ben 7,7 százalékra csökkent, s idén további szerény (0,3 százalékpontos) mérséklődés várható, szintén a közmunka kiterjesztése hatására.

A foglalkoztatottak száma 2008 és 2014 között – a válság hatására bekövetkezett több mint százezres csökkenést követően – 250 ezer fővel bővült, ebből nagyjából 150 ezer a közfoglalkoztatott, közel 100 ezer pedig a külföldön munkát vállaló személy, vagyis a GKI becslése szerint *a valós hazai foglalkoztatás csak a válság előtti szintet érte el* (miként körülbelül a GDP is). A költségvetési szféra (a közmunkásokkal együtt) 2008 és 2014 között 18,3 százalékkal növelte alkalmazottai számát, miközben *a versenyszféráé 4,4 százalékkal csökkent*. Ez nagyon kedvezőtlen szerkezeti változás. A 2015 januárjával végződő negyedévben – a választási időszak befejeződésétől nyilván nem függetlenül – a téli időszaknak megfelelően nőtt a munkanélküliség, vagyis megtört a munkanélküliségi ráta két éven át tartó, szezonális hatásoktól független csökkenése (ezzel párhuzamosan a foglalkoztatás növekedéséé is).

Folytatódott a pénzügyi GDP egy évtizede tartó szűkülése 2014-ben is, és idén sem várható változás. A hitelállomány is tovább csökkent, de a vállalati hiteleké már enyhén bővült (változatlan árfolyamon számolva lényegében stagnált). Idén még sem a keresleti, sem a kínálati oldalon *nem várható hitelezési fordulat*. A bankrendszer tavaly elszenvedett rekordvesztesége a kormányzati lépések (diktált elszámolás) következménye, de a szektor jövedelmezősége idén tovább romlik. A kormány a bankokkal való részleges kiegyezés révén igyekszik 2016-ra bővíteni a gazdasági növekedés forrásait, 2015-ben azonban a hitelezésben csak stagnálás, a vállalatoknál enyhe emelkedés valószínűsíthető. A lakosság szempontjából egyes brókercégek és kisebb bankok bedőlése a megbízhatóbbnak tartott külföldi befektetési lehetőségek, valamint a hazai állampapírok mellett felértékelheti a stabil banki eszközöket is. Az érintettek – a befektetéseiket elbukó személyek és a betétesek – kompenzációjára nem áll rendelkezésre elegendő forrás.

Az államháztartási hiány 2014-ben a tervezettnél (2,9 százalék) és az előző évinél (2,4 százalék) is kisebb, 2,2 százalék lett a GDP-hez viszonyítva. Az államadósság/GDP arány is csökkent, 77,3 százalékról 76,9 százalékra (bár itt még az adatok pontosítása várható). A strukturális egyenleg azonban romlott. A 2015-re előirányzott 2,5 százalékos deficit elérését a költségvetési törvény nem támasztja alá, ráadásul az EU aligha fogad el a tavalyinál nagyobb hiányt. A GKI megítélése szerint *évközi intézkedésekkel 2015-ben is elérhető a 2,2 százalék körüli hiány*, ami az államadósság némi további csökkenését is lehetővé teszi – feltéve, hogy az állam nem költ nagy összegeket cégvásárlásokra vagy kompenzációkra. Ugyanakkor a nagy ellátórendszerek többségében már rövid távon is elviselhetetlen feszültségek érzékelhetők, ezek kezelési módja – különösen a 2016-tól kilátásba helyezett adó-

csökkentéseket figyelembe véve – nem látható. A szegénység és a társadalmi jövedelmkülönbségek pedig növekednek.

Magyarországon 2014-ben az árszínvonal 0,2 százalékkal csökkent. Ez részben a világszerte alacsony árdinamikából adódik, de komoly szerepe volt az úgynevezett rezsicsökkentésnek is. Ennek nagy része az energia lezuhant világpiacon árá révén egyelőre (átmenetileg?) fenntarthatóvá vált. Idén változatlan maradhat az árszínvonal. A GKI azzal számol, hogy a Fed az év közepétől elkezdheti a kamatemelést, de kis lépésekben és szünetekkel. Ennek ellenére Magyarországon a jelenlegihez képest *csökkenő alapkamatra és éves átlagban 315 forint/euro árfolyamra* lehet számítani (leginkább azért, mert a Magyar Nemzeti Bank mérlegtöbblete így érhető el).

Magyarország folyó fizetési és tökemérlege 2009 óta évről évre egyre nagyobb többletet mutatott, ami a GKI becslése szerint 2014-ben elérte a 8 milliárd eurót. Ez 2015-ben 7,2 milliárd euróra csökken, az áruk és szolgáltatások növekvő aktívuma ugyanis nem tudja ellentételezni, hogy a fejlesztési célú nettó EU-transzferek 1-2 milliárd euróval csökkennek. A jogbizonytalanságot okozó, külfölditöke-ellenes és kiszámíthatatlan gazdaságpolitika miatt a *külföldi tőke és a képzett munkaerő kiáramlásában van* Magyarországról.

Az elmúlt öt évben folytatódott a magyar gazdasági teljesítmény (a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP) lemaradása a régióhoz képest. A World Economic Forum, a svájci IMD és a Világbank Doing Business nemzetközi versenyképességi listáin Magyarország átlagosan nyolc hellyel esett vissza, kirívóan rossz osztályzatot kapott a kormányzat működésével, átláthatóságával és az iránta megnyilvánuló bizalommal kapcsolatos szempontok szerint. A visegrádi országok helyett már a balkáni országokkal van versenyben. Az államadósság – a magán-nyugdíjpénztárak államosítása és az év végi trükkök nyomán is – alig csökkent, a 2011–2014-es gazdasági folyamatok alapján valójában emelkedett. A költségvetés szerkezetében *előremutató strukturális változások nem történtek*, ezzel szemben a nemzetközi tendenciákkal ellentétes átalakítás kezdődött a közoktatásban és a felsőoktatásban, további szakembervesztés és hatékonyságromlás tapasztalható az egészségügyben, visszalépés történt a nyugdíj- és a szociális rendszerben. A kormányzati munka szakmai nívója soha nem látott szintre zuhant (ezt bizonyítja például az internet- és a reklámadó, a megyei autópálya-matrica és a vasárnapi zárva tartás körüli hercehurca), részben a politikai lojalitáson alapuló káderpolitika, részben a jogszabályalkotás minisztériumokon kívülre (üggyvédi irodákba és egyéni képviselői indítványokba) helyezése miatt.

Magyarország *külföldi megítélése* (az államosító, piacellenes és korrupciógyanús ügyekkel terhelt gazdaságpolitika miatt) *nagyon kedvezőtlen*. A keleti nyitás politikája eredmények helyett politikai elszigetelődést hozott. Tavaly az orosz és az ázsiai kivitel volumene is csökkent. Az Oroszországhoz kapcsolódó energetikai fejlesztések jövője egyre bizonytalanabb. A hazai energiaigény ezeket a jelenleg tervezett mértékben nem teszi szükségessé, miközben a fejlesztések forrása homályos, ráadásul beleütközik az EU energiapolitikai elveibe és valószínűleg a szabályaiba.

A gazdaságpolitika formálásában a jelek szerint a Nemzetgazdasági Minisztériumnál nagyobb szerepet játszik a Magyar Nemzeti Bank, főleg pedig a miniszterelnök környezete. A jegybank az indokoltnál sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít annak, hogy *saját mérlegében minél nagyobb többletet érjen el*. Erre építve mind kezdeményezőbbben lép fel a költségvetés közvetett finanszírozása (a kéthetes jegybanki kötvény betété alakítása, az MNB-alapítványok tőkéjének állampapírba fektetése) és a növekedés előmozdítása érdekében, ami a jegybanki függetlenség igen sajátos értelmezése. Az MKB Bank „megszerzésével” az *egyszintű bankrendszer* irányába is lépett egyet. Mindez egyre súlyosabb kockázatokat rejt, amint azt a brókercégek és kisbankok csődje is jelzi. Az Országos Betétbiztosítási Alapban és a Befektető-védelmi Alapban felhalmozott tartalékok messze nem elegendők a helyzet kezelésére.

A kormány *a bankokkal való részleges kiegyezés* révén igyekszik bővíteni a gazdasági növekedés forrásait. (A megállapodásnak érdekes módon nem volt szereplője a jegybank.) Erre minden bizonnyal az kényszerítette, hogy 2016-ban az EU-támogatások jelentősen csökkenni fognak, a működő tőke beáramlása korlátozott marad, s ha mindez a bankrendszer befagyásával párosul, az lehetetlenné teheti a gazdasági növekedést. Mivel azonban a kormányzati gesztusok – így mindenekelőtt a bankadó csökkentése – nem párosulnak más, a piac és a jogállam szabályait visszaállító lépésekkel, ennek hatása korlátozott marad. A Magyar Nemzeti Bank által meghirdetett Növekedési Hitelprogram Plusz nem a megengedett és a hitelezési kockázatokhoz igazodó kamatmarzs növelésével, hanem a veszteség egy részének jegybanki megtérítésével igyekszik élénkíteni a bankok hitelezési hajlandóságát. Mivel a gondok egy része a jó projektek hiányából adódik, e lépéstől sem várható fordulat; emellett a program ismét az egyedi osztogatás irányába visz.

A hitelminősítők többek között az államadósság fenntarthatóan csökkenő pályáját, a befektetési környezet javítását és a bankrendszer stabilitását biztosító gazdaságpolitikát várnak a kormánytól. Ha a kedvező külső és belső egyensúly a 2015 júniusában elfogadni tervezett jövő évi költségvetéssel összefüggésben valóban a

bankadó csökkentésének törvénybe iktatásával párosul, az év második felében sor kerülhet a felminősítésre: a kilátások javítása vagy a befektetésre javasolt kategóriába való besorolás formájában. Ugyanakkor különböző fejlemények – például további államosítások, a Paks2 körül kialakult bizonytalan helyzet, a magyar tőkepiac brókeresődök következtében romló megítélése, mindezek esetleges hatása a költségvetés finanszírozására – kedvezőtlenül befolyásolhatják ezt a lehetőséget.

A kormányzat mind mélyebben avatkozik be a társadalom tagjainak életvitelébe. Korábban, ameddig ez csak a gyenge érdekérvényesítő képességű csoportokat – hajléktalanokat, drogosokat, rokkantakat, romákat – érintette, nem ütközött igazán kemény társadalmi ellenállásba. Az újabb lépések azonban a kormányhoz eddig lojális társadalmi csoportokat is elbizonytalanítják, ami hozzájárul *a hatalmon belül repedések* terjedéséhez.

Kopint-Tárki Zrt.: Háromszázalékos növekedés, nulla infláció*

NAGY KATALIN – PALÓCZ ÉVA – VAKHAL PÉTER

A világgazdasági konjunktúráról 2014-ben enyhén javuló tendenciák és új kockázatok (csökkenő olajár, defláció veszélye) megjelenése jellemezte. Az idei évre vonatkozó globális növekedési előrejelzések 3,4-3,6 százalék körül mozognak, s a legtöbb előrejelző 2016-ra újabb élénkülésre számít (3,9 százalék). A növekedést továbbra is elsősorban a fejlett országok húzzák: az amerikai konjunktúra egyre erőteljesebb, az idén 3 százalék körüli GDP-bővülés várható; gyorsul a növekedés az Európai Unióban is, míg Japánban a konjunkturális kilátások változatlanul nyomottak. A feltörekvő országok közül különösen látványos a kínai növekedés lassulása, ami részben a megindult strukturális reformok következménye.

Az előrejelzéseket továbbra is jelentős lefelé mutató kockázatok jellemzik: az olajár-csökkenés makrogazdasági hatásai, az egyre több helyen jelentkező geopolitikai feszültségek, az amerikai monetáris szigorítás makrogazdasági, illetve pénzügyi következményei mind olyan tényezők, amelyek könnyen felülírhatják a különböző prognózisokat.

Az infláció a fejlett országokban az idén is mérsékelt marad, a defláció veszélye az év második felében várhatóan csökken, míg jövőre már mindenütt az áremelkedés ütemének gyorsulására lehet számítani. A feltörekvő országokban az infláció alakulása nagyon differenciált képet mutat.

A világkereskedelem 2014-ben viszonylag szerény, a várakozásoktól elmaradó mértékben bővült. A prognózisok a javuló globális kereslet és a csökkenő nyersanyagárak következtében 2015–2016-ra a növekedés gyorsulását jelzik, az ütem azonban – elsősorban a beruházási importkereslet ciklikus gyengesége, valamint a beszállítói hálózatok átalakulása miatt – továbbra is számottevően elmarad a sokéves átlagtól.

* A cikk a Kopint-Tárki Konjunktúrajelentés. A világgazdaság és a magyar gazdaság helyzete és kilátásai 2015 tavaszán című kiadványa alapján készült (a jelentést készítette: *Matheika Zoltán, Nagy Katalin, Oblath Gábor, Palócz Éva, Pethő Annamária, Serfőző Nóra, Székács Tamás és Vakhal Péter*).

Nagy Katalin, a Kopint Konjunktúrakutatási Alapítvány ügyvezető igazgatója.

E-mail cím: katalin.nagy@kopint-tarki.hu

Palócz Éva, a Kopint-Tárki Zrt. vezérigazgatója. E-mail cím: eva.palocz@kopint-tarki.hu

Vakhal Péter, a Kopint-Tárki Zrt. tudományos munkatársa. E-mail cím: peter.vakhal@kopint-tarki.hu

A nyersanyagárak csökkenése az év első hónapjaiban folytatódott. A Nemzetközi Valutaalap havi nyersanyag-árindexe februárban az egy évvel korábbinál 34 százalékkal volt alacsonyabb – az energiahordozóké (olaj, gáz, szén) 44 százalékkal, a nem energiahordozó nyersanyagoké 15 százalékkal. A nyersolaj árának csökkenése az év első hónapjaiban is folytatódott, a várakozások szerint 2015 második felében kisebb emelkedés kezdődhet. A jelenlegi helyzetben meglehetősen nehéz bármiféle előrejelzést adni: az első negyedévben az olaj hordónkénti ára 53,9 dollár volt, a következő időszakban a felfelé mutató kockázatok erősödhetnek, így akár 70 dollárra is felkúszhat. A jelenlegi becslések 55–72 dollár/hordó között mozognak, ám a kereslet-kínálat egyensúlyhiánya mellett a spekulációs elemek, a geopolitikai konfliktusok erősödése egyaránt jelentősebb piaci mozgásokat indíthat meg.

A nemzetközi pénzpiacok hangulatát továbbra is alapvetően a Fed várható szigorítására irányuló várakozások határozzák meg. A Fed kommunikációja alapján arra lehet következtetni, hogy idén valóban megnyílik a lehetőség a kamatemelés előtt, de ezt a lépést továbbra sem kívánja elsietni, az eredetileg júniusra várt korrekció időben eltolódhat. Az euró dollárral szembeni leértékelődése tovább folytatódott, jelenleg mintegy 13 százalékkal alatta van a tavaly december végi szintnek. A dollár erősödését az amerikai monetáris politika szigorodása, a várható kamatemelés, illetve az Európánál kedvezőbb növekedési kilátások magyarázzák. Így az idén nem, vagy csak az év második felében várható az euró enyhe erősödése, az éves átlagárfolyam 1,12-1,20 USD/EUR körül alakulhat.

A monetáris politika vonatkozásában a fejlett országokon belül is differenciáltabb kép kezd kibontakozni. Míg a Fed szigorítani akar, és ugyanez várható a brit jegybanktól is, addig Japánban és az Európai Központi Bank esetében további monetáris lazítás jellemző; a prognózisidőszakban nem is várható kamatemelés vagy a likviditásbővítő intézkedések kivezetése.

Az Európai Unióban, ezen belül az euróövezetben az idei évre javuló kilátásokkal számolunk. A hangulatindikátorok alapján arra lehet következtetni, hogy az élénkülés a gazdaság egyre szélesebb bázisán lesz érezhető. Az euróövezet egészére az idén 1,5 százalékos, jövőre 1,8 százalékos GDP-bővülést várunk. A növekedés fő támasza a belső kereslet, ezen belül is elsősorban a magánfogyasztás lesz. A külpiaci környezet javulása, a világkereskedelem élénkülése következtében a kivitel – a korábbiakhoz képest – élénkülhet, a nettó export az import dinamizálódása ellenére pozitív lehet. Az egyes országok közötti különbségek továbbra is jellemzőek maradnak, Németország változatlanul az euróövezet lokomotívjának számít. Az orosz-uk-

rán konfliktus alakulása, illetve a görög válság kimenete lefelé mutató kockázatokat jelentenek az EU-19 számára.

Az infláció nyomott marad az euróövezet országában: az év első hónapjaiban a fogyasztóiár-index tovább csökkent az előző év azonos időszakához viszonyítva, és a maginfláció is a tavaly tavaszi hónapok óta 1 százalék alatt mozog. A jelenlegi előrejelzések szerint éves szinten a fogyasztóiár-index nem mutat majd változást, azonban az év második felében megindulhat egy enyhe áremelkedés. Emellett szól, hogy az euró gyengesége következtében az importárakon keresztül begyűrűzhet némi drágulás. Az élénkülő kereslet, a bérek emelkedése szintén előbb-utóbb éreztetni fogja hatását. Összességében arra számítunk, hogy a deflációs veszély az év folyamán fokozatosan csökken, jövőre a fogyasztói árak újbóli emelkedése várható.

A kelet-közép-európai tagállamok 2014-ben rég nem látott mértékben növekedtek. Az átlagos bővülési ütem 2,6 százalék, csupán két tagállam volt még recesszióban, míg háromban 3 százalékot meghaladó növekedést regisztráltak. Biztató, hogy szinte valamennyi GDP-komponens bővülni tudott, bár a növekedési szerkezetek eltérőek. Az új EU-tagállamok növekedési rangsorát korábban a balti országok vezették, tavaly azonban hátrább csúsztak, és a visegrádi országok lettek a régió éllovasai. Az észt-llett-litván lassulás javarészt az oroszországi recesszióból, valamint az orosz–ukrán konfliktushoz való relatív közelségükből következett.

A legnagyobb kihívást idén az egyre súlyosbodó defláció, valamint az árfolyamok sávszélekre tapadása jelenti. A nem eurót használó tagállamokban a hazai deviza sokat erősödött az euróval szemben, míg a dollárhoz viszonyítva jelentős mértékű gyengülés figyelhető meg. Külön problémát okoz a svájci frankkal szembeni extrém mértékű gyengülés, amiben elsősorban azok a tagállamok érintettek, ahol rendkívül magas a GDP-arányos külföldi devizaadósság (ilyen például Horvátország, Románia és Magyarország).

Némileg mérsékeltebb növekedési ütemeket várunk 2015-ben a régió egészében. A defláció mellett a térség gazdaságát az orosz recesszió is lassítja – amit az Európai Központi Bank likviditásbővítő programja, valamint a tagállami fiskális szigor enyhülése ellensúlyozhat. Utóbbi azonban lassan és megfontoltan kell, hogy történjen, mivel a hiányszintek megnövekedésének komoly következményei lehetnek.

Magyar gazdaság: mi várható 2015-re?

Több gazdasági mutató is arról tanúskodott 2013 közepétől, hogy a magyar gazdaság kezd kilábalni a 2012. évi visszaesésből. Az élénkülés első markáns jele a beruházások dinamikájának erőteljes felgyorsulása volt, miközben a lakosság fogyasztása is nőtt valamelyest, bár lényegesen alacsonyabb ütemben.

A növekedés évközi gyorsulását jelezte, hogy míg 2013 egészében 1,5 százalékos növekedést mértek, ezen belül a GDP bővülése az első félévben még mindössze 0,25, a másodikban már 2,7 százalék volt. A kiugróan magas növekedési adatok láttán az előrejelzőknek az év végén fel kellett tenniük a kérdést: *vajon a magyar gazdaság egy konjunkturális ciklus felívelő szakaszában van (s ennek megfelelően 2014-ben is gyors növekedésre lehet számítani), vagy a 2013. évi gyors növekedést elsősorban (egyesekek szerint szinte kizárólag) átmeneti és egyedi tényezők okozták, ami 2014-ben értelemszerűen a növekedés lassulásával jár együtt.*

Mint az *1. ábra* mutatja, az előrejelzők többsége inkább a növekedés erős lassulására voksolt. 2014 januárjában a Concensus Economics által megkérdezett 20 intézet 2014. évi előrejelzésének átlaga (mean) 1,8 százalék volt, az előrejelzések 1 és 2,3 százalék között szóródtak, azaz még a legoptimistább előrejelző is csupán 2,3 százalékos növekedést prognosztizált 2014-re. Az 1,8 százalékos várt növekedés magasabb ugyan a 2013. évinél, azonban elmarad az év második felében mérttől.

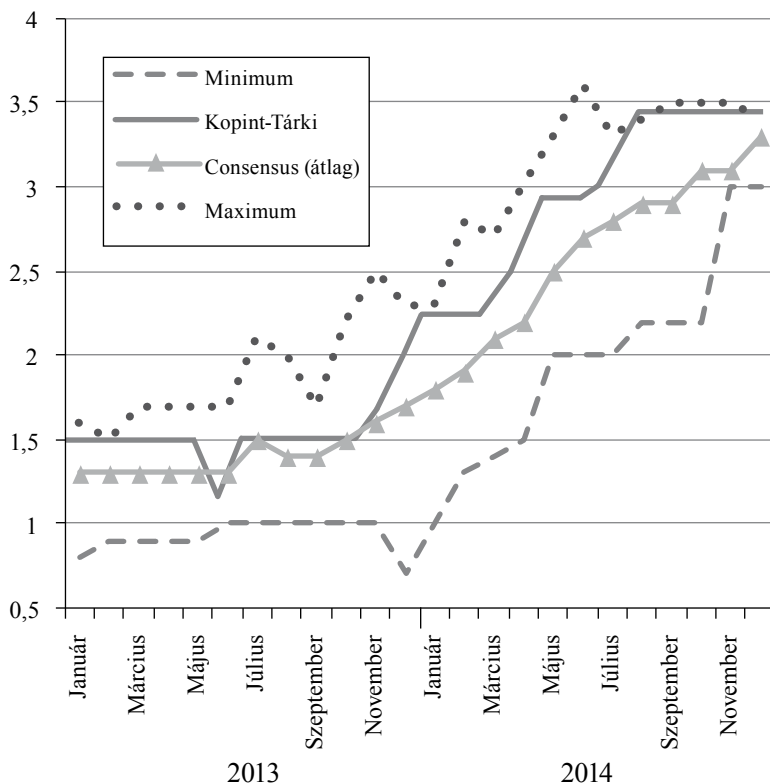
A Kopint-Tárki 2,2 százalékos előrejelzése az év elején a legmagasabbak között (azaz a tényszámhoz a legközelebb) volt, a 3,6 százalékos tényleges ütemtől azonban így is jócskán elmaradt. Az év folyamán azután az elemzői várakozások folyamatosan, hónapról hónapra emelkedtek, de – paradox módon – még az év utolsó hónapjában is jócskán alatta maradtak a tényszámnak.

A 2014. évi növekedés mértéke tehát meglepetés volt, a növekedés ténye és összetevőinek szerkezete azonban már világosan körvonalazódott az év elején. Ugyanakkor az előrejelzők a beruházások prognózisában tévedtek a legnagyobbat. Miközben 2014-ben egyértelműen a bruttó állóeszköz-felhalmozás jelentette a növekedés húzóerejét (14 százalékkal bővült), a Consensus átlaga 2014 januárjában csupán 3,1 százalék volt, az előrejelzések 1,2 és 6,1 százalék között szóródtak. A prognózis és a tényadat közötti jelentős eltérést indokolja, hogy ugyan arra lehetett számítani, hogy az Európai Unió által finanszírozott projektek kivitelezése a 2007–2013-as tervezési ciklus utolsó (pontosabban: t+1) évében felgyorsul, ilyen jelentős mérték azonban nem volt előre látható. Különös tekintettel arra, hogy ugyanebben az évben zajlott az európai uniós fejlesztési projektek intézményi rendszerének teljes átszervezé-

se, a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség megszüntetése és új intézmények felállítása, ami azzal a veszéllyel járhatott, hogy a projektek tovább húzódnak. Sok volt tehát a bizonytalansági tényező, ami miatt a viszonylag alacsony beruházási ütemet váró mainstreamtől való számottevő eltérés meglehetősen kockázatos lett volna.

1. ábra

Consensus prognózis a magyar GDP 2014. évi növekedésére

Forrás: Consensus Economics Eastern Europe

Bár a Kopint-Tárki 5,5 százalékos beruházási prognózisa az előrejelzők között a harmadik legmagasabb volt, a tényadattól azonban ez is elmaradt. Mindössze két előrejelző várt ennél magasabb, 6, illetve 6,1 százalékos beruházási ütemet 2014-re.

A magánfogyasztásra vonatkozó előrejelzések nem lóttek ennyire mellé: a 2014. januári Consensus riport 1,2 százalékos prognózisátlagot regisztrált, 0,4 és 2 százalékos közötti intervallumban. A 2014. évi magánfogyasztás-növekedési tényadat végül 1,6 százalékos lett.

A 2014. évi növekedés okai és a 2015. évi kilátások

Mindenekelőtt érdemes megvizsgálni, hol tart ma a magyar gazdaság a 2005. évi állapotához képest. Nos, az adatok azt mutatják, hogy *a tavalyi gyors növekedés ellenére még mindig sok behoznivaló van.*

Az elmúlt tíz évben három krízis is sújtotta a magyar gazdaságot. A legnagyobb kétségtelenül a 2009. évi globális válság súlyos hatása volt (a GDP 6,7 százalékos visszaesésével), azonban ezt megelőzően a sorozatos fiskális kiigazítások következtében már a 2006–2008 közötti időszak is depressziós környezetben telt. A nettó export növekedése következtében 2007–2008-ban még volt ugyan némi gazdasági növekedés (0,5, illetve 0,9 százalékos), a belföldi komponensek közül azonban a magánfogyasztás már ekkor is csökkent, a bruttó állóeszköz-felhalmozás pedig stagnált. A harmadik depresszió 2012-ben érte a gazdaságot, 1,5 százalékos visszaeséssel. Utóbbi (kisebbségi) részben a kedvezőtlen világ gazdasági feltételekkel is magyarázható: az export csökkent, bár a nettó export még így is pozitívan járult hozzá a GDP-hez, mivel az import még jobban zsugorodott. Ennél nagyobb szerepe volt a visszaesésben a magánfogyasztás 2 százalékos csökkenésének. Az utóbbi az alacsony jövedelmű háztartások fogyasztási képességének zsugorodásával magyarázható, ami az egykulcsos személyi jövedelemadó bevezetése és az adójóváírás megszüntetése miatt következett be.

Összességében a három krízis azt eredményezte, hogy 2014-ben – a viszonylag gyors növekedés ellenére – *a magyar lakosság fogyasztása még mindig 7,6, a beruházások volumene pedig 2,8 százalékkal alacsonyabb volt, mint 2005-ben.* Mindez azt sugallná, hogy az elmúlt másfél évben elkezdődött „helyreállítási periódus” még tartogat növekedési impulzusokat. Kérdés, hogy ezek milyen mértékben tudnak érvényesülni.

2014-ben a magánfogyasztás növekedéséhez nagymértékben hozzájárult a nem várt defláció reálkereset-növelő hatása (azon kívül, hogy a háztartási szektor jó részét már kiheverte az adójóváírás kivezetése miatti megrázkódtatásokat). A munkaadók ugyanis részben a várt infláció alapján döntöttek a béremelések mértékéről,

ami 2014 elején még 2 százalék felett volt. Ezzel szemben az éves fogyasztóiár-index mínusz 0,2 százalék lett, ez a reálkeresetek 3,5 százalékos növekedéséhez vezetett. 2,6 százalékkal nőtt a nyugdíjak reálértéke is. A háztartások vásárolt fogyasztásának 1,7 százalékos növekedése a reáljövedelmek megugrásához képest kifejezetten mérsékeltnek mondható, ami arra utal, hogy 2014-ben még mindig hatott a devizahitelek törlesztési terheinek fogyasztást csökkentő hatása.

A beruházások robusztus növekedésében 2014-ben kétségtelenül központi szerepet játszott az európai uniós fejlesztési források intenzív felhasználása. Az adatokból nem olvasható ki pontosan, hogy mely beruházások kapcsolódtak közvetlenül az EU által támogatott projektekhez, mivel az EU-támogatások nemcsak az állami infrastrukturális beruházásokhoz, hanem számos magánberuházás finanszírozásához is hozzájárultak. Mindenképpen figyelemre méltó azonban a feldolgozóipari beruházások 12,7 százalékos növekedése, ami elsősorban az autóipar (Mercedes, Opel és a hozzájuk kapcsolódó beszállítók) beruházásainak volt köszönhető. Mindazonáltal a tavalyi utolsó negyedév adatai már a beruházási dinamika csökkenését jelzik (csupán 1,9 százalékos növekedéssel), ezen belül pedig a feldolgozóipari beruházások 4,1 százalékkal estek vissza.

A beruházási tempó lassulása a tavalyi utolsó negyedévben jórészt a magas bázissal magyarázható: az előző év azonos időszakában ugyanis 14,9 százalékkal nőtték a beruházások.

Ami a 2015. évi növekedési kilátásokat illeti, a tavalyi magas bázis, elsősorban a beruházások területén, felveti a kérdést: *lehet-e még növelni a tavaly „csúcsra járatott” beruházási dinamikát?* Mindazonáltal a tavalyi előrejelzési tévedésnek óvatosságra kell(ene) intenie a prognózisok készítőit. A t+2 elv alapján 2015-ben még van lehetőség az előző ciklusból áthúzódó beruházások befejezésére, ami továbbra is intenzív, bár a tavalyinál alacsonyabb aktivitást feltételez. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy 2015-ben már lassacskán megindulhatnak az új ciklus beruházásai, legalábbis azok előkészítő munkálatai. A még áthúzódó járműipari beruházások mellett számos vegyipari nagyberuházás kezdődik 2015-ben. Mindent egybevetve a Kopint-Tárki 2015-re *3 százalékos beruházásnövekedést* vár.

A gazdasági növekedés pénzügyi feltételei kedvezőek: a vállalati és lakossági hitelek kamatai történelmi mélypontra süllyedtek. Ennek ellenére 2014-ben a vállalati hitelezés nem indult meg, a Növekedési Hitelprogram eredményei elmaradtak a várakozásoktól. A nyomott hitelkereslet azt bizonyítja, hogy a hitelezés korlátja nem elsősorban a kínálati oldalon található.

A magánfogyasztás 2015. évi növekedési kilátásai viszonylag jók. A januári bér-
adatok alapján feltételezhető, hogy a reálkeresetek növekedése elérheti, legalábbis
megközelíti a tavalyi ütemet. Emellett 2015-ben a magyar devizahiteles háztartások
folyó törlesztési terheinek a csökkenése is a fogyasztás élénkülésével járhat. Kérdés,
hogy a lejárt devizahitelek utáni egyszeri kifizetések összegét a háztartások inkább
megtakarítják, vagy elköltik. Mivel nem várt összegről van szó, inkább a kapott
összeg túlnyomó részének a megtakarítása lenne logikus. Ennek azonban ellene hat
a rendkívül alacsony kamat- és hozamszint. Mivel azonban a deflációs környezetben
ez a kamatszint is jelentős reálkamat-tartalmat hordoz, a reálkamat-tudatos meg-
takarítók részéről inkább a kapott összegek nagyobb részének a különböző megta-
karítási formákban – a brókerbotrány miatt kevésbé befektetési alapokban, inkább
bankbetétekben vagy állampapírokban – való elhelyezése várható.

A Kopint-Tárki *a magánfogyasztás növekedését 2015-ben 3,4 százalékra becsüli.*

A belföldi felhasználás növekedése következtében az export az importnál 0,4-
0,5 százalékponttal alacsonyabb ütemben bővíthet, ami a nettó export csökkenésé-
vel járhat együtt.

Kiemelendő a pénzpiaci stabilitás erősödése 2014-ben, ami az eddigi jelek sze-
rint 2015-ben is folytatódhat. *Amennyiben az év közepén a magyar államadósság fel-
minősítése megtörténik, számolni kell az árfolyam erősödésével,* amire a Monetáris
Tanács további kamatcsökkentéssel reagálhat.

A fentieket összegezve, a Kopint-Tárki *2015-ben 3 százalék körüli növekedést
vár. Az infláció nulla százalék körül várható.*

Kockázati tényezők

Az előrejelzést nagyban nehezíti, hogy 2015-ben is számos olyan tényezővel kell
számolni, amelyek a normális gazdasági folyamatok tendenciái alapján nem jelezhe-
tők előre, hanem egyes állami intézmények, illetve a háztartások nem szokványos,
eseti döntéseitől függenek.

A GDP komponensei közül a magánfogyasztás előrejelzésénél mind felfelé,
mind lefelé mutató kockázatok mutatkoznak. Egyfelől nem zárható ki, hogy a ház-
tartások a devizahitelek forintra váltására a fogyasztás nagyobb növelésével rea-
gálnak, különös tekintettel a konverzió pszichológiai hatására, az árfolyam-bizony-
talanság megszűnésére. Másfelől viszont a vasárnapi zárva tartás mind a vásárolt

fogyasztásra, mind a bevásárlóközponti vendéglátásra negatívan hat: az előbbi tényező bizonytalan, az utóbbi azonban biztosra vehető.

A beruházási dinamika a vártnál alacsonyabb lehet, amennyiben az idén egyáltalán nem kezdődnek meg az új ciklus projektjei. A gazdaságpolitika kiszámíthatatlansága miatti bizonytalanság továbbra is átlengi a magyar gazdasági közéletet, ami szintén hátráltathatja a beruházási szándékokat.

További súlyos kockázatot rejt magában *a brókercsődök esetleges eszkalálódása*. A már ismert csődök miatt kialakuló politikai és társadalmi feszültségek mértékét sem lehet ma még megállapítani.

Magyar Nemzeti Bank: Élénk maradhat a növekedés 2015-ben és 2016-ban is*

VIRÁG BARNABÁS

Nemzetközi összevetésben is erős növekedést és historikusan alacsony inflációs rátát mutatott a magyar gazdaság a 2014-es évben. A növekedés szerkezetében az export bővülése mellett egyre hangsúlyosabban jelent meg a belső kereslet élénkülése is, ami a munkapiaci mutatók további javulását okozta. A 2015. és a 2016. esztendőben az elmúlt években megkezdődött tendenciák folytatódására számíthatunk. A gazdasági növekedés élénk maradhat, amit belső és külső tényezők egyaránt támogathatnak. Az alacsony nyersanyagárak és az Európai Központi Bank eszközvásárlási programja erősítheti az európai konjunktúrát, miközben a mérsékelt inflációs környezetben növekvő reáljövedelmek, a forintosítást követően csökkenő lakossági adósság és a Növekedési Hitelprogram kiterjesztésével várhatóan élénkülő vállalati hitelezés egyaránt a hazai fogyasztás és beruházás erősödése irányába mutat. Az inflációt rövid távon a rendkívül kedvező költségkörnyezet határozza meg, így az éves ráta fokozatos emelkedésére csak az idei év második felétől számíthatunk. Az élénkülő lakossági fogyasztás növelheti a vállalatok áremelési lehetőségeit, de ennek üteme mindvégig visszafogott maradhat, mert mind a nyersanyagok árszintje, mind a bérek a termelési költségek csupán mérsékelt emelkedését valószínűsítik. Ezzel összhangban az éves inflációs ráta még 2016-ban is érdemben a 3 százalékos jegybanki célérték alatt maradhat. A folyó fizetési mérleg az élénkülő belső felhasználás ellenére várhatóan továbbra is számottevő aktívumot mutat majd, amihez a javuló cserearány mellett az exportszektorban kiépült új kapacitások is hozzájárulnak.

A vártnál kedvezőbb 2014-es makrogazdasági adatok háttere

Elemzői körökben bevett gyakorlat, hogy egy-egy új előrejelzés elkészítése előtt – különösen egy új év kezdetén – áttekintjük, hogyan teljesültek az előző időszakra

* Az írás az MNB 2015 márciusában publikált Jelentés az infláció alakulásáról című kiadványa alapján készült.

készített prognózisok, és azonosítjuk az eltérések mögött meghúzódó legfontosabb tényezőket. Ennek a gyakorlatnak az idei és jövő évi előrejelzések elkészítése előtt megítélésem szerint még a korábbiaknál is nagyobb jelentősége van. Ha visszatekintünk az elmúlt év azonos időszakában adott prognózisokra, akkor azt láthatjuk, hogy az elemzői konszenzus a 2014. évi növekedésre 2,0 százalékos, míg az átlagos inflációra 1,1 százalékos értéket mutatott. Ehhez képest az előzetes adatok alapján a GDP 3,6 százalékkal nőtt, míg az inflációs mutató éves átlagban 0,2 százalékos árszintcsökkenést jelzett. Az eltérés mindkét változó esetében mintegy 1,5 százalékpont.¹ Az ilyen jelentős mértékű, éven belüli előrejelzési hibák mindenféleképpen komoly vizsgálatra és alapos magyarázatra szorulnak, hiszen az azokat meghatározó tényezők az új előrejelzéseket is érdemben befolyásolhatják.

A magasabb *idei növekedési* ütem hátterében az elemzői kommentárok leggyakrabban a mezőgazdaságból, az EU-s források felhasználásából vagy a kiépült új autóiipari kapacitásokból adódó, többnyire átmenetinek értékelt hatásokat említik. Ezek a tényezők kétségtelenül jelentősen befolyásolták az elmúlt évi növekedési rántánkat. A mezőgazdaság 2013 után, 2014-ben is kiváló évet zárt, miközben az EU-s források kihasználásában Magyarország régiós viszonylatban is kiugróan magas arányt ért el. Az elmúlt években kiépült új autóiipari kapacitások az erős, elsősorban ázsiai keresletnek köszönhetően a vártnál is gyorsabban tudták elérni és részben meghaladni termelési terveiket. Az e tényezőkből adódó növekedési többlet minden bizonnyal nem lesz hasonló mértékben megismételhető 2015-ben. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az elmúlt évi, vártnál kedvezőbb adatban megjelentek olyan, a növekedés alapfolyamatait is érintő hatások, amelyek egyre nagyobb mértékben támogatják a hazai GDP későbbi növekedését. E tényezőkről a rendszeres, rövid kommentárokból kevesebb szó esik, ezért érdemes külön-külön is kiemelni őket. A legfontosabb közülük a lakosság adósság-leépítési folyamatának alakulása, a világpiacon nyersanyagárak csökkenése mellett fellépő cserearány-javulás és a szolgáltatószektorban kiépült új kapacitások gazdaságélénkítő hatása lehet.

- A magyar *háztartások fogyasztási-megtakarítási döntéseiben* a globális válság 2008-as kitörése óta fontos motivációt jelentett a felhalmozott – nagy arányban devizában denominált – adósság visszafizetése és az adósság egészségesebb szintre csökkentése. Több mint hat év alkalmazkodást, valamint az idei év elején esedékes, a deviza jelzáloghiteleket érintő elszámolást

¹ A Nemzeti Bank előrejelzései mindkét változó esetében a konszenzusnál pontosabbnak – az infláció esetében relatíve a legpontosabbnak – bizonyultak, de az előrejelzési hiba a mi rendszereink szerint is kiugró mértékű volt.

és forintosítást követően a lakossági eladósodottság mértéke középtávon is fenntarthatónak ítélni lehet közelébe süllyed, így a túlzott eladósodásból adódó alkalmazkodási kényszer a jövőben már egyre kisebb szerepet játszhat a háztartások fogyasztási döntéseiben.

- *A világgpiaci nyersanyagárak* elmúlt években megfigyelt általános csökkenése minden nettó importőr ország esetében javítja a külkereskedelmi cserearányt. Ennek hatása Magyarország esetében különösen erős lehet, hiszen a nettó nyersanyagimporttól való függősége a gazdaság méretéhez képest magas. A javuló cserearány a lakosságnál emelkedő reáljövedelmet jelent, míg a vállalkozásoknál az alacsonyabb termelési költségekben és a jövedelmezőség emelkedésében csapódott és csapódik le, növelve a fogyasztási és beruházási lehetőségeket.
- *A szolgáltatások részaránya a magyar exportban* csak 20 százalék, ugyanakkor az elmúlt években a jelentős külkereskedelmi többlet közel fele ebből az ágazatból származott (főként a turizmusból és a szállítmányozásból). A leértékelt ár-folyamszint mellett javuló ár-versenyképesség, illetve az egyes ágazatokban végrehajtott kapacitásbővítő beruházások tartósan növelhetik az érintett szolgáltató ágazatok hozzájárulását a nettó exporthoz és a teljes GDP-hez.

Összességében megállapíthatjuk, hogy bár az elmúlt évi kiugróan erős növekedéshez számos egyedi tényező is hozzájárult, *a növekedés alapfolyamatait illetően is egyre markánsabb hatások jelentek meg* a belföldi kereslet és az export oldalán egyaránt. Míg előbbi hatások ideje megisméltlődésére kevésbé számíthatunk, addig utóbbiak egyre inkább befolyásolhatják a GDP változását.

Az *inflációs* adatokban az elmúlt év legfontosabb története a világgpiaci olajárak jelentős csökkenése volt. Érdemes megjegyezni, hogy az olajárak mellett a nyersanyagok világgpiacán már évek óta általánosan csökkenő ártendenciát figyelhettünk meg, ami globálisan mérsékelt költségkörnyezetet eredményezett. Bár az infláció tartósabb tendenciáit megragadó alapfolyamat-mutatók historikusan alacsony szinten, de stabilan alakultak, az általánosan csökkenő üzemanyag- és élelmiszerárak 2014 őszi hónapjaitól negatív tartományba fordították a hazai fogyasztói árindexet. A kétségtelenül domináns rövid távú hatások mellett, a növekedéshez hasonlóan, az infláció esetében is érdemes megemlíteni egy, a tartósabb folyamatokat is meghatározó elmozdulást. Ez a tényező az inflációs várakozások alakulása. Az immár több mint két éve rendkívül alacsony inflációs környezetben ugyanis a gazdasági szereplők inflációra vonatkozó várakozásai is fokozatosan csökkentek. Az alacsonyabb

inflációs várakozások érdemben hozzájárulhattak ahhoz, hogy az élénkülő keresleti környezetben egyre feszesebbé váló munkapiaci feltételek ellenére a versenyszféra bérdinamikája az elmúlt években 4 százalék körül stabilizálódott. Egyre több jel utal arra, hogy az infláció, az inflációs várakozások és a versenyszféra bérezése között a válság előtti években megfigyelt, egymást erősítő – tartósan a jegybanki célok fölött alakuló inflációs környezetet eredményező – hatások az elmúlt években megtörtek, ami a régiós gazdaságok tapasztalatai alapján előret tekintve is egyre inkább hozzájárulhat majd az alacsony inflációs környezet fennmaradásához.

Kilátások a következő évekre

A hazai makrogazdasági feltételeket a világgazdaság oldaláról továbbra is a mérsékelt importált inflációs hatások, a fokozatosan élénkülő európai konjunktúra és – nagy részben a jegybankok aktivitásának köszönhetően – a fejlett piacok rendkívül alacsony hozamkörnyezete jellemezheti. Nettó importőr régióként az alacsony világpiaci nyersanyagárak a reáljövedelmek emelkedésén keresztül erősíthetik a belső keresletet a legfontosabb exportpiacon, az Európai Unióban. Emellett az Európai Központi Bank mennyiségi lazítása következtében számottevően leértékelődő euró-árfolyam is az európai konjunktúra élénkülése irányába hathat. Ez a hatás különösen fontos lehet a magyar gazdaság számára. Az eurózóna gazdaságainak az övezeten kívülre irányuló exportján belül Németország súlya domináns (több mint 36 százalék), így a leértékelődő euró mellett javuló ár-versenyképesség leginkább a német exportőrök teljesítményét támogathatja. Az erős hazai beszállítói kapcsolatokon keresztül ennek közvetett gazdaságélénkítő hatásai a magyar exportőrök esetében is erőteljesek lehetnek. Az európai piacok javuló keresleti hatásait részben tompíthatja az orosz–ukrán konfliktus elhúzódása. Az elmúlt években felépült új autóiipari kapacitások kihasználtsága 2014 második felére elérhette tervezett maximumát, azonban a beszállítói ágazatokban még további kapacitásbővítő beruházásokra számíthatunk. Összességében a fokozatosan élénkülő európai konjunktúra, valamint a termelő és szolgáltató ágazatokban megjelenő új kapacitások következtében a hazai *export* növekedése a következő években is élénk maradhat, támaszt adva a GDP növekedésének.

Az export bővülése mellett a növekedés szerkezetében még hangsúlyosabbá válhat a *belföldi kereslet* hozzájárulása. Az elmúlt években ez többnyire a beruházásokból származott, ám a következő két évben a *lakossági fogyasztás* növekedése is

egyre erőteljesebbé válhat. Az alacsony inflációs környezetben a nominális bérek historikusan mérsékelt ütemben emelkedhetnek, a lakossági reáljövedelmek azonban még így is az idei évben 3, jövőre 2 százalék körüli ütemben bővíhetnek. A válság óta a lakossági viselkedésben megfigyelhető óvatosság oldódására, a megtakarítási ráta fokozatos csökkenésére számíthatunk. A fogyasztási és beruházási hajlandóság erősödéséhez számos további tényező járulhat: a deviza jelzáloghitelek forintosítását követően az alacsonyabb törlesztőterhek növelik a felhasználható jövedelmeket, míg a jövőbeni árfolyamkockázat kiesése az óvatossági megfontolások csökkenése irányába hat. A munkapiacra kirajzolódó tendenciák is csökkenthetik a makrogazdasági környezetből származó bizonytalanságokat. A foglalkoztatási ráta részben a közmunkaprogramok további kiterjesztése, részben a versenyszféra növekvő munkakereslete következtében fokozatosan emelkedhet, aminek következtében a munkanélküliségi ráta 2016 végére elérheti a válság előtti szintet. A növekvő reáljövedelmek és az erősödő fogyasztási hajlandóság eredményeként a lakossági fogyasztás idén és jövőre is 3 százalékot megközelítő ütemben bővízhet.

A *nemzetgazdasági beruházások* volumene a kiugróan magas 2014. évi növekedést követően idén tovább emelkedhet, míg 2016-ban némileg csökkenhet. A beruházásokon belül a hangsúly egyre inkább a magánberuházások irányába tolódhat el. Ezt több tényező együttesen eredményezheti: a Magyar Nemzeti Bank által elindított Növekedési Hitelprogram kiterjesztése a kis- és középvállalkozások egyre szélesebb körében növelheti a forráshoz jutás esélyét, miközben a javuló külső és belső keresleti kilátások általánosan erősíthetik a vállalatok beruházási szándékát. A lakossági körben a fogyasztás esetében már említett jövedelmi folyamatokból és javuló adóssághelyzetből következő hatások mellett a rendkívül alacsony pénzügyi hozamkörnyezet is növelheti a lakáspiaci beruházások arányát. A 2007–2013-as EU-ciklusból rendelkezésre álló források kifutásával az állami beruházások volumene 2016-ban a bázishatások miatt érdemben csökkenhet, ami a magánberuházások folytatódó növekedése ellenére átmenetileg negatív tartományban tarthatja a nemzetgazdasági beruházások indexét. A gazdaság hosszabb távú növekedési potenciálja szempontjából meghatározó beruházási ráta a régiós országok átlagának megfelelő 21 százalékos szint közelében alakulhat.

Összességében a nemzetközi összevetésben is erős elmúlt évi növekedést követően a *GDP bővülése* az idei évben is meghaladhatja a 3 százalékot, 2016-ban pedig 2,5 százalékon alakulhat, amivel folytatódhat a magyar gazdaság felzárkózása az Európai Unió átlagához.

Az *infláció* esetében az elmúlt időszak rendkívül kedvező világgpiaci költségkörnyezetének hatásai rövid távon továbbra is meghatározóak maradnak, így az éves inflációs ráta csak az idei év közepétől kerülhet pozitív tartományba. A fokozatosan élénkülő lakossági fogyasztás növelheti a vállalkozások áremelési lehetőségeit, ám az ebből adódó árnyomás a visszafogott termelési költségek mellett csak fokozatosan és mérsékelten jelenhet meg. Ezzel összhangban az éves átlagos inflációs ráta 2015-ben is 0 százalék közelében alakulhat, érdemben elmarad a jegybank 3 százalékos célértékétől. A költségsokkok közvetlen hatásainak kifutásával az idei év végétől az inflációs ráta fokozatos emelkedésére számíthatunk, ám az inflációs várakozások és a vállalatok bérezési magatartásának alkalmazkodása a belső kereslet folytatódó élénkülése mellett a fogyasztói árak növekedésének mértékét jövőre is a jegybanki inflációs cél közelében tarthatja. A 2016. évi átlagos infláció előrejelzésünk 2,6 százalék lehet.

A magyar gazdaság *külső finanszírozási képessége és a folyó fizetési mérleg* aktívuma a következő években is jelentős maradhat. A külkereskedelem mérlegtöbblete a gáztároló-feltöltés és a jelentős beruházásnövekedés miatt 2014-ben a megelőző évi szinten alakult. Az élénkülő belföldi kereslet növeli a magyar gazdaság importigényét, azonban a nyersanyagárak mérsékelt szintje mellett jelentkező cserearány-javulás és a külső kereslet élénkülése következtében a külkereskedelmi mérleg többlete újra növekedhet. Az EU-tól kapott transferek nagysága 2016-ban – az új költségvetési periódus fokozatos indulásával – nagyobb mértékben csökkenhet, miközben a jövedelemegyenleg hiánya a GDP 4 százaléka körül stabilizálódhat. A folyó fizetési mérleg aktívuma az idei évben (a GDP arányában) némileg 5 százalék, míg jövőre 6 százalék fölött alakulhat. A várhatóan továbbra is jelentős külső finanszírozási képesség mellett a gazdaság sérülékenységét a válság alatt alapvetően meghatározó külső adósságmutatók számottevően tovább csökkenhetnek.

Prognózisunk szerint a szabad tartalékok (az Országvédelmi Alap) teljes zárásával a *kormányzati szektor ESA-hiánya* az elmúlt évi 2,6 százalék után 2015-ben a GDP 2,4 százaléka, 2016-ban a GDP 2,2 százaléka lehet. A kormányzati szektor egyenlegének következő években várható javulását jelentős részben a kiadások GDP-arányos mérséklődése eredményezheti. A kormányzati beruházások már említett csökkenése mellett az alacsony kamatkörnyezet folyamatosan mérsékli a központi költségvetés kamatkiadásait. Bevételi oldalon az élénkülő belföldi kereslet és a gazdaság fehéredése elsősorban a forgalmi típusú adókból befolyó összegeket emelheti meg. Változatlan árfolyamot feltételezve az alacsony költségvetési hiány és a növekvő nominális GDP eredőjeként a *GDP-arányos államadósság* az idei év végére 76 százalék alá, míg 2016-ban 74 százalékra süllyedhet.

Pénzügykutató Zrt.: Kisebb lendület, megőrzött egyensúly*

VÁRHEGYI ÉVA

A tavalyi kiugró gazdasági növekedést jelentős részben a választási évhez kapcsolódó gazdaságpolitikai intézkedések alapozták meg, miközben a magángazdaság növekedési alapjai nem erősödtek meg. Az idei évet ezért mérséklődő lendület jellemzi, annak ellenére, hogy a javuló külgazdasági konjunktúra, a bőséges uniós transzferrek és az ennek következtében továbbra is jelentős külső finanszírozási többlet teret enged a gazdaságélénkítő kormányzati-jegybanki politikának. A belső egyensúly is megőrizhető, ám a tartósan alacsony hiányt és az államadósság-ráta csökkenését biztosító gazdaságpolitika helyett a kormány ezt változatlanul a gazdaság jövőjét romboló intézkedésekkel éri el.

A világgazdasági keretfeltételek

A globális növekedés az előzetes adatok szerint *2014-ben* minimálisan gyorsult 2013-hoz képest. Az elmúlt öt év tendenciái két markáns folyamatot jeleznek. Egyfelől lendületét veszti a feltörekvő, fejlődő régió, másfelől viszont a fejlett országok – bár összességében mérsékelt növekedésgyorsulást mutatnak – nem tudják dinamizálni a világgazdaságot. 2014-ben 2,4 százalékos növekedési ütemmel *az USA vált a világgazdaság motorjává*. A Magyarország fő piacának számító Európai Unióban 1,3 százalékos volt a növekedés, az eurózónában 0,9 százalékkal bővült a kibocsátás. Ez jelentős pozitív fordulat az előző két évhez képest, amikor az eurózóna gazdasági még visszaestek. A német gazdaság mind az eurózóna, mind az unió átlagát meghaladva 1,6 százalékkal nőtt. A feltörekvő, fejlődő országok dinamikája 2011 óta folyamatosan csökken, 2014-ben mindössze 4,4 százalékot tett ki. Kína gazdasága már csak 7,4 százalékkal bővült, ami kedvezőtlen hatással volt egész Ázsiára. *Oroszországban drasztikusan romlottak a növekedési kilátások*, a meredeken csökkenő

* A cikk a Pénzügykutató Zrt. „Kisebb lendület – megőrzött egyensúly. A magyar gazdaság helyzete és kilátásai 2014–2015” című munkája alapján készült. A tanulmány elkészítésében részt vett: *Antalóczy Katalin, Herczog László, Mohácsi Kálmán, Neményi Judit, Petschnig Mária Zita, Várhegyi Éva, Voszka Éva*. Szerkesztette: *Várhegyi Éva*.

Várhegyi Éva, az MTA doktora, a Pénzügykutató tudományos tanácsadója.
E-mail cím: evavarhegyi@t-online.hu

olajárak, a fokozóóó geopolitikai feszültségek, a kelet-ukrajnai háború kitörése és az embargó súlyos gazdasági visszaesést, a külkereskedelmi mérleg és a költségvetési bevételek összeomlását okozta – jelezve az orosz gazdaság sebezhetőségét és továbbra is monokultúras jellegét. Bár 2014-ben a világgazdaságban továbbra is jelentős volt a pénzabóság, a fogyasztóiár-emelkedés üteme nem nőtt, sőt *Európában a defláció réme fenyegetett* a rendkívül gyenge kereslet és az átlagosan 7,5 százalékkal csökkenő olajárak következtében.

Alapvetően az olajárak, a dollár- és euróárfolyam, a monetáris politikák, valamint a geopolitikai feszültségek alakulása határozza meg 2015 világgazdasági folyamatait. E tényezők eredőjeként arra számítunk, hogy a tavalyi ütemhez képest minimálisan, 3,5 százalékra gyorsul a globális növekedés. A világgazdaság motorja az USA marad, de az eurózóna tempója is 1,3 százalékra gyorsulhat. Németországban változatlan dinamikát valószínűsítünk. A feltörekvő régió világgazdasági növekedést támogató teljesítménye 2015-ben tovább csökkenhet. Kínában a GDP üteme 7 százalék alá eshet, aminek a tovaöyüröző hatásai az egész ázsiai régiót gyengítik. Oroszország gazdasági teljesítménye 3-3,5 százalékkal zsugorodhat. A minimálisan csökkentett kamatok és a likviditásabóság ellenére 2015-ben is *defláció fenyegeti a fejlett gazdaságokat*. Az eurózónában a közös valuta leértékelődését és a kissé növekvő keresleti hatást az olajárak várhatóan 40 százalékot is meghaladó csökkenése ellensúlyozza. Az Egyesült Államokban a gyorsuló növekedés inflációs hatását ugyancsak a csökkenő olajárak és a felértékelődő dollár mérsékli.

Magyar gazdaság: mérséklődő lendumlet

A magyar gazdaság 2014-ben felmutatott, az unióban kiugrónak minősülő 3,6 százalékos növekedése sem volt elégséges ahhoz, hogy elérje a globális válság előtti (2008. évi) szintet. Versenytársaihoz képest *megkésett felzárkózása ráadásul a termelékenység csökkenése mellett indult meg*. A gazdaság dinamizálódása a kedvező külső konjunktúrán kívül a jó mezőgazdasági terméseredményeknek, a beérő autóiari fejlesztéseknek, az uniós pénzek felpörgetéséből ráerősítő építőiparnak és a szállítási, raktározási ágazatnak volt köszönhető. A belső keresletet a felturbósított uniós forráskiáramlásra túl a választási évhez igazodóan fellazult jövedelem-, monetáris, költségvetési és munkaerő-piaci politika is fűtötte. Hosszú idő után először volt példa arra, hogy *a GDP belföldi felhasználásának növekménye meghaladta*

termelésének ütemét, kiiktatódott a nettó export növekedési többletet eredményező hatása.

A gazdasági növekedés lendülete *2015-ben* mérséklődik – elsősorban a beruházások ütemcsökkenése következtében. Folytatódik viszont a háztartások fogyasztásának bővülése a továbbra is laza jövedelempolitika, valamint a banki elszámolási törvény érvényesítése nyomán. Azzal számolunk, hogy hosszú évek óta elhalasztott fogyasztásukat elsősorban a középrétegek igyekeznek behozni. Az alacsony jövedelműek kereslete viszont, ellentétben az előző (választási) évvel, a szociális rendszer átalakítása miatt feltételezhetően mérséklődik, mivel a kieső jövedelmeket a foglalkoztatás bővülése nem tudja pótolni. A jövedelmi és vagyoni különbségek további szélesedése a társadalmi kohézió lazulásával rontja a gazdaság hosszú távú növekedési esélyeit. A kedvezőbbé váló külső feltételek figyelembevételével 2015-ben 2,4 százalékos gazdasági növekedést tartunk lehetségesnek – szimmetrikus, felfelé és lefelé mutató kockázatokkal.

A növekedés apadó forrásai

Beruházások

A megkésve magára találó magyar gazdaságban a beruházások *2014-ben* 14 százalékkal nőttek. A fejlesztéseket elsősorban az uniós források felpörgetett felhasználása stimulálta. A versenyszektor beruházásait a külső konjunktúra és a főként a járműiparra koncentráló állami támogatási politika ösztönözhatta. A befektetések üzleti környezetét azonban *a továbbra is kiszámíthatatlan, hektikus gazdaságpolitika* töretlenül rongálta, ami nettó tőkekiáramlásban csapódott le. A Magyar Nemzeti Bank Növekedési Hitelprogramja – amely az eredetileg meghirdetett feltételekhez képest expanzívabbá vált – nem volt elégséges ahhoz, hogy a cégberuházások széles körben lendületet vegyenek. A lakásépítés emelkedett ugyan, de a használatba vett lakások száma nem érte el a válság kitörése előttinek (a 2008. évinek) a negyedét sem. A lecsökkent banki kamatszint önmagában elégtelennek bizonyult a háztartások és a vállalkozások beruházási keresletének széles körű bővüléséhez. A beruházási és a bruttó állóeszköz-felhalmozási ráta a 2013-tól megindult javulás ellenére is kisebb volt a válság mélypontját jelentő 2009. évinél, és *nem volt elégséges az állóeszköz-állomány értékcsökkenésének ellensúlyozására*.

Az előző évi magas bázis és egyes nagyberuházások áthúzódo hatása következtében *2015-ben az állóeszköz-fejlesztések 3 százalék körüli növekedésére számí-*

tunk, de ehhez lefelé mutató kockázatokat kapcsolunk. Nagyobb, 5-6 százalékos körüli bővülést csak az uniós források által támogatott területeken várunk, a politikailag preferált sportberuházásoknál pedig még ennél is nagyobbat. A fejlesztések stagnálását prognosztizáljuk a közigazgatásban, a védelemben és a vendéglátásban. Az oktatásban, a villamosenergia-iparban, a kereskedelemben és a pénzügyi szektorban viszont a dezinvestíció folytatódására számítunk. A – főként a lakosságot érintő – ingatlanügyleteknél tízszázalékos növekedést prognosztizálunk. A feldolgozóipari fejlesztések csak akkor lendülnek be az általunk várt 3 százaléknál nagyobb mértékben, ha az exportpiaci lehetőségek az elgondoltnál is jobban bővülnek.

Foglalkoztatás, munkanélküliség

A KSH munkaerő-felmérésen (kikérdezésen) alapuló jelentése szerint *2014-ben* a munkaképes korosztályon belül 4 100 800 főnek volt munkája, 208 000-rel (5,1 százalékkal) többnek, mint az előző évben. Az iparban 84 200-zal (6,7 százalékkal), a szolgáltatásokban 103 100-zal (3,9 százalékkal), a mezőgazdaságban 5000-rel (0,3 százalékkal) nőtt a foglalkoztatottak száma. *A foglalkoztatási ráta 51,2 százalékról 54,1 százalékra emelkedett.* A közfoglalkoztatás keretében foglalkoztatottak átlagos létszáma 53 500 fővel, 129 100 főről 182 600-ra emelkedett, ami 41,5 százalékos növekedés. A külföldön dolgozók átlagos száma (szezonálisan) 100 500-zal, az előző évinél 18 000-rel (1,8 százalékkal) magasabb.

A cégek és intézmények munkaügyi jelentésében szereplő alkalmazotti létszám 2 823 100 volt tavaly, egy év alatt 162 400-zal – 4,6 százalékkal – emelkedett, de a feldolgozóiparban csak 2,5 százalékkal. A versenyszférában alkalmazottak száma mindössze 49 300 fővel, 2,6 százalékkal nőtt. A költségvetési szektorban a növekedés 68 100, azaz 8,7 százalék, a közfoglalkoztatottak nélkül számolva azonban csupán 3,5 százalék volt. A munkanélküliek száma 97 700 fővel 343 300-ra csökkent, így a munkanélküliségi ráta 2,5 százalékponttal, 7,7 százalékra mérséklődött. *2008-hoz, az utolsó „békeévhez” viszonyítva* azonban még mindig *17 000-rel több volt a munkanélküli*, bár a munkanélküliségi ráta már elérte a válság előtti szintet.

A versenyszférában a foglalkoztatás szerény (éves átlagban 1 százalékos) bővülésével számolunk *2015-ben*. A költségvetési szektorban a bértömeg növekedése az intézményi létszám 7000 fős emelkedését sejteti. Kérdés, hogy a közfoglalkoztatás 2014. évi, választási megfontolások miatt mesterségesen felpumpált mértéke a költségvetés gondjai miatt módosul-e. A kormány korábbi – a költségvetési törvényben

is lefektetett – szándékai a közfoglalkoztatás szerepének erősödésére utalnak, hiszen annak támogatását 35 milliárd forinttal tervezi növelni. Ugyanakkor az utóbbi időben egyre több hír érkezik arról, hogy Budapesten és számos vidéki településen csökkentik a közfoglalkoztatást. Azt vélelmezzük, hogy 2015-ben a közfoglalkoztatottak száma némileg mérséklődik. Mindez a *foglalkoztatási szint stagnálását és a munkanélküliség kismértékű emelkedését valószínűsíti*. A foglalkoztatottak átlagos száma 4,12 millió körül alakulhat, a munkanélkülieké pedig éves átlagban 350 000 fő körül várható, ami *8 százalékos munkanélküliségi rátának* felel meg.

Keresetek

Nemzetgazdasági szinten mind a bruttó, mind a nettó keresetek 3 százalékkal emelkedtek *2014-ben*, a közfoglalkoztatottak nélkül számolva azonban mindkét növekedés 4,9 százalékos volt. Mivel a fogyasztói árszint éves átlagban 0,2 százalékkal csökkent, a *reálkereset 3,2 százalékkal emelkedett*. A versenyszférában a bruttó és a nettó keresetek az év egészében 4,3 százalékkal nőttek. A költségvetési szférában a közfoglalkoztatás alakulása továbbra is látványosan torzította a mutatókat: a nettó keresetek átlagosan 1,2 százalékos növekedése közfoglalkoztatottak nélkül számolva 5,9 százalék volt.

A versenyszférában 3,5 százalékos, a közfoglalkoztatottak nélkül számba vett költségvetési szektorban 3,7 százalékos átlagkereset-növekedést várunk *2015-ben* – annak ellenére, hogy mintegy 2 százalékponttal alacsonyabb inflációval számolunk, mint a költségvetési törvény. Mivel azt vélelmezzük, hogy 2015-ben a közfoglalkoztatottak száma mérséklődik, részarányuk csökkenése a költségvetési szektor átlagkeresetében nagyjából 0,5 százalékpontos további – technikai – csökkenést idéz elő, ezért ott 3,2 százalékos átlagkereset-növekedést valószínűsítünk. Nemzetgazdasági szinten az átlagkereset 3,4 százalékos emelkedését becsüljük, amiből – az árszínvonal 0,4 százalékpontos csökkenését feltételezve – *a reálkereset 3,8 százalékos növekedése* adódik.

Megtakarítások, hitelek

A csökkenő kamatok ellenére *2014-ben* megállt a bankbetétek átáramlása a jobb hozamú állampapírokba és befektetési jegyekbe. Jelentősen megugrott ugyanakkor a készpénzállomány, részben az alacsony betéti kamatok, részben a tranzakciós illeték és a banki díjak emelkedése miatt. A hitelállomány apadása is folytatódott, bár

lassuló ütemben. A két tényező eredőjeként *a háztartások nettó pénzügyi megtakarítása 1882 milliárd forintra, a GDP 5,9 százalékára nőtt.*

A vállalati szektorban erősödött a betételhelyezés, ugyanakkor a hitelállomány szerény növekedésbe váltott, főként a kis- és középvállalati szektorban hitelbővülést hozó jegybanki Növekedési Hitelprogram jóvoltából. Azonban továbbra is *a GDP 0,4 százalékára rúgó nettó megtakarítói pozíció jellemezte a vállalatokat.*

A lakossági megtakarításokat és hiteleket *2015-ben* döntően a bankok „elszámoltatása” alakítja. Az árfolyamrés és az egyoldalú kamatemelések „tisztességtelensége” miatti hitelezői visszatérítések 950 milliárd forintot hagynak a háztartásoknál, ami megnöveli a rendelkezésre álló jövedelmüket. A bruttó pénzügyi megtakarítások a GDP 5,4 százalékára emelkedhetnek. Bár a devizahitelek forintosítása miatt mérséklődő óvatosság erősítheti a háztartások hitelfelvételét, ez várhatóan nem éri el a banki elszámolások állománycsökkentő hatását, így összességében folytatódik a lakossági hitelállomány leépülése. *A háztartások nettó megtakarítása 2200 milliárd forintra, a GDP 6,6 százalékára emelkedhet.*

A vállalati szektorban a gyenge árfolyam és az alacsony olajárak növelik a cégek jövedelmét, ami a betéteiket is megemeli. A Magyar Nemzeti Bank – az idei évre szánt 500 milliárd forintos keretösszegű Nemzeti Hitelprogram mellett – további 500 milliárd forinttal úgynevezett Nemzeti Hitelprogram Pluszt hirdetett meg, amelynek keretében a hitelezési veszteségek felét átvállalja a kereskedelmi bankoktól. Az Erste Bank is hasonló összegű hitelkihelyezésre tett ígéretet a bankadó általános mérséklésének kormányzati ígéretéért cserébe. Mindez elsősorban a kis- és középvállalati szektorban, valamint az agrárágazatban erősíti a vállalatok hitelfelvételét. A bankokra az elszámoltatás mellett további terhet hárít, hogy a takarékszövetkezeti és brókeresdők miatt kiürült Országos Betétbiztosítási és Befektető-védelmi Alapot fel kell tölteni, ami gyengíti hitelezőképességüket. Így csak *csekély mértékben kerülhet újra nettó hitelfeltevő pozícióba a vállalati szektor.*

Megőrzött egyensúly

A kiugró dinamikájú gazdasági növekedés már tavaly is kedvező külső egyensúlyi helyzetben jött létre, és a belső egyensúly főbb mutatói is javultak. Az ország külső finanszírozási többlete 2015-ben is magas marad, ami lehetővé teszi, hogy a gazdaságélénkítő kormányzati és jegybanki politika az idén se borítsa föl a belső egyensúlyt.

A magyar export *2014-ben* mindössze 4,2, az import 4,7 százalékkal nőtt, a *külkereskedelmi aktívum 6402 millió euró* (a 2013. évinél 153 millió euróval kevesebb) lett. A kivitel csekély növekedése 2014-ben is szinte teljes egészében egyetlen árucsoport, a közúti járművek exportjának emelkedéséből származott. A Mercedes, majd az Audi termelésének felfutása egyre látványosabban mutatkozik meg: a közúti járművek kivitele közel 32 százalékkal, 3217 millió euróval emelkedett egy év alatt. E nélkül a kivitel stagnált volna, mert a többi termékkör exportja meglehetősen kedvezőtlenül alakult. Az átlagot meghaladóan nőtt az Európai Unióba irányuló export, mégpedig úgy, hogy a régi tagországokba 7,5, az új tagállamokba 1,2 százalékkal emelkedtek a kiszállítások. A fő piacot jelentő Németországba rendkívül dinamikusán, 10,5 százalékkal bővült a magyar export. A másik húzó piac az amerikai kontinens, az USA és Mexikó volt. Az ázsiai kivitel ezzel szemben 10 százalékkal csökkent.

Az erősödő európai konjunktúrának köszönhetően *2015-ben* a magyar export növekedési üteme – euróban számolva – várhatóan megegyezik a 2014. évivel. Az import értékének alakulását döntően befolyásolja az energiaárak várható csökkenése, így az élénkülő fogyasztás ellenére a behozatal növekedési üteme némileg mérséklődik, *s az export-import olló összeér*. Összességében arra számítunk, hogy a kivitel és a behozatal egyaránt 4,2 százalékkal nőhet, *a külkereskedelmi mérleg aktívuma pedig 6670 millió euró lehet*. A külkereskedelem relációs szerkezetében nem várunk lényeges elmozdulást. Továbbra is meghatározó marad az Európai Unió, az itt várható kis keresletélénkülés is elég lehet ahhoz, hogy a térség részesedése ismét megközelítse a magyar export 80 százalékát. Az úgynevezett „déli nyitás” újonnan meghirdetett stratégiájának nagyjából annyi nyoma lesz a kivitel szerkezetében, mint amennyi a keleti nyitásnak volt.

A fizetési mérleg statisztikai számbavételének új metodikája szerint 2008-tól a szolgáltatásokba és az áruforgalomba új elemként bekerült az illegális termékforgalom (árúk) és az illegális tevékenységekhez kapcsolódó tranzakciók elszámolása (szolgáltatások), ami megnövelte az ország külső finanszírozási képességét. Az új metódus és az első háromnegyed év tényezői alapján feltételezzük, hogy *a folyó fizetési mérleg többlete 2014-ben elérhette a 4,4 milliárd eurót, a GDP 4,4 százalékát*. A tökemérleg aktívuma kissé mérséklődhetett, de *a külső finanszírozási képesség így is magas maradhatott: 7,7 milliárd euró, a GDP 7,7 százaléka*.

A nettó export volumenhatások miatti csökkenését *2015-ben* ellensúlyozhatja az alacsony olajárak cserearányt javító hatása. A jövedelem-kiáramlás tovább mérséklődhet, így *a folyó fizetési mérleg aktívuma elérheti a 4,2 milliárd eurót, a GDP 4 százalékát* az idén is. Az uniós transferek az új költségvetési periódusban is viszonylag magasak maradnak, bár az utóbbi két évhez képest visszaesnek. Prognózisunk szerint *a külső finanszírozási képesség 7,8 milliárd euró lehet, a GDP 7,2 százaléka*.

Államháztartás

A tervezettnél (2,9 százalék) jobb államháztartási hiány- és eladósodottsági mutatók kialakulásában *2014-ben* a kedvezőbbé váló külső körülmények és a feléledő belső kereslet egyaránt közrejátszottak. A mutatókat az uniós statisztikai rendszer felülvizsgálata is javította. A külső kereslet élénkülése és a bőséges uniós források, valamint a választásokhoz kötődő kiadásnövelő kormányzati politika a vártnál magasabb növekedést eredményezett, ami segítette a költségvetési bevételek teljesülését. A Magyar Nemzeti Bank a Növekedési Hitelprogrammal stimulálta a gazdaságot. Az ESA 2010 statisztikai módszerre való átállás következtében pedig, elsősorban a GDP-t emelő revízió miatt, a bruttó államadósság GDP-hez mért aránya elmozdult a 2010 óta jellemző 80 százalék körüli szinttől. Az új adatok 2011-től folyamatosan és határozottan *csökkenő adósságrátát mutatnak*, a 2013. évi adat a korábbi 79,2 százalékról 77,3 százalékra módosult.

Az államháztartás központi alrendszerének pénzforgalmi szemléletű egyenlege 2014-ben 826 milliárd forint (a GDP 2,6 százalékára rúgó) hiányt mutatott, ami még az eredeti előirányzatnál (985 milliárd forint) is kedvezőbb, a módosított előirányzatnak pedig mindössze 72 százaléka. Ez akkor is jó eredmény, ha figyelembe vesszük, hogy az év végén váratlanul százmilliárdos nagyságrendű uniós támogatás érkezett, ami néhány tized százalékponttal javította a szaldót. Az előzetes adatok szerint az ESA 2010 szemléletű *2014. évi államháztartási hiány a GDP 2,6 százaléka volt*.

A *2015. évi költségvetés* a GDP százalékában mérve 2,4 százalékos ESA-hiányt irányozott elő, teljesülésének azonban nem elhanyagolhatók a kockázatai. A növekedési pálya lassulásával már számoltak ugyan a költségvetés készítésekor, de a kedvező költségvetési hatással járó tavalyi tényezők jó része átmeneti volt, s kifizetésükkel az adóalapok relatív szűkülése is várható. Nem várt kiadásokra is számítani lehet,

amelyek részben az állami tulajdonba került bankokkal, részben a brókerszektorban történt bukásokkal kapcsolatban merülhetnek fel.

A külső környezet alakulása sem egyértelműen pozitív. Az Európai Központi Bank elindította pénzbőséget teremtő programját, ami az euróövezetben mind a kereslet alakulását, mind pedig a finanszírozás költségeit kedvezően érintheti. Ám a magyar gazdaság lehetőségeit és finanszírozási költségeit más tényezők is érzékenyen befolyásolják (az eurózónán belüli események, a görög helyzet, a Fed monetáris politikája, a feltörekvő piaci események fertőző hatása). Az ebből adódó kockázatokat (kevésbé dinamikus kereslet, a hozamfelárak felfelé mozdulása) az egyre expanzívabb jegybanki hitelprogram sem képes ellensúlyozni. Amennyiben a forint árfolyama gyenge marad, a költségvetésbe tervezett kamatköltségek még az esetlegesen tovább csökkenő, nyomott jegybanki alapkamat ellenére sem mérséklődhetnek érdemben. *Az államadósság pedig nőhet*, nem csupán a devizaadósság átárazódása miatt, hanem azért is, mert *a kibocsátandó forintadósságnak a lejáró devizaadósságon realizált árfolyamvesztéséget is fedeznie kell.*

Az ESA 2010 módszertan szerint *2015-re 2,6 százalékos államháztartási deficit* alakulhat ki. A háromszázalékos küszöb alatti hiány elérése nincs veszélyben, de a költségvetésben előirányzott 2,4 százalékos hiánycél eléréséhez az úgynevezett országvédelmi tartalékok megtakarítása és bevételi oldalon újabb intézkedések szükségesek, különösen ha a kockázatok realizálódnak.

Az előzetes adatok szerint *az államadósság GDP-hez mért aránya 2014 végén 76,9 százalék volt*, az előző évihez viszonyítva 0,4 százalékponttal csökkent, ami elsősorban a magas nominális GDP-nek köszönhető. Az állami részesedésvásárlások a pénzforgalmi hiányt és így a finanszírozási szükségletet növelték, ezek a tételek az ESA-hiányban nem jelentek meg. Az államadósság nagyságát ugyanakkor a devizaadósságnak az előző év végi szintet jelentősen meghaladó 2014 végi forintárfolyamra történő átárazásából fakadó különbség befolyásolja.

Az államadósság GDP-hez mért aránya *2015 végére a GDP 76,2 százalékára csökkenhet*, amiben nem számoltunk a finanszírozási igényt esetleg tovább növelő, váratlan különkiadásokkal.

Infláció

A fogyasztói árszínvonal *2014-ben 0,2 százalékkal* alacsonyabb volt az előző évinél. A defláció érintette az élelmiszereket, a tartós fogyasztási és ruházati cikkeket, a háztartási energiát, valamint az egyéb cikkek, üzemanyagok árufőcsoportját

is. *A maginfláció* viszont – noha az előző évihez képest mérséklődött – még mindig *2,2 százalékos árszintnövekedést jelzett*. A defláció annak ellenére következett be, hogy a forint árfolyama számottevően gyengült, a kormány pedig – a jegybankkal együtt – laza pénzügypolitikát és kiengedő jellegű jövedelempolitikát folytatott. Az infláció kiiktatódását elősegítette a külső és belső termelői árnyomás felszámolódása, valamint a kormány erőszakos rezsicsökkentő politikája. A háztartások fogyasztási kereslete élénkült ugyan, de annak árhúzó hatását a továbbra is magas nettó megtakarítási ráta tompította.

A defláció 2015-ben valamelyest fokozódik – annak ellenére, hogy a költségvetési politika jelentős költségnyomást erősítő tételekkel terhelte meg a gazdaságot és a háztartások fogyasztási kereslete is élénkül. Az előző évről áthúzódó negatív árhatás azonban rendre lefelé szorítja a havi indexeket, amit az olajárak esése, a külső defláció és az erős piaci verseny is megtámogat. A defláció kiiktatódását csak az év második felére prognosztizáljuk. Az esztendő átlagában várt *0,4 százalékos árszintcsökkenés* ellenére az éven belüli drágulást (decemberi index) 1,5 százalékosra tesszük.

Kamatok

A Magyar Nemzeti Bank *2014 nyarán*, az alapkamat 2,10 százalékos szintjénél átmenetileg lezárta két évig tartó kamatcsökkentési ciklusát; az irányadó ráta 7-ről 2,1 százalékra mérséklődött. A pénzpiaci hozamok alakulása azonban csupán a rövidebb lejáratokon követte a jegybanki kamatvágásokat. Ehhez az is hozzájárult, hogy a kéthetes kötvények betét alakítása során a Magyar Nemzeti bank a belföldi hitelintézetekre szűkítette a jegybanki instrumentumot igénybe vehetők körét, ami megnövelte a forintpiaci likviditást.

Az alacsony kamatfelár *labilissá tette a forinteszközök vonzerejét*, amit a gyenge forintárfolyam is tükröz. További veszélyt rejt magában, hogy a jegybanki vezetés a Magyar Nemzeti Bank nyereségessé tétele érdekében elkötelezte magát az alacsony kamat és a gyenge árfolyam mellett. Mivel azonban ebből származó bevételeit a jegybanki feladatkörhöz nem tartozó célokra (alapítványok támogatása, ingatlanvásárlás) fordítja, a monetáris finanszírozás tilalmát áthágó, kvázi-fiskális tevékenységével még a költségvetés helyzetét sem javítja.

Újabb kamatcsökkentő ciklusát *2015. március 24-én* indította be a Magyar Nemzeti Bank, amiben az alacsony inflációs környezet mellett az Európai Központi Bank eszközvásárlási programja miatt bővülő likviditás is szerepet játszott. A kiadott köz-

lemény és a közzétett Inflációs jelentés *további kamatcsökkentéseket helyez kilátásba*, bár meglátásunk szerint a hazai pénzügyi szektorban felszínre került, hatalmas összegű veszteségeket és egyúttal jelentős állami kötelezettségvállalást előidéző csatlások óvatosabbá tehetik a jegybankot. A kamatcsökkentés mértékét a Fed második félévben várható kamatemelése is mérsékelheti. Arra számítunk, hogy az év végéig legfeljebb *1,6 százalékig süllyed az alapkamat*. A pénzügyi kamatok követik a jegybanki alapkamat csökkenését, de a hosszabb lejáratokon csak lassúbb ütemben.

A takarékszövetkezeti csődök és a brókeresalások miatt az Országos Betétbiztosítási Alap és a Befektető-védelmi Alap is jelentős feltöltésre szorul, ami a bankok emelkedő költségén keresztül a kamatszpredet is növelheti. Ugyanakkor a kormány-
nak az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankkal kötött megállapodása értelmében *2016-tól csökken a banki különadó*, ami a jövedelmezőségi kilátások javulása révén már az idén növelheti a bankok hitelezési aktivitását. A két ellentétes tényező együttes hatásaként *a banki kamatszpredék enyhe csökkenésére számítunk*.

Árfolyamok

A forint *2014 nyarán* gyengülésnek indult, az orosz–ukrán konfliktus háborús eszkalálódásának kezdetén *megközelítette addigi történelmi mélypontját* (316 forint közeli euró). A forint gyengülése jórészt a régiós valutákkal együtt ment végbe, ami mögött a háborús konfliktus mellett a Fed eszközvásárlási programjának leállása és a kamatemelési várakozások hatására erősödő dollár is meghúzódott, bár egyes hazai megnyilvánulások (például a devizahiteles intézkedések) is szerepet játszhattak benne. Éves átlagban 309 forintra erősödött az euró, az év végén pedig 315 forintos szintet ért el, noha a devizahitelek piaci árfolyamon történt forintosításának bejelentése megnyugtatta a piacokat. A dollár euróval szembeni erősödése az amerikai valutához a képest még inkább meggyengítette a forintot: az év végére 259 forintra ugrott az árfolyama.

Minden árfolyamot megrázó hatást váltott ki 2015. január 15-én *a svájci jegybank váratlan lépése*: eltörölte a frank túlzott megerősödésének megakadályozására bő három éve felállított 1,20-os euró-frank küszöböt. Bár ettől a lépéstől a frank leértékelődését várták, a svájci valuta jelentősen felértékelődött, és az euróval szemben azóta is a paritás közelében maradt (az euró frankárfolyama 1,05–1,08 között ingadozott).

A Fed szigorító politikája és az amerikai gazdaság teljesítménye erősítette a dollárt az euróval szemben. A dollár vonzerejét az is növelte, hogy az Európai Központi Bank újabb eszközvásárlási programjával és a nulla közeli kamattal tovább lazította monetáris politikáját, miközben a megoldatlan görög válság is aggasztja az euróba befektetőket. Március közepére csaknem a paritásig gyengült az euró, és év végére sem várunk 1,05 körüli szintnél erősebb euró/dollár árfolyamot.

A svájci frank felértékelődése *a magyar piacot is sokkolta*: a forint új történelmi mélypontra esett az euróval szemben (326-os szintig), és a frank forintárfolyama is 300 fölé ugrott. Februártól kissé visszaerősödött a forint árfolyama az euróval és a frankkal szemben (288, illetve 306), de a rendületlenül izmosodó dollárhoz képest tovább gyengült. Minthogy Magyarország makrogazdasági és pénzügyi egyensúlyi mutatói az idén is viszonylag kedvezőek maradnak, a második félévben *várhatóan sor kerül az ország felminősítésére*, ami erősíti a befektetői bizalmat a forintesz-közök iránt. Ez ellen hat ugyanakkor, hogy a jegybank további kamatsökkentése leszorítja a főbb valutákkal szembeni kamatfelárat. Ezért az idén sem számítunk a forint érdemi megerősödésére: *az év végére 310 forintos euróárfolyamot* prognosztizálunk, és hasonló éves átlagot. Az euróval szemben tovább erősödő dollárhoz képest leértékelődik a forint: 2015 végére *295 forintos dollárt valószínűsítünk*, éves átlagban pedig 290 forint/dollárt.

Ágazati teljesítmények

Az ipari termelés *2014-ben* 7,6 százalékkal nőtt, ami *az elmúlt négy év legjobb eredménye*, és az Európai Unió egészében is az élmezőnybe tartozik. A növekedést most is a kivitel húzta, közel 10 százalékos bővüléssel. A 2008 óta tartó folyamatos visszaesés után ebben az évben a belföldi eladások is elérték a bázis – alacsony – szintjét. A feldolgozóipar összes alágazatában emelkedett a termelés, de messze lemaradva a növekedés motorjának számító, 20 százalékkal bővülő járműgyártástól. Hosszú évekig tartó zsugorodás után a még mindig viszonylag jelentős súlyú számítógép-elektronikai termékek gyártásának az indexe is a pozitív tartományba került. Visszaesett viszont a másik két nagy ipari ágazat, a bányászat és a villamosenergia-gázellátás kibocsátása, az utóbbi több mint 6 százalékkal.

Az ipari növekedés hajtóereje *2015-ben* is a kivitel, ezen belül az autógyártás és a hozzá kapcsolódó néhány terület lehet. A külső kereslettől, ezen belül Németországtól nem várunk jelentős pótlólagos lendületet, miközben az orosz kereskedelmi

korlátozások kedvezőtlen hatása fennmarad. A belföldi eladások – figyelembe véve az összes és különösen az új megrendelések gyenge mutatóit – legfeljebb a tavalyi szint körül alakulhatnak. Mindennek alapján az exportnak a 2014. évi értéknél valamivel visszafogottabb bővülésére és a hazai értékesítés szinten maradására, összességében *5 és 6 százalékos közötti növekedésére számítunk.*

Az építőipar *2014-ben* a megelőző év dinamikáját is felülmúlva 14,2 százalékos növekedést mutatott, de úgy, hogy a kibocsátás trendje a második félévben végig lefelé lejtett. A fő hajtóerőt az egyéb építmények, elsősorban *a közlekedéshez kapcsolódó beruházások* adták, mégpedig részben a parlamenti és önkormányzati választások megszokott ciklusa, részben az uniós költségvetési periódus lezárulása miatt. Túljutott a mélypontra a lakásszektor is: az átadott lakások száma 15 százalékkal, az építési engedélyeké pedig 28 százalékkal nőtt. Mind a két adat elmarad azonban a 2012. évi értékektől, és alig több mint az ötöde a válság előtti, 2008-as szintnek.

Az építőiparban *2015-ben* lendületvesztésre számíthatunk. A magas bázis mellett ennek fő oka, hogy megszűnik, illetve gyengül a fő mozgatóerő, a politikai és az uniós támogatási ciklus hatása, amit a lakásépítések lassú regenerálódása nem tud ellensúlyozni. Erre utal, hogy az ágazat teljes rendelésállománya – a második félév folyamatos csökkenése után – 2014 decemberében 17 százalékkal volt alacsonyabb, mint egy évvel korábban, az új megrendelések pedig alig haladták meg a bázis felét. Mindennek hatására 2015-ben *az építőipar stagnálás közeli helyzete várható.*

A mezőgazdaság *2014.* évi helyzetét egyrészt az határozta meg, hogy az elmúlt hét év vidékfejlesztési támogatásainak mintegy fele a termelés korszerűsítésére irányult. Így olyan új ültetvények, illetve tehenészetek és sertésnevelő telepek jöttek létre, amelyek korszerű és igényes termelése ellensúlyozza, sőt a gyümölcsstermelés esetében jelentősen meghaladja a hagyományosan termelők leépülő kapacitásait. A gyümölcsstermesztés körülbelül 30 százalékkal felülmúlta a pár évvel ezelőtti mennyiségeket, a tejtermelés 2013 óta, a sertésnevelés pedig 2014-től meghaladta a korábbi alacsony szintet. Másrészt a napos, de szokatlanul esős időjárás a szántóföldi növénytermelésben minőségi gondokat, a kertészeti tevékenységekben pedig jelentős veszteségeket okozott. A mintegy 5 millió tonnás búzatermés lényegében a 2013. évi volumennel egyezett meg. Kukoricából 9,2 millió tonna termett, ez nagyjából 36 százalékkal haladja meg a 2013-ban betakarított mennyiséget. *A mezőgazdaság teljes termelési volumene 2014-ben mintegy 9 százalékkal növekedett.* A növénytermesztési és kertészeti termékek előállításának volumene 12 százalék fölötti mértékben emelkedett, az élőállatok és állati termékek előállításáé pedig több mint 5 százalékkal. A pályázati rendszer működése jóvoltából a beruházások emelkedtek.

A megvalósult és még befejezésre váró, uniós támogatással segített beruházások révén a mezőgazdasági termelés *2015-ben* várhatóan tovább nő. Összességében a növények termesztése 2-3 százalékkal, az élőállatok nevelése 1-2 százalékkal, a tejtermelés 4-5 százalékkal bővííhet. A baromfiszektor enyhe szűkülését bőven kompenzálja a beruházások lezárulásával a sertéságazat és a tejszektor várható növekedése. *Így a teljes mezőgazdasági termelés 2-3 százalékkal, a mezőgazdasági jövedelem 3-4 százalékkal lehet nagyobb, mint 2014-ben.* A mezőgazdasági beruházások az első félévben még a 2014-es szinten maradnak, a második félévben azonban a pályázati rendszer hektikussága miatt valószínűleg csökkennek.

Összegzés, következtetések

A magyar gazdaságban beindult végre a növekedés, és a pénzügyi egyensúly sem borult fel, sőt a kiviteli többlet és a bőséges uniós transzferek magas szinten tartják az ország külső finanszírozási többletét. Magyarország mégsem került ki a befektetésre nem ajánlott besorolásból (erre az idén ősszel van esély), a közvetlen külföldi tőkebefektetések egyenlege pedig – a bankok kényszerű tőkeemelései nélkül – negatív. A forint gyenge, labilis árfolyama a pénzügyi befektetők értékítéletét tükrözi.

A tavalyi kiugró gazdasági növekedést jelentős részben a kedvező külső környezet (beinduló konjunktúra, bő pénzügyi likviditás, alacsony infláció, uniós transzferek, külföldi munkavállalási lehetőségek) és a választási évhez kapcsolódó gazdaságpolitikai intézkedések (uniós beruházások felpörgetése, közmunka növelése, béremelések, rezsicsökkentések, reálnyugdíj-emelkedés) alapozták meg.

A gazdaság növekedési üteme az idén már mérséklődik, mivel

- lelassul a beruházások növekedése, amit főként az uniós támogatások éltettek, miközben – a kiszámíthatatlan és versenytorzító kormányzati beavatkozások mellett – a magángazdaság növekedési alapjai nem jöttek létre;
- a befektetői bizalom hiányában a kiterjesztett Növekedési Hitelprogram ellenére sem várható a magánszektor beruházási kedvének és a bankok hitelezési hajlandóságának érdemi erősödése;
- a bankok „elszámoltatása” miatt a háztartásoknál maradó többletjövedelem kissé fellendííheti ugyan a fogyasztást, de rontja egyúttal a bankszektor hitelezési képességét, amit a brókeresalások pénzügyi szektorra szétterülő terhe is visszavet;

- a versenyszférában továbbra is csak szerény mértékben nő a munkahelyek száma;
- mindezek, valamint a stagnáló termelékenység miatt továbbra is alacsony marad a magyar gazdaság potenciális növekedése.

Az ország *külső finanszírozási többlete* a kedvező konjunktúra mellett és az uniós transfereknek köszönhetően 2015-ben is fennmarad, ami teret enged a gazdaságélénkítő kormányzati-jegybanki politikának. A járműgyártásra fókuszáló fejlesztések miatt egyre jobban koncentrálódó ipar és export azonban növeli a gazdaság sérülékenységét.

A *belső egyensúly* is megőrizhető, ám a kormány ezt változatlanul a *gazdaság jövőjét romboló intézkedésekkel* teszi. A költségvetési bevételeket a szolgáltató szektorok jövedelmének megcsapolásával, az oktatásból (főleg a felsőoktatásból) és az egészségügyből kivont forrásokkal teremti elő, amivel hosszabb távon is alacsony szinten konzerválja a termelékenységet és a gazdaság potenciális növekedését. A közszolgáltatók rentábilis működését veszélyeztető árszabályozással és a kiterjedt államosításokkal további veszteségforrásokat teremt a kormány. A költségvetési hiánycél fenntartását a jövőben a két éven át érvényesített reálnyugdíj-növekedés is nehezíti. A szociális kiadások megnyirbálásával, átalakításával pedig tovább romlik a társadalmi kohézió. Mindez *megnehezíti a felzárkózást segítő növekedési pálya és az egyensúly fenntartását, miközben egyre nagyobb áldozatokat követel a magyar társadalomtól.*

Policy Agenda: Nem látni a gazdasági bizalom újrépülésének jeleit

BELYÓ PÁL

A világgazdaság 2014-ben összességében 3,3 százalékkal bővült. Változatlanul érzékelhető a különbség a fejlett gazdaságok és a fejlődő országok növekedési üteme között. Ebben komoly szerepe van az Amerikai Egyesült Államok növekvő gazdaságának, a bruttó hazai termék volumene 2,4 százalékkal emelkedett. Kína gazdasága továbbra is dinamikusan bővült, bár a tavalyi 7,4 százalék az utóbbi évtized legalacsonyabb mértékét jelenti. Az indiai GDP 7,2 százalékos bővülése meghaladta az előző évek dinamikáját. Az Európai Unió a nehézségek ellenére kikerült a válságból, az euróövezetben 0,9 százalékos, a 28 tagállam egészében 1,3 százalékra gyorsult növekedéssel. 2015-ben további lassú emelkedés várható, ezt jelzi az euró erősödése, a konjunktúramutatók javulása. *Az Európai Unió átlagos növekedése elérheti a 1,5-1,8 százalékot.*

A globális gazdaságban újabb konfliktusok alakultak, illetve korábbi regionális problémák erősödtek fel. A világgazdasági energia- és nyersanyagárak 2014-ben számottevően mérséklődtek, különösen a kőolajár zuhanása befolyásolta a gazdasági folyamatokat. Az alapanyagok árindexe összességében 6 százalékkal mérséklődött, az energiaárak 7,5 százalékkal csökkentek, míg az élelmiszerárak 3,8 százalékkal estek. A laza monetáris politika, a magas államadósság, az államháztartási deficit csökkentésének kényszere befolyásolta a gazdasági növekedést. Idén sem képzelhető el jelentős fejlődés, *a világgazdaság összességében a tavalyi mértékben bővíthet.* A 2014-ben kialakult területi konfliktusok, háborúk, Oroszország politikai-gazdasági elszigetelődése változatlanul bizonytalanságot jelent a lassan helyreálló globális kereskedelmi és tőkemozgási folyamatokban.

Bizonytalan növekedési kilátások

A magyar gazdaság 2014-ben kiemelkedő ütemben bővült. A GDP 3,6 százalékkal emelkedett, ez a második legmagasabb ütem az Európai Unióban. Különösen jó évet zárt a mezőgazdaság, és nőtt az ipar teljesítménye, elsősorban a járműipar

és a beszállító ágazatok kibocsátásának eredményeként. A felhasználási oldalon – a rendkívül alacsony bázishoz képest – emelkedett a beruházási tevékenység, amely az uniós források 2007–2013 közötti ciklusának végére koncentráldott, így ez az idén nem fog megisméltódni.

A tavalyinál alacsonyabb mértékű, mintegy *2,2 százalékos növekedést várunk 2015-ben*. A lassulásnak máris vannak jelei: 2014 végén a belföldi értékesítés visszaesett, a járműipar 2014-es, első féléves 27 százalékos termelésbővülése októberre 21 százalékra csökkent. Tavaly a feldolgozóipari termelés volumene az első tíz hónapban 8,9 százalékkal bővült, októberben azonban már csak 2,4 százalékkal. Az építőipar első félévi 20 százalékos növekedése pedig a hihetetlenül alacsony bázis és a jelentős állami építőipari megrendelés eredménye volt.

Összességében a magyar gazdaság teljesítménye a 2014. évi 3,6 százalékos növekedés ellenére még csak a 2008. évi válság előtti szintet érte el – ám azóta *a visegrádi* négyek gazdasága, bár különböző mértékben, de *5-15 százalékkal bővült*. A magyar gazdaság 2015. évi várható növekedését az is befolyásolja, hogy a látványosan javuló foglalkoztatás sem ítéhető nagy eredménynek, hiszen *most dolgoznak újra annyian a versenyszférában, mint 2008-ban, a válságot megelőzően*. Az államháztartás 2015-re tervezett hiánycéljának elérését a 2014-es kedvező deficit megkönnyíti ugyan, de nagy gondot jelent majd, hogy *az államadósság tervezett ütemű csökkenése ellehetetlenül*.

Mivel a kormány gazdaságpolitikája a foglalkoztatás bővülését tartja a növekedés alapvető tényezőjének, érdemes részletesebben is megvizsgálnunk e folyamatokat. A korábbi évek csökkenő-stagnáló foglalkoztatottságát követően a múlt évben jelentősen, 200 ezerrel nőtt a foglalkoztatottak száma. Csakhogy az első pillanatra biztató adatot több tényező árnyalja. A megindult gazdasági növekedés következtében mintegy 100 ezer fős pluszt igényelt a versenyszféra, főként az ipar és az építőipar, kisebb részben a kereskedelem. A munkaerő-piaci bővülést ugyanakkor megkétszerezte a közmunkások számának másfélszeresére emelése, valamint a külföldön dolgozók számának 30 ezres bővülése.

A nemzetgazdaságban a teljes munkaidőben foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete 2014-ben 237 700 forint volt, 3 százalékkal magasabb, mint a megelőző évben. Az átlagkereset a versenyszférában 252 700 forint volt, 4,3 százalékkal több, mint a megelőző évben, míg a költségvetési intézményekben – a közfoglalkoztatottak bérét figyelmen kívül hagyva – 241 200 forint, 5,9 százalékkal magasabb, mint 2013-ban. A nettó átlagkereset 155 700 forintra nőtt, ez szintén 3 százalékos plusz. Mivel a

fogyasztói árak 2014-ben összességében 0,2 százalékkal mérséklődtek, a reálkereset 3,2 százalékkal emelkedett.

A foglalkoztatás 2015. évi javulásának nincs valós alapja. A vállalati körben végzett konjunktúrafelmérések nem számolnak érezhető létszámbővítési szándékkal, és a termelékenység alacsony szintje sem magyarázza a foglalkoztatottak iránti bővülő keresletet. Tovább folytatódik a magyar dolgozók elvándorlása 2015-ben, összességében már közel 400 ezer – jelentős részében jól kvalifikált – magyar dolgozik majd külföldön, a magyarországinál akár tízszer magasabb bérért.

A múlt év negyedik negyedében a magyar gazdaságot is elérte a világgazdasági defláció. Az ipari termelői árakat a világpiaci energiaárak zuhanása, valamint az utóbbi hónapokban már lanyhuló kereslet jellemzi, míg a magyar exportárak a forint árfolyamának romlása miatt kissé emelkedtek. A mezőgazdaságban 2014-ben ismét kiváló termés volt. A fogyasztói árakat a lakossági energiaárak leszorítása befolyásolta, bár azok világpiaci zuhanása miatt kormányzati beavatkozás nélkül is bekövetkezett volna a csökkenés. Az ipar belföldi értékesítési árai a múlt év egészében összesen 2,1 százalékkal mérséklődtek, az ipari export értékesítési árai viszont 0,7 százalékkal nőttek. Az építőipari termelői árak 1,9 százalékkal emelkedtek.

Összességében *a magyarországi defláció semmiképpen sem tekinthető sikernek.* Bár a fogyasztói árak csökkenésének nyilvánvalóan van pozitív eredménye is, a folyamat egyúttal a gazdaság működésének abnormalitására is utalhat. Idén már lassú inflációra számítunk, az átlagos áremelkedés valószínűleg 1-1,5 százalékos lesz, sőt az év végére 2-2,5 százalékra is emelkedhet.

Változatlanul instabil monetáris helyzet

A monetáris és fiskális folyamatokat – mint a megelőző néhány évben – 2014-ben is a kormányzati megszorítások alakították. A háztartások gazdálkodásában a növekedés esélyeit 2015-ben a javulónak ítélt foglalkoztatási és kereseti folyamatok adják; így a nulla százalék közeli infláció miatt javulhat a reáljövedelem. A vállalkozások körében az év végi gyengülő GDP-termelés, az elmaradó, sőt csökkenő külföldi tőkeberuházások azonban *ismétlődő, újabb megtorpanást jeleznek.*

Egyértelműen kedvezőnek tekinthető a folyó fizetési mérleg többlete, ami a külkereskedelmi forgalomnak tulajdonítható. Ebben a járműgyártás felfutása meghatározó szerepet játszott, a „keleti nyitásban” azonban nem következett be semmilyen elmozdulás. 2014-ben az export 7,1 százalékkal, az import 8,8 százalékkal

kal növekedett. A külkereskedelmi mérleg aktívuma 1977 milliárd forintot, illetve 6,4 milliárd eurót tett ki, 22 milliárd forinttal, illetve 153 millió euróval kevesebbet, mint az előző évben. Az export forintban mért árszínvonala tavaly 1,1 százalékkal nőtt, az importé nem változott, így a cserearány 1 százalékkal javult. A forint árfolyama az euróhoz képest 4 százalékkal, az amerikai dollárhoz viszonyítva 3,9 százalékkal gyengült.

A kormányzati szektor 2014. évi uniós elszámolású (ESA 210) hiánya az előzetes adatok szerint 829,1 milliárd forint, a GDP 2,6 százaléka volt, az államháztartás bruttó, konszolidált, névértéken számításba vett adóssága pedig az év végén 24 529 milliárd forint. Ez a GDP 76,9 százaléka, valamelyest kevesebb az egy évvel korábbinál. *A 2015. évi költségvetési törvény a közszolgáltatások kiadásainak szűkítésével számol.* Nehéz helyzetet okoz majd a szociális ellátások elképzelt átalakítása. A szociális törvény módosításával ugyanis a második negyedévtől több, eddig jelentős részben a központi költségvetésből finanszírozott ellátás önkormányzati hatáskörbe kerül. Ezzel érzékelhetően tovább szűkül az államháztartás szociális kiadásainak előirányzata. A következmény az lehet, hogy *a jövedelmi szegénységben és társadalmi kirekesztettségben élők aránya tovább nő.* A 2010-ben mért 29,9 százalékos arányuk három év alatt 11,5 százalékkal ugrott meg, ilyen mértékű romlás az Európai Unió egyetlen tagállamában sem következett be, sőt az országok döntő többségében szerény mértékben csökkent a jövedelmi szegénységben élők és a társadalmi kirekesztettséget elszenvedők aránya.

Az államháztartási folyamatok arra utalnak, hogy az adósságállomány csökkenése nem halad a tervezett és ígért mértékben. Bár *a GDP-arányos deficit akár 2,6 százalékra is lezöríthető,* de ez a szociális területekről történő további forráskivonást jelenthet. A maastrichti hiánykorlát betartása továbbra is nehéz, esetleg újabb adókiutakozásokkal lesz elérhető, amely a gazdálkodó szervezeteket és a háztartásokat terheli majd.

A forint gyengülő árfolyama miatt is elképzelhető, hogy *hamarosan kamatemelelési periódus indul.* A magyarországi bankrendszer „elszámoltatása” viszont egyértelműen az eddigi túladóztatás fokozását és a gazdaság fellendülésének nehezítését jelenti. A potenciális növekedésen 2015-ben az sem javít, hogy a hangoztatott tőkebefektetés-generálás helyett *folytatódik a tőke- és profitkivonás,* nem látni a gazdasági bizalom újraépülésének a jeleit.

A termelői árak csökkenése, az energiahordozók mérséklődő világpiaci árszintje, a kedvező termés és a világpiaci tendenciák következtében bekövetkezett mezőgazdasági áresés feltehetően nem folytatódik 2015-ben. A 2014-es világpiaci áresés

erőteljesebb hatást gyakorolt az áralakulásra, mint a forint gyengülése, ez azonban idén már nem folytatódik. *Az infláció* 2015-ben minden gazdasági szereplő véleménye alapján nőni fog, *várhatóan 2 százalék körüli mértékben.*

A gazdaság dinamizálását célzó jegybanki hitelprogram hatására a rövid távú hitelezés 2014-ben még nem bővült. A 2000 milliárd forint kihelyezésével a kis- és középvállalkozások még nem kezdtek érzékelhető mértékű beruházási tevékenységbe. A vállalati szektor banki hitelállománya az idén is csak lassan javul, elmarad a bővülő gazdaság igényeitől. A 2015-ös költségvetési évben is *fennmarad egyes ágazatokban a gazdálkodó szervezetek túladóztatása*, a hitelintézetek továbbra is szigorú hitelezési gyakorlata.

Nehezen induló beruházások, változatlan külföldi tőke kivonás

A beruházási tevékenység alapján is megítélhető, hogy érvényesül-e a kiszámíthatóság és a bizalom a gazdaságpolitika iránt. Amennyiben a beruházások elmaradnak, nincs lehetőség fejlődésre.

A beruházások volumene a 2014. évi két számjegyű bővülés ellenére 3,3 százalékkal még mindig elmarad a 2008. évben mért szinttől. A tavalyi, főleg az EUTámogatások által fűtött beruházási folyamat 2014 harmadik negyedétől lelassult, és kérdés, hogy 2015-ben fennmarad-e a beruházási hajlandóság. A gazdálkodási-pénzügyi folyamatok jellemzői – a még mindig alacsony infláció, a kényszerűen alacsony alapkamat, a forint gyenge és gyengülő árfolyama – változatlanul veszélyt jelentenek. *A pénzügyi bizalom továbbra is törékeny az állami korrupciót feltételező vádák miatt.*

A vállalkozások adóztatása a költségvetési források megszerzési kényszere miatt 2015-ben is fokozódik, a korábbiaknál is egyre kiterjedtebb lehet. A jelenlegi adóztatás gyakran már büntető jelleget is öltő rendszere ellehetetleníti a tervezett beruházásokat. A működő tőke pedig nem jön, hanem máshol keres kedvezőbb befektetési környezetet. Bár az „unortodox” gazdaságpolitika a fogyasztást igyekszik nagyobb adóval terhelni, *a jövedelemadóztatás mostani rendszere társadalmi szakadást okoz.* A 2016-os költségvetés fél évvel előbbi elkészítése és jóváhagyása érthetetlen lépés, hiszen az ahhoz szükséges adókönyvet kialakítása csak a megalapozatlan kommunikációban létezik. A költségvetésben 3 évre előre bejelentendő adórendszerrel kapcsolatos előrejelzések már nem szerepelnek a tervekben.

A vállalkozói szféra gazdálkodásának indikátorai 2015-re összességükben nem mutatnak javuló helyzetet. A konjunktúra megítélésében a nyugat-európai indexek (így az IFO-index) is csak gyenge javulást feltételeznek. A vállalkozói szféra romló hangulatát megalapozza az év végére csökkenő GDP-bővülés, a lassuló ipari növekedés, a lanyguló belföldi kereslet és a változatlanul kiszámíthatatlan üzleti környezet is. A hitelhez jutás nagyon nehézkes, az adórendszer és a forint árfolyamának változása negatívan befolyásolja a vállalkozói szféra túlnyomó részét.

Az adórendszer 2015-ös változtatásai kedvezőtlenül hatnak a lakossági jövedelmekre és a fogyasztásra. A kormányzati döntések egyrészt növelik majd a háztartások terheit, és csupán egy szűk kör számára jelentenek javuló helyzetet, másrészt szűkítik az amúgy is kereslethiányos fogyasztás lehetőségeit is, például a vasárnapi kereskedés megtiltásával. *A jövedelmi folyamatok az alsó három jövedelmi osztály további szegényedését valószínűsítik.* A bruttó átlagkereset 2014. évi 3,5 százalékos emelkedése a stagnáló infláció mellett még reálkereset-bővülést jelentett, de a további rezsicsökkentés a várhatóan 2 százalékos körüli infláció mellett – és most már a forint árfolyamromlását is figyelembe véve – nem eredményez majd érezhető reáljövedelem-növekedést. A foglalkoztatottságban, a jövedelmi helyzetben megvalósult 2014. évi kis javulás ellenére *a háztartások több megszorítást már nem tudnak elviselni*, azok több mint egynegyede már az egy főre jutó létminimum alatti összegből él. A tartós munkanélküliség változatlanul súlyos gond. Az álláskeresőknél csaknem a fele egy évnél hosszabb ideje nem talál munkát, és az álláskereső átlagos időtartama is több mint másfél év.

A magyar gazdaság 2015-ben eléri a válság előtti szintjét – ez érezhető lemaradást jelent a környező, velünk együtt rendszert váltott országokhoz viszonyítva. Az európai összehasonlításban is kedvezőnek tekinthető tavalyi növekedési mutatók nem tekinthetők egy dinamikus fejlődés jeleinek. A sok bizonytalansággal terhelt 2015-ös évben ezek nem ismételhetők meg. A tervezett költségvetéssel és azt megalapozó adórendszerrel az egyre sűrűsödő strukturális problémákat – a gazdaság élénkítését, a foglalkoztatás érdembeli bővítését, az adósságállomány csökkentését és a társadalmi-szociális feszültségeket – nem lehet megoldani.

Századvég Gazdaságkutató Zrt.: A növekedés idén is három százalék fölött maradhat*

VIROVÁ CZ PÉTER

Nemzetközi folyamatok

Az *Európai Unió* gazdasági növekedése 2014 utolsó negyedében enyhén gyorsult, de a kibocsátás dinamikus növekedése még várat magára. Összességében azonban lassan javulni látszik a konjunktúra. A GDP 1,3 százalékos bővülését a fogyasztás vezérelte, a beruházás és a nettó export csak marginális mértékben járult hozzá. Az Európai Bizottság februárban közzétett előrejelzése szerint az idei év folyamán folytatódik a válságból való lassú kilábalás, a GDP-növekedés éves üteme 1,7 százalékot tehet ki. Motorja továbbra is a fogyasztás bővülése lehet, de nő a beruházások hozzájárulása is, míg a nettó export a GDP növekedési üteme szempontjából semleges lesz. Az EU gazdasága 2016-ban 1,9 százalékkal bővülhet, a növekedést a fogyasztás és a beruházás azonos mértékben támogathatja.

Az *Egyesült Államokban* az éves bázisú növekedési ütem 2014 záró negyedében 0,3 százalékponttal, 2,4 százalékra mérséklődött az előző negyedévhez képest. A lassulás mögött a nettó export támogató szerepének visszaesése áll. A dollár erősödése következtében az import növekedési üteme meghaladta az exportét, amire az elmúlt négy évben kevésszer volt példa. Az unióval ellentétben az amerikai gazdaság idén dinamikus növekedést produkálhat, a 2015-re várt 3,5 százalékos ütem következtében *tovább tágul az USA és EU közötti kibocsátási olló*. A növekedés motorjai idén is a belső tételek lehetnek, csakúgy, mint tavaly, a dollár erősödésének következtében a nettó export negatívan érintheti a GDP bővülését.

Az EU munkaerő-piaci helyzete tovább javult, mivel a harmadik negyedév során éves összevetésben közel 1 százalékkal bővült a foglalkoztatottság. Januárban a munkanélküliségi ráta 9,8 százalékon állt, ami 0,8 százalékponttal alacsonyabb,

* A cikk a Századvég Gazdaságkutató Zrt. negyedéves Makrogazdasági monitor és konjunktúraelemzés című kiadványa alapján készült. Az elemzésben felhasznált adatbázis március 10-én zárult le. A jelentés egyes részeit készítették: *Isépy Tamás, Lay Csaba, Pálvölgyi Zsigmond, Quittner Péter és Virováczy Péter*.

mint egy évvel korábban. A gyorsuló európai gazdasági növekedés hatására idén 0,7, jövőre 0,9 százalékkal bővíthet a foglalkoztatás, így 2016-ban átlagosan már csak 9,3 százalékos lehet a munkanélküliségi ráta. Az Egyesült Államokban szintén dinamikus emelkedik a foglalkoztatottak állománya. A munkanélküliségi ráta decemberben 5,6 százalékra esett, ami 0,9 százalékpontos csökkenést jelent 2013 végéhez képest. *Janet Yellen*, a Fed elnöke szerint a jelenlegi munkanélküliségi adatok közel járnak az amerikai gazdaság természetes munkanélküliségi rátájához, ami teret nyithat a kamatkondíciók esetleges szigorítása felé.¹

A várakozásoknak megfelelően az Európai Központi Bank kiterjesztette eszközvásárlási programját, 2016 végéig havi 60 milliárd euró értékben vásárol az eurózónában kibocsátott értékpapírokból. A mennyiségi lazítás következtében több tagállam rövid lejáratú állampapírjaival lejáratig tartott *negatív hozam mellett kereskednek*, amire korábban nemigen volt példa. Az európai likviditás növelése kedvező hatással volt a tőkepiacokra is: az idei évben az európai tőzsdeindexek dinamikus növekedést mutattak, és tovább csökkentek a kockázati megítélés mutatójaként használt CDS-felárak is. A nyugodt piaci légkört egyedül a *svájci jegybank* váratlan döntése törte meg, amely több év után eltörölte a frank euróhoz való rögzítését. A döntés egy időre *megbénította a valutapiacot*, komoly veszteséget okozott a pénzügyi szektor több szereplőjének is.

Az élelmiszer- és energiaárak 2015 első két hónapjában tovább csökkentek. A nyersolaj hordónkénti ára január közepén 45 dollár közelébe süllyedt, februárban 60 dollár körül stabilizálódott. Az olaj árának csökkenésével az unióban és az Egyesült Államokban negatív tartományba esett az éves infláció. Csökkentek az uniós maginflációs mutatók is: az energia- és élelmiszeráraktól szűrt árindex 0,7 százalékos értéke tartós dezinflációs környezetet valószínűsít.

Idén *folytatódhat a lassú ütemű költségvetési konszolidáció* az EU-ban és az eurózónában is. Az euróövezetben felgyorsulhat az államháztartás kiadási oldalának csökkentése, emiatt az idén 0,4 százalékponttal kedvezőbb lehet a költségvetési hiány a 2014-re becsült 2,6 százalékos GDP-arányos mutatónál. Az Európai Bizottság februári előrejelzése szerint az unióban a kiadások nagyobb ütemű csökkentésének hatására az idén 2,6 százalékos lehet a hiány. 2016-ban mindkét gazdasági régióban folytatódhat a kiadási oldal dinamikus, míg a bevételi oldal enyhe csökkentése, aminek következtében tovább javulhatnak a költségvetési mutatók.

¹ Adatbázisunk lezárását követően, március 18-án a Fed a kamatdöntését kísérő közleményében új iránymutatást adott, ami a közeljövőben megnyitja a kamatemelés lehetőségét.

Az eurózóna *adósságpályájára* vonatkozó előrejelzések enyhén javultak november és február között. Az Európai Bizottság becslése szerint az euróövezet tavaly évi végi adósságállománya 94,3 százalékos lehet, az előrejelzések szerint enyhe növekedést követően idén tetőzhet. Az unióban a mutató 88,4 százalékra növekedett, de az adósságárta idén már csökkenő pályára állhat.

A magyar gazdaság jelenlegi helyzete és várható fejlődési pályája

A hazai gazdaság 2014 utolsó negyedében, meglepetést okozva, 3,4 százalékra gyorsuló GDP-növekedést ért el. Ezzel 2014-ben 3,6 százalékkal bővült a GDP volumene, így *Magyarország ledolgozta a válságot követő visszaesést*. A IV. negyedévi bővülés szerkezete némileg eltért az egész évben tapasztalttól: a növekedést a belső kereslet mellett a nettó export is segítette, ami 0,6 százalékponttal járult hozzá az év/éves GDP-növekedéshez. Ennek elsődleges magyarázata az export fel lendülése, amit a turizmus erősödése segített, míg az import mérsékeltebb ütemben bővült. A dinamikus gazdasági teljesítményt – szemben a korábbi negyedekkel – október–decemberben a fogyasztás vezérelte, ami éves bázison 1,9 százalékkal bővült. Ez 0,9 százalékpontos GDP-hozzájárulásnak felelt meg. Mindez biztató előjelnek tekinthető az idei évre. A fogyasztást elsősorban a rendelkezésre álló jövedelem bővülése élénkítette, ami a foglalkoztatás és a reálbérek jelentős emelkedésének köszönhető. A *beruházások volumene* a negyedik negyedévben viszont csak 1,9 százalékkal bővült, messze *alulmúlta az éves átlagos teljesítményt*. Ezzel a növekedési hozzájárulása 0,5 százalékpontra süllyedt. Az erőteljes fékeződés elsődleges tényezője az állami szektor beruházásainak zsugorodása, amit a technikai hatás mellett a választásokra időzített nagy projektek kifutása magyaráz. Mindent egybevéve, a belföldi felhasználás 2,8 százalékponttal járult hozzá a gazdaság bővülés éves rátájához az utolsó negyedévben.

A gazdaság szerkezete a termelési oldalon 2014 utolsó negyedében is széles bázisú növekedést mutatott. *Az összes meghatározó nemzetgazdasági ág hozzáadott értéke bővült*, de a lendület általánosságban mérséklődött. Ez alól kivétel a szolgáltató szektor, ahol 2,4 százalékos növekedést regisztráltak, ami a belső kereslet és a turizmus élénkülésének tulajdonítható. Az ipar 4 százalékos plusz teljesítménye mögött az exportáló feldolgozóipari ágazatok állnak. A mezőgazdaság két számjegyű ütemben, 12,1 százalékkal bővült, az építőipari hozzáadott érték növekedési üteme

érezhetően tovább lassult. Ezt az állami beruházások visszaesése okozhatta, miközben a lakáspiac az élénkülés jeleit mutatta.

A *kedvező munkaerő-piaci folyamatok* 2014 negyedik negyedévében is folytatódtak: mind az aktívak, mind a foglalkoztatottak száma nőtt, utóbbi újabb évtizedes csúcsra, 54,6 százalékra ugrott. Ez nagyban köszönhető a versenyszféra munkaerő iránti kereslete bővülésének. A fentiek következtében az állástalanok aránya 7,3 százalékra esett. A Beveridge-görbe a csökkenő munkanélküliség ellenére a munkaerőpiac feszességének enyhülésére utal, így 2014 negyedik negyedéve trendfordulónak tekinthető. *A nettó reálkeresetek éves alapon 4,4 százalékkal emelkedtek*, ami megjelent a fogyasztás bővülésében is.

Az éves *infláció* 2014 utolsó negyedévében 0,8 százalékos árcsökkenést jelzett. A továbbra is nyomott inflációs környezet elsősorban a negatív olajársokk hatását tükrözi. Árleszorító hatása volt a szabályozott árak folytatódó csökkenésének és a negatív kibocsátási résznek is. A februári éves inflációs mutató trendfordulóra utal, mivel az előző hónapokhoz képest abszolút értékben csökkenő áresést jelez. Ez az újból emelkedő üzemanyagárak és a szolgáltatások (egészségügy, pénzügy, közlekedés) gyorsuló ütemű drágulásának a hatása. A lakosság inflációs várakozása a középtávú inflációs trendmutató rátájával azonos szinten, 2 százalék körül stabilizálódott.

A hazai *kockázati környezet* az elmúlt negyedévben jelentős javulást mutatott. A likviditásbőség nőtt, mivel a Fed még nem változtatott monetáris politikáján, de az Európai Központi Bank mennyiségi lazításba kezdett. A forint árfolyama közel 1 százalékkal erősödött az euróval szemben, a magyar CDS-felár az elmúlt három hónapban historikus mélypontjára süllyedt, közben a 10 éves állampapír-piaci hozam is jelentősen csökkent. A Magyar Nemzeti Bank a télen nem módosította 2,1 százalékos irányadó rátáját, de a márciusi inflációs jelentés függvényében kilátásba helyezte a monetáris kondíciók további lazítását.²

A Növekedési Hitelprogram II. iránt az elmúlt három hónapban csökkent az érdeklődés. Az MNB Monetáris Tanácsa ugyanakkor döntött az Növekedési Hitelprogram Plusz bevezetéséről. Ennek keretében a magasabb hitelkockázatú kis- és középvállalati kör, valamint a kisebb tőkeigényű mikrovállalkozások is kedvező kamatozású hitelhez juthatnak. A jegybank az adóssághfék 2015. január 1-jei bevezetésével az újbóli túlzott hitelezést képes kordában tartani. A svájci frank januári

² Az MNB Monetáris Tanácsa március 24-i ülésén a várakozásoknak megfelelően csökkentette az irányadó rátát: 15 bázisponttal, 1,95 százalékra.

drasztikus erősödése a frankalapú jelzáloghitelesek már nem érintette, mivel hiteleiket a tavaly novemberben rögzített árfolyamon forintosították.

Legfrissebb prognózisunk szerint *a magyar gazdaság 2015-ben is 3 százalék felett bővül*, amit jövőre egy mérsékeltebb év követ. A tavalyi év végén tapasztalt kiegyensúlyozott szerkezet fennmaradásával a belső és külső tényezők a teljes előrejelzési horizonton pozitívan járulnak hozzá a GDP-növekedéshez. *A gazdaság elsődleges motorja 2015-ben a fogyasztás, jövőre újból az export lesz.* Az élenkülő globális kereslet következtében a kivitel növekedése 2015–2016-ban felülmúlja az importét, a behozatalt nem éri a tavalyihoz hasonló egyedi sokkok.³ A fogyasztás dinamikusabb növekedését 2015-ben a lakosság rendelkezésre álló jövedelmének emelkedése fűti, amiben piaci és gazdaságpolitikai intézkedések egyaránt szerepet játszanak. Az alacsony kamat- és inflációs környezet növeli a fogyasztási kedvet, amit a munkaerőpiac további erősödése támogat. Emellett a forintosítás és a bankok elszámoltatása szintén növeli az elkölthető jövedelmet. A beruházások az idén mérsékeltebb ütemben bővülnek, amit a versényszféra mellett az uniós forrásokból megvalósuló állami beruházások is segítik. Jövőre azonban a korábbi uniós tervezési időszak lezárása miatt a beruházások visszaesésére számítunk. *A magyar gazdaság 2016-ban már a potenciális szintje felett teljesíthet*, vagyis az idén záródó kibocsátási rés jövőre enyhén pozitív lehet. Összességében 2015-ben 3,1, jövőre 2,4 százalékos GDP-növekedést várunk.

A munkaerőpiac helyzetének jelentős javulását jelezzük előre a következő két évre: *az aktívak száma 60 ezer, a foglalkoztatottaké 110 ezer fővel nőhet 2016 végéig.* A munkanélküliségi ráta a jövő év végére 6,6 százalékra süllyed. A feszebb munkaerőpiac ellenére a béremelkedési ütem lassulását várjuk, aminek magyarázata a közfoglalkoztatottság bővülése és az állami bérek lassú emelkedése.

A maginfláció 2015 első negyedévében már elérheti a mélypontot, és azt követően tartós emelkedés várható. A mutató 2016. évi felpörgését a bázishatás, a nemzetközi szinten erősödő infláció és a keresletoldali árnyomás fokozatos felépülése vezérli. Az infláció tartósan elmaradhat a szűrt indextől, ami idén a közműdíj-csökkentések mellett az alacsonyabb olajárszint átmeneti hatását jelzi. Az infláció, fokozatos gyorsulás után, 2016 végén már megközelítheti a 3 százalékos célt. Ennek oka az emelkedő maginfláció, a költségsokkok bázisba épülése, valamint a maginfláción kívüli tételek áremelkedése. *Az éves átlagos pénzromlási ütem idén 0,3, jövőre 2,6 százalékos lehet.*

³ A nettó exportot 2014-ben az ország ellátásbiztonságát szolgáló jelentős földgázimport is viszszafogta.

Az egyaránt nyomott globális és a hazai inflációs környezet, a gazdaság ciklikus pozíciója, az alacsony várakozások és Magyarország kedvező pénzügyi megítélése mind a monetáris lazítás irányába mutatnak. Szintén ezt erősítik az elmúlt hónapok nemzetközi monetáris intézkedései: az Európai Központi Bank mennyiségi lazítása és a Lengyel Központi Bank kamatcsökkentése. Várakozásunk szerint *a jegybank idén akár 1,5 százalékra is csökkentheti az alapkamatot*. Hosszabb tartás után a kamatemelési ciklus 2016 folyamán kezdődhet meg.

Az egyensúlyi helyzet elemzése és várható alakulása

Az államháztartás központi alrendszerének 2014. évi *pénzforgalmi hiánya* 825,7 milliárd forint volt (az eredeti előirányzat 84,4 százaléka, a módosított 71,7 százaléka). A gazdálkodói szervezetek befizetései alulteljesültek, a fogyasztáshoz kapcsolt adók, valamint a lakossági befizetések meghaladták az előirányzatot, és jelentős többletet hoztak a járulékbételek is. Számottevően meghaladták a tervezettet a költségvetési szervek kiadásai, illetve kisebb mértékben a közmunkaprogram költségei, míg a szociálpolitikai és lakástámogatási kiadásoknál, valamint a nettó kamatkidadásoknál megtakarítás keletkezett. Az önkormányzati szektor várhatóan többlettel zárt, ami ellensúlyozhatja az egyenleget rontó ESA-hidat. Az eredmény-szemléletű hiány 2014-ben a GDP 2,5 százaléka körül alakulhatott.

Az idei költségvetésben a tervezett felett realizálódhatnak a gazdálkodói befizetések és a fogyasztási típusú adók, kockázatot látunk viszont a járulékbételek teljesülésében. Ugyanakkor a tavalyi évhez hasonlóan jelentősen felülteljesülhetnek a költségvetési szervek és fejezeti kezelésű előirányzatok nettó kiadásai a tovább gyorsuló EU-s támogatási kifizetések nyomán, és ismét az előirányzatnál kedvezőbben alakulhatnak a szociálpolitikai kiadások, valamint a kamategyenleg. Összességében a kormányzati tervekkel megegyező, *a GDP 2,4 százalékát kitevő deficittel számolunk*, ám egyes, az egyenleget negatívan befolyásoló bizonytalanságok némiképp árnyalják a képet.⁴ A változatlan árfolyamon számolt GDP-arányos *bruttó államadósság* tavaly 2 százalékpont feletti mértékben csökkent, 2015-ben *1,4 százalékpont körüli javulást* várunk.

Magyarország befektetői megítélése az elmúlt hónapokban javult. Ezt jelzi, hogy az 5 éves magyar CDS-felár 120 bázispont közelébe, historikus mélypontra süllyedt

⁴ Jelenleg több, negatív kockázattal járó tényezőt is bizonytalanság övez: aszfaltügy, brókerügységhez kapcsolódó kártalanítás állami vonzata, Iszlám Állam elleni esetleges katonai szerepvállalás.

március elején. Az Európai Központi Bank januári döntése értelmében globálisan tovább bővül a likviditás, ami Magyarországra nézve is kedvező fejlemény, de a Fed várható kamatemelési ciklusa jelentős volatilitást hozhat a tőkepiacokon. A hazai másodpiaci hozamgörbe rövid vége – decemberhez képest – stagnált, míg a hosszú vége markánsan lefelé módosult. A likviditásbőség hatására a hozamgörbe rövid végén a hozamok jelentősen alulmúlják a jegybanki alapkamatot, ami kamatesökkentési várakozásokat sejtet. A piaci szereplők egyre inkább az egy évnél hosszabb lejáratokat választják, ami szintén az ország kockázati megítélésének javulását jelzi. A jegybanki devizatartalék 36 milliárd euró körül maradt.

A folyó fizetési mérlegen belül az áruk és szolgáltatások egyenlege és az EU-transzferek beáramlása 2014 harmadik negyedévében nőtt az előző negyedévhez viszonyítva, míg a jövedelemkiáramlás mértéke csökkent. Az ország *nettó finanszírozási képessége a GDP arányában 7,7-ről 8,3 százalékra javult*. A külső pozícióra vonatkozó előrejelzésünkben 2015–2016-ban a reálgazdasági aktívum szerepének jelentősebb növekedését várjuk a nettó finanszírozási képesség alakulásában. Negatív irányba hat a jövedelmi hiány változása, amit az EU-transzferek beáramlása ellensúlyoz, de utóbbi volumene 2016-ban csökken. 2015-ben 8,5, jövőre 8 százalékos GDP-arányos nettó finanszírozási képességet becslünk.

wiiw: A növekedési motor beindítva – de mi jön ezután?*

RICHTER SÁNDOR

Az előzetes adatok alapján Magyarország GDP-je 3,6 százalékkal bővült 2014-ben. Ilyen gyors növekedésre 2006 óta nem volt példa. Vajon ez a figyelemre méltó teljesítmény egy új, erős és fenntartható gazdasági növekedés korszakának beköszöntét jelzi, vagy 2014 kivételes évnak tekintendő egy hosszabb, lassú növekedéssel, alacsony beruházási hajlandósággal, széles társadalmi rétegek mélyülő szegénységével jellemezhető időszakon belül?

A gazdaság teljesítményének tavalyi javulásában az egyszeri, megismételhetetlen tényezők minden kétséget kizáróan hangsúlyos szerepet kaptak. Az EU kohéziós politikája keretében folyósított kifizetések 2013–2014-ben meredeken nőttek, így a tavalyi évben körülbelül a GDP 6 százalékának megfelelő pénzüsszeg áramlott be a magyar gazdaságba ezen a csatornán keresztül. Jórészt az összeresletbe kívülről pumpált hatalmas növekmény magyarázza a beruházások körülbelül 12 százalékos növekedését, és ez áll közvetlenül vagy közvetve a lakossági fogyasztás előző évhez viszonyított emelkedése mögött is. Az EU-tól érkező pénzbeáramlás a költségvetési bevételeket legalább a GDP 2 százalékának megfelelő összeggel emelte meg, tehát a bevételek nélkül az államháztartás hiánya meghaladta volna a Stabilitási és Növekedési Paktumban előírt 3 százalékos küszöbértéket.

Szintén egyszeri hatása volt annak, hogy 2014-ben parlamenti, európai parlamenti és önkormányzati választásokat is tartottak. Az intenzív választási év velejárójaként tavaly tavasszal hirtelen felgyorsultak és *befejeződtek évek óta halogatott projektek*. A hosszabb ideje tartó visszaesések vagy marginális emelkedések után a háztartások fogyasztása érezhető mértékben bővült. A fogyasztás növekedését a foglalkoztatás 5 százalékot meghaladó bővülése és a reálbérek körülbelül 3 százalékos növekedése is segítette. A foglalkoztatás mért javulását előmozdította a beruházási boom, a közmunkaprogramok felfuttatása, valamint a külföldön dolgozók egy

* Az írás a wiiw (Ausztria, Bécs) kutatóintézet *Podkaminer, L. – Richter, S. – Adarov, A. – Astrov, A. – Cicek, S. – Holzner, M.* és további szerzőtársak „A Time of Moderate Expectations” címen 2015. március 13-án megjelent előrejelzésén alapul. A tanulmány Magyarországra vonatkozó részét Richter Sándor írta.

részének beleszámítása a keresettel rendelkezők körébe. A reálbérek növekedése az infláció vártnál is erősebb csökkenése miatt részben nem tervezett volt.

Mi marad az idei évre az említett növekedésgyorsító hatásokból? 2015 az EU 2007–2013-as pénzügyi keretprogramjának utolsó kifizetési éve.¹ A még rendelkezésre álló összegek maradéktalan igénybevétele nagyjából a 2014-es évben regisztrálnak megfelelő forrásbeáramlást tenne idén lehetővé. Mindazonáltal ennek maradéktalan megvalósulása túl merész feltételezés. Az utolsó kifizetési évre gyakran a legproblémásabb projektek maradnak. *Magyarország a tagországok közül szintén a problémásabbak közé tartozik* a hibás projektek száma, az átláthatóság, az adatszolgáltatás megbízhatósága és a közbeszerzések területén.² Ez azt a feltételezést valószínűsíti, hogy a kohéziós pénzek beáramlása idén elmarad a tavalyi csúcstól.

Az 5 százalékos foglalkoztatásbővülés megisméltése is lehetetlennek tűnik. A beruházási boom túljutott a csúcspontján. Az infláció – szerényen ugyan, de – ismét növekedni fog, tehát nem várható a tavalyihoz hasonló meglepetés a reálbérek növekedésében. E hatások ellenében hat viszont, hogy az adósságok egy széles körében csökkennek a hitelek törlesztőrészelei a bankok egyoldalú kamatmódosításait és a devizaátváltásoknál alkalmazott vételi és eladási árfolyam közti rés túl széles voltát szankcionáló törvény alkalmazásának következményeként.

Mivel *a tavalyi egyszeri növekedésgyorsító hatások ereje idénre jelentősen alábbhagy*, tekintsük át, mi várható 2015-ben a magyar gazdaság hagyományos növekedésgyorsító tényezőitől: a külföldi működőtőke-beruházásoktól és a külkereskedelmi többlettől. Az országba érkező külföldi működő tőke adatát kétféle kell bontani. Az egyik rész a külföldi tulajdonú bankok anyacégeitől érkező pénz a túlélésért küzdő leánybankok feltőkésítésére: 2008-tól 2014 végéig az ezen a címen beérkezett pénz összesen 5 milliárd euróra rúg.³ A másik rész, a nem pénzügyi üzleti szektorhoz kapcsolódó külföldi működő tőke esetében a forráskiáramlás már két éve meghaladja a beérkező források összegét.⁴ Tekintettel a külföldi tulajdonú vállalatok által betöltött hagyományosan kiemelkedő szerepre az ország ipari kapacitásainak és szolgáltatásainak modernizálásában, a foglalkoztatásban és a kivitelben, a fenti jelenség a tartósan magas növekedési pálya elérésének fontos akadályává vált. A

¹ A számlabefogadások szempontjából.

² *Jávor B.*: Veszélyben vannak a regionális pénzek? javorbenedek.blog.hu/2014/12/29/veszelyben_vannak_a_regionalis_penzek?

³ Magyar Nemzeti Bank: Fizetési Mérleg Jelentés, 2015. január.

⁴ *Világ gazdaság Online*: www.vg.hu/gazdasag/menekul-a-toke-magyarorszagrol-441127 és Magyar Nemzeti Bank: Fizetési Mérleg Jelentés, 2015. január.

külkereskedelem, pontosabban a nettó export 2009-től vált a magyar gazdasági teljesítmény fontos pozitív tényezőjévé – egészen 2013-ig. Ez a szerep már 2013-ban visszaszorulóban volt, és 2014-re negatívvá vált. A beruházások növekedési ütemének idei várható csökkenése, az emiatt megtorpanó import, valamint az importált energia árának mérséklődése miatt a nettó export 2015-ben ismét a gazdasági növekedést segítő tényezővé válhat, ha a 2013 előtti éveket jellemzőnél szerényebb mértékben is.

Miközben tavaly az államháztartási deficit mértéke jóval a GDP 3 százaléka alatt maradt, *az államadósság nagysága valószínűleg a tavalyi szint körül stagnált.* (A Központi Statisztikai Hivatal által publikált, folyó áron 31 890,6 milliárd forintos GDP-hez viszonyítva minimális csökkenést lehet kimutatni.) Bár ezek az adatok azt sugallják, hogy az államháztartás helyzete konszolidált, az egészségügy, az oktatás és a kultúra területén uralkodó állapotok, az önkormányzatok nehéz pénzügyi helyzete, a növekedést fékező szektorális adók tartós fennmaradása a szükséges államháztartási reformok hiányára utal.

Magyarország növekedési teljesítményének javulásához kritikus fontosságú lenne a pénzügyi közvetítői tevékenység élénkülése. A kkv-szektorról eltekintve, ahol a Magyar Nemzeti Bank Növekedési Hitelprogramja pozitív változást eredményezett, tavaly a hitelállomány valószínűleg tovább csökkent. A pénzügyi szektor az utóbbi öt évben csatatérre vált. Az európai összehasonlításban nagyon magas bankadó és a pénzügyi tranzakciókra kivetett adó, más intézkedésekkel együtt, a költségvetési konszolidáció legfontosabb pillére lett. A bankok megszorogatásának az államkassza feltöltésén kívül az is célja volt, hogy a magyar pénzügyi szektorban a külföldi bankok súlya jelentősen csökkenjen. Ez a kormányzati cél 2015 elejére teljesült. Az állam megvásárolta az MKB Bankot és a Budapest Bankot, magyar állami részesedés szerzéséről állapodott meg az Erste Bankkal egy 15 százalékos tőkeemelés révén, és hamarosan magyar állami tulajdonba kerülhet az orosz tulajdonú Sberbank is. A többségi magyar állami tulajdonba került bankok további sorsa egyelőre nem tisztázott. Az állami tulajdon tartós fennmaradása és a bankok reprivatizálása magyar tulajdonosok részére egyaránt elképzelhető. Mindkét lehetőség *magában hordozza az érintett bankok működésébe történő kormányzati beavatkozás veszélyét*, ami a jelenlegi körülmények között szinte biztosan a hatékony banki működés szempontjainak háttérbe szorulásához vezetne.

Ebben az évben forintosítják a háztartások devizában denominált jelzáloghiteleit. Az átváltás a 2014. november 7-ei napi árfolyamon (256 HUF/CHF és 309 HUF/EUR) történik. Ez az átváltási arány sokkal kedvezőbb a bankok számára (és kedvezőtlenebb az érintett háztartásoknak), mint az az árfolyam (180 HUF/CHF and

250 HUF/EUR), amelyet a 2011-es „végtörlesztés” során alkalmaztak, és amelyben annak feltételei miatt a legjobb anyagi helyzetű devizahitel-adósok tudtak csak részt venni. Mindazonáltal az elszámolási törvényből fakadó visszafizetési kötelezettségek a bankoknak összességében a GDP 2 százalékát meghaladó mértékű költséget jelentenek, és ezt is figyelembe véve a devizahitel-adóssággal rendelkező háztartások jobban jártak, mint a bankok. Az érintett háztartások havi hiteltörlesztése vélhetően 20-30 százalékkal lesz kisebb a forintosítás és az indokolatlan kamatemelések, árfolyamrés-szélesítések miatt törvényileg elrendelt visszatérítések után. Mindent összevetve a *devizahitelek kivezetése*, amelyeknek összértéke nagyságrendileg a GDP 10 százalékának felel meg, *fájdalmas, de szükségszerű lépés* a konstrukcióban rejlő időzített bomba hatástalanítása érdekében.

Február 9-én a kormány fordulatot jelentett be a bankokkal szemben alkalmazott politikájában. Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankkal kötött megállapodásban ígéretet tett a bankokra (azok mérlegfőösszegére) kirótt adó rátájának csökkentésére a jelenlegi 0,53 százalékról 0,31 százalékra 2016-ban és 0,21 százalékra 2017-ben. 2019-től az adó mértékét összhangba kívánják hozni az akkor érvényes európai normákkal. A bankadó idén 144 milliárd forintot hoz a költségvetésnek, ez a költségvetési bevételek 0,9 százalékát teszi ki (a különadók összesen a bevételek 5,5 százalékát adják).⁵ Az egyelőre nyitott kérdés, hogy ez a fordulat a kormányzat bankokkal szembeni politikájában tartós lesz-e; eredetileg a kormány előbb 2013-ra, majd 2014-re ígérte a banki különadó kivezetését, de ezt nem tartotta be. Abban az esetben, ha a kormányzati magatartás a bankokkal szemben tényleg tartósan megváltozik, ez jelentős mértékben segíthetné a pénzügyi szektor tevékenységének fellendítését. Ugyanakkor a bankadó csökkenése, majd megszűnése miatt kieső költségvetési bevételeket alternatív forrásokból pótolni kell.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy *Magyarország maga mögött hagyta a recessziót, de még nem került tartósan fenntartható növekedési pályára*. Az európai uniós források csúcsra járatása segítette a közületi beruházások fellendítésén túl az üzleti szektor beruházásainak és munkahelyteremtésének részleges újraélesztésében is. Mivel az összkeresletet tavaly megemelő egyszeri tényezők pozitív hatására 2015-ben nem vagy csak csökkentett mértékben lehet számítani, idén a magyar üzleti szektoron lenne a sor, hogy „hátára vegye” a növekedést. Az EU-s forrásokon kívüli más külső források fokozott igénybevétele segíthetne megőrizni a gazdasági növe-

⁵ Saját számítás az „Orbán megint megígérte a különadók csökkentését” című, a *portfolio.hu*-n 2015. január 15-én megjelent cikk alapján.

kedés lendületét. Kétségeink vannak afelől, hogy ezek a pozitív változások végbe mennek. A *növekedésélénkítő külföldi működőtőke-beruházások elapadóban vannak*, és a hitelezési tevékenység jelenleg messze nem tölti be azt a szerepet a magyar gazdaságban, amire a fenntartható növekedéshez elengedhetetlenül szükség lenne, hogy csak a két legfontosabb akadályt említsük. Ezekhez szorosan kapcsolódnak az elmúlt öt év örökzöld témái: a jogi-szabályozási környezet bizonytalansága, a kormányzati döntések extrém koncentrátsága, a politikai alapon történő kivételezés, az értelmetlen konfrontáció az EU-val és az Egyesült Államokkal, újabban a miniszterelnök vonzalma a putyini Oroszországhoz és olyan tekintélyuralmi rezsimekhez, mint például Azerbajdzsán. Mindent összevetve úgy gondoljuk, hogy ilyen körülmények között a gazdaság növekedési üteme középtávon a 2 százalékos mértéket nem fogja meghaladni. Ez azt is jelenti, hogy az EU fejlett magjához való közeledés egyelőre nem folytatódik, és jelenleg a visegrádi térség többi, az utóbbi tíz évben Magyarországnál lényegesen jobb teljesítményt nyújtó országához való felzárkózás sem reális cél.

A wiiw közép-, dél- és kelet-európai térség kiválasztott országaira vonatkozó előrejelzéseinek összefoglalói

Csehország

A gazdaság végre maga mögött hagyta a költségvetési konszolidáció negatív mellékhatásait. Az állam és a magánszektor viszonylag alacsony adósság szintje, a növekedésbarát monetáris és fiskális politika révén a 2015–2017-es időszakban biztosítottak látszik a szerény ütemű gazdasági növekedés. Ez csak fokozatosan gyorsul fel, mert a beruházások területén nem valószínűsíthető jelentős ütemű bővülés, és várhatóan a külkereskedelem teljesítménye sem lesz igazán meggyőző a következő években.

Lengyelország

A beruházások tavalyi jelentős bővülésének köszönhetően a lengyel gazdaság a korábbinál gyorsabb növekedési pályára került, és a felgyorsult növekedés 2016-ban is folytatódhat. A külső egyensúlyi helyzet középtávon várhatóan romlani fog. A 2015-ös választások kimenetele bizonytalan. Amennyiben a jelenleg hivatalban lévő

liberális-konzervatív koalíció veszt a nacionalista-populista ellenzékkel szemben, a gazdaság- és szociális politika kiszámíthatatlan pályára kerülhet.

Szlovákia

2014-ben a hazai kereslet bővülése segítette leginkább a gazdaság növekedését, a korábban ezt a szerepet betöltő exportnövekedés helyett. Ebben a váltásban a közeledő választásokkal összefüggő hangulatjavító kormányzati lépések jelentős szerepet játszanak. A háztartások magasabb fogyasztási szintje az import növekedéséhez vezet, miközben nem számolhatunk a kivitel hasonló ütemű bővülésével. Középtávon a gazdasági növekedés fokozatos gyorsulása (3 százalékgig) várható.

Szlovénia

Két évig tartó visszaesés után tavaly a szlovén gazdaság ismét növekedésnek indult, amit elsősorban a külső kereslet bővülése és az EU-források beáramlása által támogatott beruházási fellendülés segített elő. Idén és jövőre a lassabb ütemű növekedésre váltó beruházások a gazdaság egészének lefékeződéséhez vezetnek. A növekedés támasza egyrészt az export, másrészt a háztartások fogyasztásának szerény bővülése lesz.

Horvátország

A horvát GDP tavaly már a hatodik egymást követő évben csökkent, 2015-ben azonban már csekély mértékű növekedés várható. A háztartások fogyasztása még idén is mérséklődni fog a magas szinten beragadt munkanélküliség és a hitel/betét arány további csökkenése miatt. A növekedést a külföldi kereslet és az EU-transzferrek jobb abszorpciója miatt felgyorsuló beruházások generálják majd. A növekedés felgyorsulásának fő akadályát a költségvetési konszolidáció és a vállalati szektor túlzott eladósodása képezi.

Románia

2014-ben lassult a gazdasági növekedés üteme, elsősorban a beruházások második éve tartó csökkenése miatt. A lassulást a háztartások fogyasztásának jelentős bővülése és a jó mezőgazdasági eredmények mérsékeltek. 2015-ben a növekedési

ütem további csökkenését csak a beruházások területén elért fordulat állíthatja meg. Középtávon a politikai és gazdasági stabilitás várható javulása kedvezően fog hatni a gazdaság növekedésére, amely így várhatóan 3 százalék körül alakul majd.

Szerbia

2014-ben a gazdaság teljesítménye csökkent, idén legjobb esetben is stagnálás várható. Ennek oka a költségvetési konszolidáció és az exportszektor gyengélkedése. Középtávon a szerb kormány az állami, valamint a külföldről érkező magánberuházásoktól várja a növekedés felgyorsulását. A hároméves IMF-programtól is növekedést segítő hatásokat remélnek. 2016–2017-re a szerb gazdaság teljesítményének fokozatos javulására lehet számítani.

Bulgária

2014-ben a bolgár gazdaság mérsékelt ütemben növekedett, és ez így marad 2015-ben is. A külföldi kereslet várható bővülése a növekedés felgyorsulását eredményezheti 2016–2017-re. A nemrég hivatalba lépett új kormány nélkülözi a széles körű politikai támogatást, és ambiciózus reformprogramját előnytelen gazdasági körülmények között kell majd megvalósítania.

Oroszország

Az orosz gazdaság már az ukrán válság kirobbanása előtt is komoly problémákkal küszködött. A gazdasági szankciók tovább rontották a beruházási teljesítményt, a tőke külföldre menekítéséhez és az infláció fellángolásához vezettek. Az olajárak csökkenése és a rubel árfolyamának összeomlása csak tetézte a bajokat. Feltéve, hogy a szankciók köre nem bővül, és az olajár sem csökken tovább, a wiiw 4 százalék körüli GDP-csökkenéssel számol idén, amit középtávon az állami beruházások növelésére támaszkodó fokozatos regenerálódás követhet.

Ukrajna

2015-ben folytatódni fog az ukrán gazdaság teljesítményének gyors ütemű csökkenése. Ennek oka a folytatódó katonai konfliktus a Donbassz régióban, az infláció következtében a reáljövedelmek erodálódása, valamint a külkereskedelem és a beru-

házások összeomlászerű zsugorodása. Miközben a katonai kiadások nagymértékben növekednek, a jelentős költségvetési deficit, a gyengülő árfolyam és a gazdasági növekedésre vonatkozó kedvezőtlen kilátások az ország eladósodottságának további jelentős növekedését valószínűsítik. A gazdasági növekedés beindulása legkorábban 2017-re várható, de ennek előfeltétele egy tartós békemegállapodás.

Makrogazdasági mutatók és előrejelzések

Megnevezés	2014		GKI Gazda- ságható Zrt.		Kopint-Tárki Zrt.		MNB		Pénzügyku- tató Zrt.		Policy Agenda		Századvég Gazdaságku- tató Zrt.		wiw	
	Tény	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015
GDP (előző év = 100)	103,6	102,0	103,2	103,2	103,2	103,2	103,2	103,2	102,4	102,2	102,2	102,2	103,1	102,3	102,3	102,3
GDP belföldi felhasználása (előző év = 100)	104,3	101,7	103,4	103,0	103,4	103,0	103,0	103,0	101,9	102,2	102,2	102,2	102,2	n. a.	n. a.	n. a.
Háztartások végső fogyasztása (előző év = 100)	101,8	102,5	103,4	103,0	103,4	103,2	103,2	103,2	101,8	101,9	101,9	101,9	103,2	102,0	102,0	102,0
Bruttó állóeszköz-felhalmozás (előző év = 100)	111,7	100,0	103,0	105,2	103,0	105,2	105,2	105,2	103,0	102,5	102,5	102,5	105,5	105,0	105,0	105,0
Export (áru + szolgáltatás) (előző év = 100)	108,7	105,5	106,6	107,3	106,6	107,3	107,3	107,3	107,0	105,0	105,0	105,0	106,6	106,8	106,8	106,8
Import (áru + szolgáltatás) (előző év = 100)	110,0	105,5	107,0	107,4	107,0	107,4	107,4	107,4	107,7	105,5	105,5	105,5	106,1	107,0	107,0	107,0
Fogyasztóiár-index éves átlaga (előző év = 100)	99,8	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	99,6	101,5	101,5	101,5	100,3	101,5	101,5	101,5
Fogyasztóiár-index az év végén (előző év december = 100)	99,1	101,5	102,0	101,25	102,0	101,25	101,25	101,25	101,5	102,5	102,5	102,5	101,4	n. a.	n. a.	n. a.
Folyó fizetési mérleg egyenlege (a GDP százalékában)	+4,1	+4,9	+4,4	+5,3	+4,4	+5,3	+5,3	+5,3	+4,0	+4,0	+4,0	+4,0	+5,1	+3,8	+3,8	+3,8
Folyó fizetési és a tökémenleg együttes egyenlege (a GDP százalékában)	+8,2	+6,8	+8,2	+8,8	+8,2	+8,8	+8,8	+8,8	+7,2	+5,8	+5,8	+5,8	+8,5	n. a.	n. a.	n. a.
Külkereskedelmi áruforgalom egyenlege (milliárd euró)	+6,4	+7,7	+6,5	n. a.	+6,5	n. a.	n. a.	n. a.	+6,7	+6,8	+6,8	+6,8	+7,2	n. a.	n. a.	n. a.

Megnevezés	2014		GKI Gazdaságkutató Zrt.		Kopint-Tárki Zrt.		MNB		Pénzügykutató Zrt.		Policy Agenda		Századvég Gazdaságkutató Zrt.		wiw	
	Tény	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015	2015
Közvetlen működőtőke-befektetés Magyarországon (átfolyó tőkétől és eszközpótló-átrendezéstől megiszított adatok) (milliárd euró)	+2,2	+0,5	+2,5	n. a.	+1,0	+1,5	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Államháztartás egyenlege a GDP százalékában (ESA–2010)	-2,6	-2,2	-2,4	-2,4	-2,6	-2,4	-2,4	-2,4	-2,4	-2,4	-2,4	-2,4	-2,4	-2,4	-2,4	-2,8
Rövid távú kamatok (3 hó)	1,4	2,0	1,3	n. a.	1,6	2,9	n. a.	n. a.	1,6	2,9	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Hosszú távú kamatok (10 év), időszak vége	3,6	4,0	2,5	n. a.	2,9	5,4	n. a.	n. a.	2,9	5,4	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
MNB jegybanki alapkamat az év végén	2,1	1,6	1,4	n. a.	1,7	1,6	n. a.	n. a.	1,7	1,6	n. a.	n. a.	1,5	n. a.	n. a.	n. a.
A forint/euró árfolyama (éves átlag)	308,66	315	299	n. a.	310	310–315	n. a.	n. a.	310	310–315	n. a.	n. a.	305	315	n. a.	n. a.
Bruttó átlagkereset változása ¹ (%)	3,0	2,3	3,5	3,4	3,4	3,5	3,4	3,4	3,4	3,5	3,5	2,3	2,3	n. a.	n. a.	n. a.
Reálkereset változása ² (%)	3,2	2,3	3,8	3,4 65	3,8	2,8	3,8	3,8	3,8	2,8	2,8	2,0 5	2,0 5	n. a.	n. a.	n. a.
Foglalkoztatási arány (15–74 éves korosztály) (%) éves átlag ³	54,1	55,0	56	54,4	54,6	53,6	54,4	54,4	54,6	53,6	53,6	55,0	55,0	n. a.	n. a.	n. a.
Alkalmazottak számának változása (%), éves átlag ⁴	4,6	1,0	3,0	n. a.	0,3	1,0	n. a.	n. a.	0,3	1,0	1,0	1,2	1,2	n. a.	n. a.	n. a.
Munkanélküliség rátája, éves átlag ⁴	7,7	7,4	7,2	6,9	8,0	7,2	6,9	6,9	8,0	7,2	7,2	7,4	7,4	n. a.	n. a.	n. a.

Megjegyzések a táblázat adataihoz:

¹ Teljes nemzetgazdaságra vonatkozó adat.

² Munkavállalói terhek nélkül.

³ A KSH Munkaerő-felmérés szerint.

⁴ A KSH Intézményi munkaügyi statisztika adatai szerint.

⁵ Előző év IV. negyedév = 100.

⁶ Bruttó reálkereset.

A magyar EU-csatlakozás agrárkereskedelmi mérlege

HEGEDÜS ZSUZSANNA – KISS JUDIT

*A cikk a 10 éves magyar európai uniós tagság agrárkereskedelmi hatását vizsgálja a legfrissebb statisztikai adatok tükrében. 2003 és 2013 között Magyarország külkereskedelmének agrárorientációja, illetve az agrárszektor exportorientáltsága megerősödött. Magyarország agrárkereskedelme az EU tagállamaival dinamikusan bővült, az exportexpanziót azonban növekvő importpenetráció kísérte. Mivel mind az agrárexport, mind az agrárimport értéke több mint háromszorosára emelkedett, 2013-ra az EU-27 vált a magyar agrárexport legfőbb piacává (83 százalékos részaránnyal) és a magyar agrárimport legfőbb beszerzési forrásává (91 százalékos részesedéssel). Az EU-27-be irányuló magyar agrárexport árustruktúráját 10 év után is a nyerstermék-dominancia jellemzi, ami az exporttermékek elégtelen versenyképességére és a magyar élelmiszeripar visszaesésére vezethető vissza. Az import árustruktúrája diverzifikáltabb, alapvetően feldolgozott termékekből áll. Az EU-27-en belül az új tagokkal sokkal dinamikusan nőtt az agrárkereskedelem, mint a régiakkal, következésképpen napjainkra EU-s agrárkereskedelmünk közel 40 százaléka az új EU-s, vagyis a régi CEFTA-tagokkal bonyolódik. A csatlakozást követő mérlegromlás után EU-s agrárkereskedelmünk egyenlege javult, 2012-re 2,7 milliárd dolláros aktívumot mutatott.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F 14, F 15, Q 17.

* A cikk az OTKA K 112450 számú pályázat támogatásával készült.

Hegedüs Zsuzsanna, MTA KRTK Világgazdasági Intézetének tudományos segédmunkatársa.
E-mail cím: hegedus.zsuzsanna@krtk.mta.hu

Kiss Judit, MTA MRTK Világgazdasági Intézetének kutatóprofesszora.
E-mail cím: kiss.judit@mta.krtk.hu, drjkiss@gmail.com

2014. május 1-jén volt 10 éve, hogy Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz. Mind a csatlakozási tárgyalások, mind pedig a csatlakozás folyamatának egyik legkényesebb területe a mezőgazdaság volt (*Vajda*, 2014). Ennek egyik oka, hogy ez a szektor még mindig jelentősebb szerepet játszik az újonnan csatlakozott országok GDP-je előállításában, a munkaerő foglalkoztatásában, a fogyasztásban és a kereskedelemben, mint a régi tagországokban (*Csáki–Jámbor*, 2012). Az új tagok jelentős mezőgazdasági potenciállal is rendelkeznek, aminek kihasználása hatással van az EU mezőgazdasági termelésére, agrárkereskedelmére, a versenypozíciókra. Ráadásul az agrárcsatlakozás az EU közös költségvetésének legjelentősebb tételét, a még mindig 40 százalékot kitevő mezőgazdasági és vidékfejlesztési fejezetet is érzékenyen érintette, hiszen az új tagok a Közös Agrárpolitika kedvezményezettjeivé váltak. Az említettek fényében érthető, hogy az új tagok nagy várakozással, a régiek pedig némi fenntartással tekintettek a csatlakozásra.

Mivel Magyarország nemcsak jelentős agrárpotenciállal rendelkezik, hanem jelentős exportorientáció is jellemzi, ezért az EU-integráció (agrár)kereskedelmi hatásai kiemelten fontosak. Az agrárcsatlakozástól Magyarország egyrészt jelentős agrárexport-növekedést várt, hiszen azt remélte, hogy:

- a csatlakozás számottevő agrártermelés-növekedéssel fog járni, mivel a termelői árak emelkedése, az EU-szinthez való felzárkózása, valamint a közvetlen kifizetések termelésösztönző hatása következtében az exportálható árualap növekedni fog,
- az összes kereskedelmi akadály megszűnése korlátlan piacra jutási lehetőséget biztosít egy félmilliós piac esetében, s
- az EU-s intervenciók és az exporttámogatások a magyar agrártermékek értékesítését is elő fogják segíteni.

Másrészt azzal is kellett számolni, hogy a korlátlan piacra jutási lehetőséget a versenytársak is ki tudják használni, és magasabb versenyképességük jelentősebb importpenetrációt, esetleg agrár-külkereskedelmi egyenlegünk romlását eredményezheti. Nem beszélve arról, hogy a támogatási rendszer jellegéből és a versenyképességi problémákból fakadóan az exportstruktúra nyerstermékek és az importstruktúra késztermékek irányába való elmozdulása is várható volt.

Az elmúlt 10 év fejleményei talán elégséges alapot nyújtanak ahhoz, hogy a fenti elvárásokat és fenntartásokat szembesítsük a tényekkel. A cikk legfőbb célja a magyar EU-csatlakozás agrárkereskedelmi hatásainak elemzése az EU-27 vonatkozásában, a 2003 és 2013 közötti időszakban. Saját számításaink alapján és az általunk készített táblázatok, ábrák segítségével:

- átfogó képet adunk a magyar kereskedelem s ezen belül is az agrárkereskedelem utolsó 10 évéről, külön kitérve az agrárium és az EU szerepére,
- részletesen bemutatjuk az EU-ba irányuló magyar agrárexport és -import alakulását, az exportexpanziót és az importpenetrációt az EU-27-ek, valamint a régi és az új tagok vonatkozásában,
- elemezzük az agrárkereskedelmi mérleg változását,
- kitérünk az export és az import árstrukturájának legfőbb jellemzőire,
- bemutatjuk a relációs struktúra változását, különös tekintettel az új tagok egymás közötti kereskedelmére és a legfőbb partnerekre, valamint
- szólnunk a változások okairól.

A cikkben szereplő saját számítások a KSH adatain alapulnak és a 2003 és 2013 közötti 10 éves időszakot fogják át. Agrártermékek alatt a KN (Kombinált Nomenklátúra, CN = Combined Nomenclature) 01–24 árucsoportjait értjük. Valamennyi érték euróban van. Vizsgálatunk az EU-27-re vonatkozik, mivel Horvátország csak 2013 júliusában csatlakozott az EU-hoz. EU-15 alatt az EU régi, 2004 előtti tagállamait értjük, míg EU-12 alatt a 2004-ben, illetve a 2007-ben csatlakozott új tagországokat.

A magyar külkereskedelem 10 éve: növekvő agrárexport-orientáció

2003 és 2013 között az *összes magyar export* 38,1 milliárd euróról 81,7 milliárd euróra, vagyis több mint kétszeresére nőtt (lásd az *1. táblázatot* és az *1. ábrát*). A növekedés 2008-ig töretlen volt, amikor is a pénzügyi és gazdasági válság megtörte az export lendületét, s az export értéke csak 2010-re érte el a válság előtti szintet. Az *import* ugyanezen időszak alatt 42,3 milliárd euróról 74,7 milliárd euróra, vagyis 1,8-szorosára nőtt. A behozatal értéke 2009-ben – alapvetően a hazai kereslet zsugorodása következtében – abszolút értékben csökkent. A válságból való kilábalás időszakában az import növekedése rendre elmaradt az exporttól, s ezzel hozzájárult a kereskedelmi mérleg javulásához és a pozitív egyenleg folyamatos növekedéséhez: 2003-tól 2008-ig deficit volt a *kereskedelmi mérleg*, majd a válság kitörése után az importkereslet visszafogásának hatására folyamatosan javult. Más kérdés, hogy az export termeléséhez szükséges import csökkenése mikor fog előbb-utóbb a kivitel eséséhez s ezzel együtt a kereskedelmi mérleg romlásához vezetni.

**Az összes magyar export, import és a kereskedelmi mérleg alakulása,
2003–2013**

(Milliárd euró)

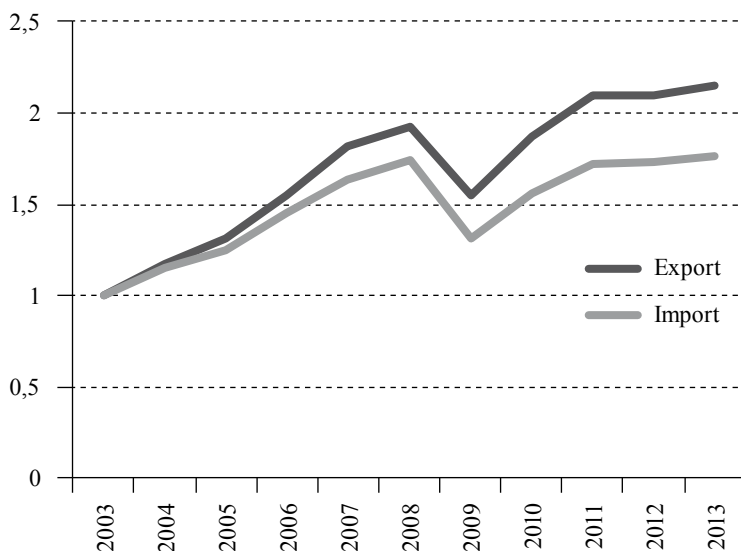
Év	Export	Import	Egyenleg
2003	38,096	42,263	-4,167
2004	44,618	48,533	-3,914
2005	50,051	52,955	-2,904
2006	58,935	61,314	-2,379
2007	69,004	69,123	-0,119
2008	73,380	73,699	-0,319
2009	59,139	55,401	+3,738
2010	71,448	65,933	+5,515
2011	79,977	72,916	+7,060
2012	79,952	73,297	+6,654
2013	81,718	74,710	+7,008

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

1. ábra

A magyar export és import értékindexei, 2003–2013

(Milliárd euró, 2003 = 1)

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

A magyar *agrár*export az összes exportnál is dinamikusabban nőtt: 2003 és 2013 között 2,9 milliárd euróról 8,1 milliárdra, vagyis 2,8-szorosára (lásd a 2. táblázatot és a 2. ábrát) (míg az összes export „csak” kétszeresére). Az *agrár*import szintén dinamikusan emelkedett, 1,5 milliárd euróról 4,5 milliárdra, vagyis megháromszorozódott. Az *agrár*import nemcsak az *agrár*exportnál nőtt kissé erőteljesebben, hanem az összes magyar importnál is jobban emelkedett. Azáltal, hogy 2003-ban az *agrár*export értéke majdnem kétszerese volt az *agrár*importénak, s növekedési dinamikájuk hasonló volt a 10 év alatt, Magyarországnak sikerült megőriznie, sőt kismértékben javítania *agrárkereskedelmi egyenlegét*: 2003-ban közel 1,4 milliárd euró volt a többlet, ami 2013-ra 3,6 milliárdra nőtt, s ezzel az *agrár*ium a magyar kereskedelmi aktívum (vö. az 1. és 2. táblázatot) több mint felét adja, nevezetesen az a szektor állítja elő az aktívum több mint felét, amelynek GDP-hez való hozzájárulása nem éri el az 5 százalékot.

2. táblázat

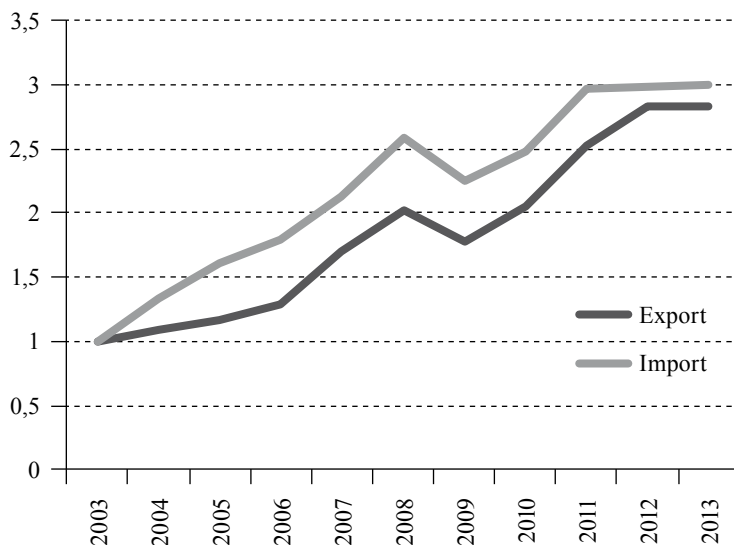
Az összes magyar *agrár*export, -import és kereskedelmi egyenleg

(Milliárd euró)

Év	Export	Import	Egyenleg
2003	2,854	1,494	+1,360
2004	3,098	1,999	+1,098
2005	3,323	2,407	+0,915
2006	3,675	2,680	+0,995
2007	4,863	3,188	+1,675
2008	5,781	3,860	+1,921
2009	5,085	3,370	+1,715
2010	5,843	3,710	+2,132
2011	7,193	4,445	+2,747
2012	8,074	4,454	+3,619
2013	8,093	4,493	+3,599

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Magyarország agrárexportjának és -importjának értékindeksi, 2003–2013
(Milliárd euró, 2003 = 1)

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

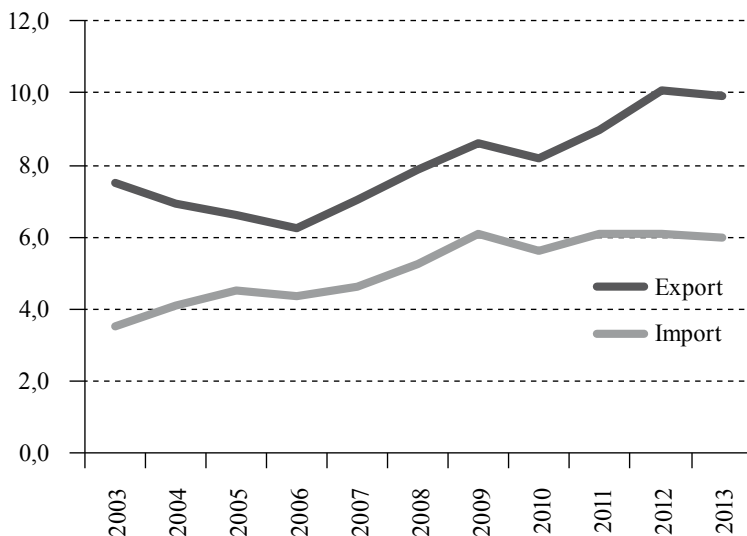
A mezőgazdaság helyzete, az időjárás változása, a termelés alakulása, az áruk versenyképessége, az agrárpolitika nagymértékben meghatározza a magyar kereskedelmi mérleg s ezen keresztül a folyó fizetési mérleg alakulását.

Mivel 2003 és 2013 között a magyar agrárkereskedelem sokkal dinamikusabban nőtt, mint az ország teljes kereskedelme, így az *agrártermékek részaránya* emelkedett. Míg 2003-ban az összes importnak 3,5 százalékát tették ki az agrártermékek, addig részarányuk 2013-ra 6,0 százalékra nőtt (lásd a 3. ábrát). Amennyiben ez a nálunk nem megtermelhető termékek beszerzését (például kávé, kakaó, banán stb.), a választékbővítést, avagy a veszteséges termelés kiváltását szolgálta, addig üdvözlendő fordulat volt, de ha a hazai termelés kiszorítását jelentette (mint az megtörtént a tej, a tejtermékek vagy a sertés esetében), akkor kevésbé.¹

¹ Erre a kérdésre az árústruktúra elemzésekör még visszatérünk.

Az agrártermékek részaránya az összes magyar exporton és importon belül, 2003–2013

(Százalék)

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Az export esetében 7,5 százalékról 9,9 százalékra nőtt (2012-ben 10,1 százalék volt) az agrártermékek aránya, vagyis egyértelműen nőtt a magyar külgazdaság *agrár-export-orientációja*. Ennek magyarázata alapvetően a mezőgazdasági kibocsátás növekedése, amit az is mutat, hogy az agrárszektor GDP-hez való hozzájárulása átmeneti csökkenés után Magyarországon – a nemzetközi trendekkel ellentétben – nőtt: 2004-ben 4,1 százalék volt, ami 2009-re 2,9 százalékra csökkent (Potori, 2013), majd pedig növekedni kezdett: 2010-ben 3,5 százalék, 2011-ben 3,9 százalék, 2012-ben és 2013-ban már 4,0 százalék² volt (Agrárgazdasági Figyelő, 2014, 21. o.). Ez a tendencia ugyancsak kétféleképpen ítéltető meg. Kedvezőnek nevezhető, ha a mezőgazdasági potenciál (föld, munkaerő stb.) kiaknázásából és az agrárszektor modernizációjából fakad. Más a helyzet, ha a részarány-növekedés a többi gazdasági ágazat gyengébb teljesítményével magyarázható és/vagy a mezőgazdasági termelés

² Egyes források szerint (Szabó, 2014) 2012-ben és 2013-ban 4,6 százalék volt a GDP-hez való agrár-hozzájárulás.

mennyiségi növekedésével (extenzifikálódásával) s nem versenyképességének javulásával (mint ahogy erre utal Jám bor, 2010a, b; Jám bor, 2011; Juhász és Wagner, 2013; Vásáry et al., 2013).

Kereskedelmünk az EU-val: meghatározó szerep és erősödő agrárorientáció

Magyarország EU-s kereskedelme ugyancsak dinamikusan nőtt 2004 óta: az EU-27-ekbe irányuló *magyar export* 2003 és 2013 között 32,063 milliárd euróról 61,875 milliárdra, vagyis 1,9-szeresére nőtt, miközben az összes magyar export 2,2-szeresére emelkedett. Az EU-27-ekből érkező *import* 32,788 milliárd euróról 53,081 milliárdra, vagyis 1,6-szorosára emelkedett (lásd a 3. táblázatot és a 4. ábrát), míg a teljes magyar import 1,77-szorosára. Az összes kereskedelmi forgalomnál kevésbé dinamikus EU-s kereskedelemnövekedés azzal magyarázható, hogy a csatlakozás nem járt az átlagot meghaladó kereskedelemgeneráló hatással, mivel az 1991 decemberében aláírt társulási megállapodás következtében az EU piacának 92 százaléka már a csatlakozást megelőzően is liberalizálttá vált (Meisel, 2014, Tracy, 1994), s meglehetősen kevés kereskedelmi akadály maradt (Kiss, 2008). Következésképpen a kereskedelem teljes liberalizálása nem járt erőteljes exportgeneráló (kereskedelemteremtő) hatással. Kétségtelen, hogy a korlátlan piacra jutási lehetőség a magyar termékek számára is növekvő piacot jelentett, de a lehetőségek kihasználása alapvetően a termékek versenyképességétől függött. Ezzel magyarázható, hogy 2003 és 2013 között az EU-27-ek részaránya a magyar exporton belül 84,1 százalékról 75,7 százalékra csökkent. Az importon belül is csökkent az EU-s országok részaránya (77,6 százalékról 71,0 százalékra 2003 és 2013 között), holott a behozatal esetében a magyar piacnak csak 85 százaléka vált liberalizálttá a társulási megállapodásnak köszönhetően a csatlakozást megelőzően (Tracy, 1994).

A *csökkenő részarányok* ellenére az EU igen jelentős szerepet játszik a magyar *kereskedelmi mérleg többletének* fenntartásában. Habár 2003-ban EU-s exportunk és importunk értéke közel azonos volt, de mivel az export dinamikusan nőtt, mint az import, így az EU-s kereskedelem egyenlege a 2003-as 0,725 milliárd eurós hiányról 8,793 milliárdos többletre váltott, 2010-ben és 2011-ben rekordtöbbletet ért el, 10 milliárd euró feletti értékkel (lásd a 3. táblázatot).

**Magyarország teljes exportja, importja, kereskedelmi egyenlege
az EU-27 tagállamaival**

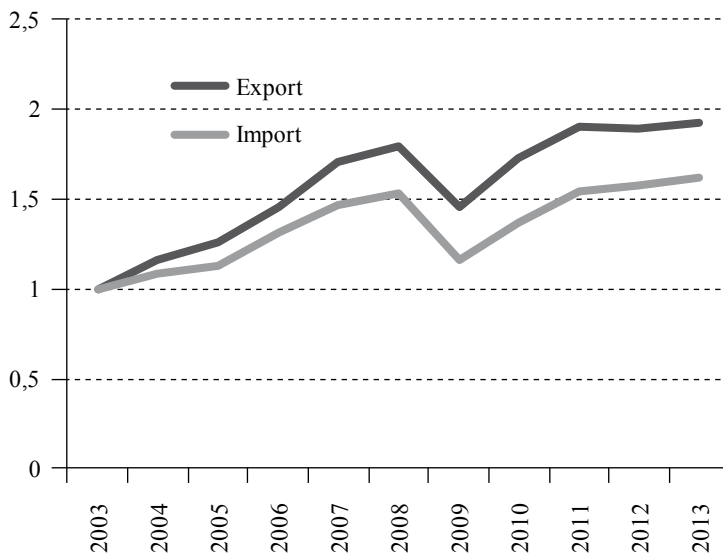
(Milliárd euró)

Év	Export	Import	Egyenleg
2003	32,063	32,788	-0,725
2004	37,092	35,592	+1,500
2005	40,458	37,077	+3,380
2006	46,631	43,174	+3,457
2007	54,587	48,225	+6,362
2008	57,504	50,343	+7,160
2009	46,652	38,088	+8,563
2010	55,304	44,730	+10,573
2011	60,878	50,593	+10,285
2012	60,736	51,615	+9,121
2013	61,875	53,081	+8,793

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Az EU-27 országaival való magyar árukereskedelem értékindexei, 2003–2013

(2003 = 1)

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Az EU-val bonyolódó *agrárkereskedelem* sokkal dinamikusabban nőtt, mint Magyarország összes EU-s kereskedelme és mint Magyarország összes agrárkereskedelme: az EU-ba menő magyar *agráréxport* 2003 és 2013 között 2,054 milliárd euróról 6,745 milliárd euróra, 3,3-szorosára nőtt, míg az EU-ból érkező *agrárimport* 1,245 milliárd euróról 4,116 milliárdra, ugyancsak 3,3-szorosára (lásd a 4. táblázatot és az 5. ábrát). Az átlagostól eltérő dinamika részben annak tudható be, hogy a csatlakozást megelőzően a társulási megállapodás ellenére sokkal több kereskedelmi akadály maradt fenn az agrártermékek, mint az iparcikkek kereskedelme területén (Meisel, 2014). A másik tényező a piacnyitás adta lehetőségek eltérő kihasználása: ezzel magyarázható, hogy a csatlakozást közvetlen követő években az agrárimport sokkal erőteljesebben nőtt, mint az agráréxport, s az export/import aránya³ és az agrárkereskedelmi mérleg fokozatosan romlott, alátámasztva azt az előfeltételezést (Kiss, 2008), hogy az agrár-csatlakozás negatív hatással lehet a magyar agrárkereskedelmi mérlegre. 2008-tól az export jelentős növekedést mutatott (bár 2010-ben megtorpant), míg az import csak csekélyebb mértékben nőtt: az export/import arány 2013-ra 1,64-ra javult (elérte a csatlakozás előtti szintet) és az *agrárkereskedelmi mérleg* aktívuma 2013-ra 2,63 milliárdra nőtt, s ezzel az agrárszektor 30 százalékkal járult hozzá az EU-s kereskedelmi többlet termeléséhez.

4. táblázat

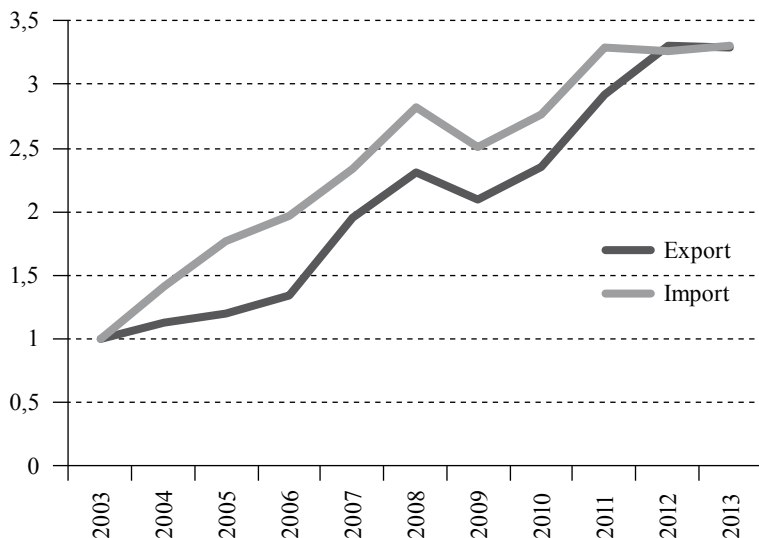
Magyarország agráréxportja, importja, kereskedelmi egyenlege az EU-27 országaival
(Milliárd euró)

Év	Export	Import	Egyenleg
2003	2,054	1,245	+0,808
2004	2,321	1,751	+0,570
2005	2,468	2,198	+0,270
2006	2,748	2,457	+0,290
2007	4,002	2,902	+1,099
2008	4,736	3,509	+1,226
2009	4,304	3,129	+1,174
2010	4,832	3,445	+1,387
2011	5,994	4,090	+1,903
2012	6,785	4,053	+2,731
2013	6,745	4,116	+2,629

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

³ 2003-ban az export/import aránya 1,64 volt, s 2006-ra pedig 1,12-re romlott.

**Az EU-27 országaival való magyar agrárkereskedelem értékindexei,
2003–2013**
(2003 = 1)

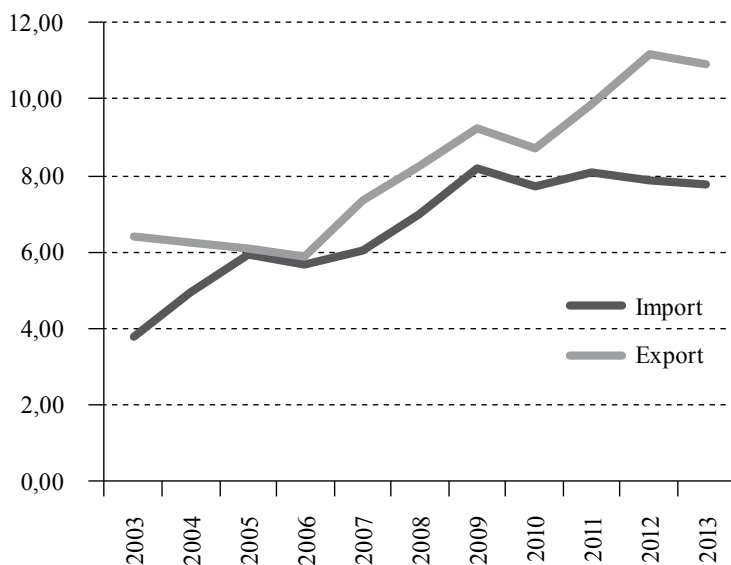

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Az EU-val való agrárkereskedelem dinamizálódása következtében egyrészt megnőtt az *agrártermékek jelentősége* Magyarország EU-s kereskedelmén belül, másrészt megnőtt az *EU-27-ek piaci részesedése*. Az EU-ba irányuló magyar exporton belül 2003 és 2013 között 6,4 százalékról 10,9 százalékra nőtt az agrártermékek részaránya, míg az importon belül 3,8 százalékról 7,8 százalékra (lásd a 6. ábrát). Mindkét részarány kissé nagyobb, mint az összes magyar exportot és importot jellemző részesedés (vö. 3. ábra), vagyis Magyarország EU-s kereskedelmében nőtt az *agrárspecializáció* mértéke. Amennyiben ez az ország adottságaiból, komparatív előnyeinek kihasználásából fakad, akkor kedvező jelenséggel állunk szemben.

Az agrártermékek részaránya Magyarország EU-val folytatott kereskedelmében, 2003–2013

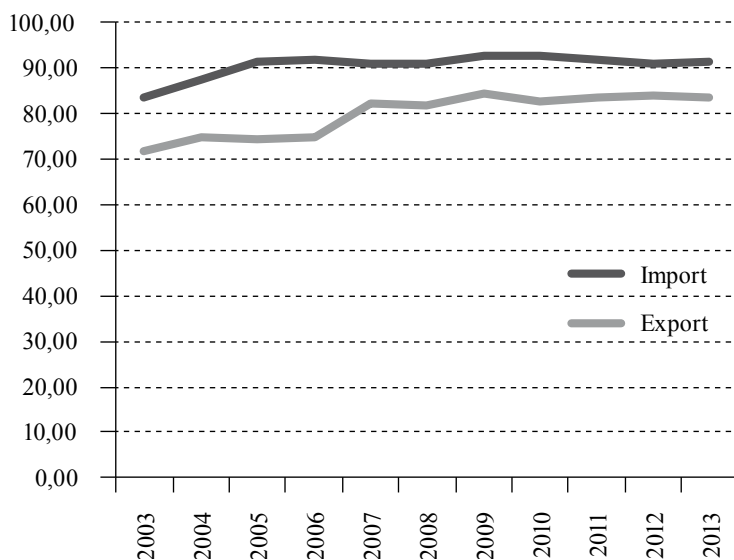
(Százalék)

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Az EU mint piac, illetve mint beszerzési forrás jelentőségének emelkedését mutatja, hogy 2013-ban már a magyar agrárexport 83,3 százaléka irányult az EU-27-ekbe (a csatlakozás előtti 72,0 százalékkal szemben), míg a magyar agrárimport 91,6 százaléka érkezett az EU-ból a 2003-as 83,4 százalékhöz képest (lásd a 7. ábrát), vagyis a csatlakozás első ránézésre erőteljes kereskedelemteremtő hatással járt. A kialakult magas piaci részarány akkor lehet veszélyes, ha a forgalom csak néhány termékre, illetve termékcsoportra, és/vagy partner(országra) fókuszál. A választ a relációs és az árústruktúra részletesebb vizsgálata fogja megadni.

**Az EU-27 tagállamok részesedése a magyar agrárkereskedelemben,
2003–2013**
(Százalék)

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy az import esetében a statisztikai számbavétel alapja már nem a származási ország, hanem a szállító/szerződő fél.⁴ Így lehetséges az, hogy a fejlődő országokból származó termékek (mint például a banán, a kakaó, a kávé stb.) statisztikailag német vagy holland importként jelennek meg a magyar külkereskedelmi nyilvántartásban.

A tényleges külkereskedelmi adatokat nemcsak a statisztikai számbavétel változása torzítja, hanem a rejtett gazdaságnak a magyar agrárgazdaságban⁵ és agrárkereskedelemben játszott jelentős szerepe is. A *feketekereskedelem* részben a 2004-es csatlakozás után, az áruk szabad áramlása következtében erősödött meg, részben pedig a schengeni egyezményhez való 2007-es csatlakozás után, amikor is megszűnt a határellenőrzés. Legfőbb ösztönzője az adórendszerek, adókulcsok eltérése és a jog-

⁴ Ezt a kérdést veti fel Szabó [2013] és Vásáry et al. [2013].

⁵ Kürthy–Wagner [2014] szerint az élelmiszer-gazdaságban 29–49 százalék a rejtett gazdaság aránya.

hézagok megléte. *Kürthy–Wagner* [2014] kutatásai és számításai szerint – amelyek a tükörstatisztikákon alapulnak – „... a tagországok tüköradatai az export esetében lényegesen alacsonyabbak, mint a magyar adatok, míg az import esetében általában felülmúlják azokat” (*Kürthy–Wagner*, 2014, 12. o.). A szerzőpáros számításai szerint a külkereskedelmi eltérés nagysága mintegy 1,4 milliárd euró, aminek jelentős része az új tagokkal folytatott agrárkereskedelemben, elsősorban a szlovák és a román relációban keletkezett.

A relációs struktúra változása: az új tagok növekvő szerepe, koncentrált partnerlista

Az EU-s csatlakozást megelőzően voltak olyan feltételezések, hogy amennyiben jelentősebb kereskedelembővülés fog bekövetkezni, az elsősorban az új tagok irányába jelentkezik majd. Ez a vélelem beigazolódott. A magyar EU-s agrárkereskedelemben ugyanis a forgalom sokkal dinamikusabban alakult az új, mint a régi tagokkal. Míg 2003 és 2013 között az EU-15-ökbe irányuló magyar agrárexport 2,8-szeresére nőtt, addig az új tagok esetében 4,4-szeresére (lásd az 5. táblázatot). Az import esetében a megfelelő arányszámok 2,7, illetve 4,8. Következésképpen a régi tagok részaránya csökkent Magyarországon EU-s agrárkereskedelmében, míg az új tagoké nőtt: míg 2003-ban a magyar EU-s agrárexport 71 százaléka irányult az EU-15-be és 29 százaléka az EU-12-be, addig 2013-ra a régi tagok részaránya 61 százalékra csökkent, míg az új tagoké 39 százalékra nőtt. Az import esetében a 2003-as 73:27-es arány 61:39-re változott. Az említett fejlemények következtében jelenleg a magyar EU-s agrárkereskedelemben közel 40 százaléka az új tagokkal bonyolódik, vagyis zömében a hajdani CEFTA-tagokkal. Ennek egyik oka a magyar áruk versenyképessége, ami sok esetben gátja a régi EU-tagországokban való értékesítésnek. A másik ok, hogy az új tagok közül többen (például Lengyelország, Szlovákia) sokkal jobban ki tudták használni az EU-csatlakozásból fakadó lehetőséget, s ezt piacszerzéssé tudták konvertálni. Egy további kereskedelempolitikai tényező, hogy a régi tagok egymás közötti agrárkereskedelmében a CEFTA⁶-egyezményben lefektetett agrárkereskedelmi korlátok ezen országok EU-csatlakozásával megszűntek,⁷ teljesen szabaddá vált az új tagországok egymás közötti agrárkereskedelme.

⁶ CEFTA = Central European Free Trade Agreement (1992).

⁷ A CEFTA keretében az agrártermékek esetében nem tervezték a szabadkereskedelemben megvalósítását, helyette a tagországok bilaterális egyezmények alapján koncessziókat (kedvezményeket) nyújt-

A magyar agrárkereskedelmi mérleg mindkét reláció esetében pozitív, mértéke 2003 és 2013 között háromszorosára nőtt a régi tagok és 3,8-szeresére az új tagok esetében. Jelenleg a magyar EU-s agrárkereskedelmi többlet 38 százaléka az új tagországokkal folytatott kereskedelemről ered, vagyis az új tagok részesedésével arányos.

5. táblázat

A magyar agrárkereskedelem alakulása a régi (EU-15) és az új (EU-12) tagállamokkal, 2003–2013

(Millió euró)

Év	EU-15			EU-12		
	Export	Import	Egyenleg	Export	Import	Egyenleg
2003	1459	912	546	596	334	262
2004	1676	1253	424	645	498	147
2005	1749	1561	188	720	638	82
2006	1878	1685	193	870	773	97
2007	2518	1936	582	1485	966	518
2008	2763	2414	348	1973	1095	879
2009	2636	2108	528	1668	1021	647
2010	2752	2207	545	2081	1239	842
2011	3276	2575	702	2718	1516	1202
2012	3957	2459	1498	2829	1595	1234
2013	4146	2505	1641	2599	1612	988

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

A magyar agrárkereskedelem *relációs strukturáját országonként* vizsgálva megállapítható, hogy igen *magas a koncentráció* mértéke, mivel mind az export, mind pedig az import mintegy 70 százaléka mindösszesen 6 országgal bonyolódik (lásd a 6. és 7. táblázatot). Ráadásul a koncentráció mértéke emelkedő tendenciát mutat. Ugyanakkor az országok rangsorában némi változás következett be a csatlakozás óta, alapvetően az új tagok javára.

2003-ban a legfontosabb *exportpiacok* Németország, Ausztria, Románia, Olaszország, Hollandia és Lengyelország voltak. Bár Németország megőrizte vezető szerepét, 2013-ban már Románia lett a második legfontosabb piac, s öt követte Ausztria, Olaszország és Szlovákia (lásd a 6. táblázatot). A német piacon a térvesztés egyrészt

tottak egymásnak vámcsökkentések, vámkvóták formájában (Kiss, 2002, VII. fejezet).

6. táblázat

Magyarország legfontosabb exportpartnerei
(Százalék)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ausztria	11,85	10,97	10,91	11,16	8,77	9,91	9,17	9,57	10,49	10,97	10,69
Németország	24,62	23,92	20,58	19,87	17,12	18,24	18,69	15,99	16,44	16,50	18,04
Olaszország	8,72	9,97	11,62	12,73	13,84	11,65	13,36	11,80	10,26	10,01	10,34
Hollandia	7,00	6,93	5,91		6,82		5,78	5,33		9,00	8,15
Lengyelország	5,02	5,65	5,03	5,64	5,86	5,88			5,25		
Románia	10,18	7,50	7,94	7,66	14,33	17,38	15,97	16,47	13,98	13,97	13,26
Szlovákia				6,06		7,23	7,98	11,85	15,65	12,16	9,41
<i>A hat legfontosabb partner részesedése</i>	67,39	64,94	61,99	63,12	66,74	70,29	70,95	71,01	72,07	72,61	69,89

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

versenyképességi problémákkal, illetve a többi új tag nagyobb versenyképességével magyarázható.⁸ A román részarány növekedése (ami mögött a gabonaexport jelentős emelkedése van) részben a 2007-es csatlakozás kereskedelemteremtő hatását mutatja, részben azonban a feketekereskedelem létét sejteti.⁹ 2003 és 2013 között a Romániába irányuló magyar agrárexport több mint négyszeresére nőtt. A szlovák piacon való „térnyerés” volt a legintenzívebb: 2003 és 2011 között a Szlovákiába menő magyar agrárexport 54 millió euróról 938 millióra, vagyis több mint 17(!)-szeresére nőtt, s 2011-ben Szlovákia volt a második legjelentősebb EU-s piacunk. Az export 40 százalékát a cukor és a gabonafélék tették ki. Kérdés az, hogy ezek az adatok mennyiben takarnak tényleges kereskedelmi forgalmat, s milyen szerepe van a már említett fekete- és szürkegazdaságnak, az áfakülönbségek¹⁰ „kihasználásának”, az adóelkerülésnek a reálgazdaságtól elszakadó forgalomnövekedésben.¹¹ Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni a nagy lengyel piac részarányának változatlanságát, ami a lengyel mezőgazdaság és élelmiszeripar fejlődésével, versenyképessége növekedésével magyarázható.

Ami a *beszerzési forrásokat* illeti, Németország megőrizte vezető pozícióját: jelenleg a magyar EU-s agrárimport mintegy 20 százaléka innen érkezik, bár nem mind innen származik, hiszen igen sok fejlődő országból érkező agrártermék Németországban lép be az EU-ba. Részben ezzel magyarázható Hollandia viszonylag magas, 10 százalék körüli részaránya. Figyelemre méltó azonban Lengyelország és Szlovákia piacnyerése: 2013-ra Magyarország második és harmadik legfontosabb EU-s beszerzési forrásává vált ez a két ország, ami a már fentebb említett versenyképességi előnyre vezethető vissza, Szlovákia esetében némi fenntartással.¹²

⁸ A visegrádi országok agrár-versenyképességét elemzi *Vásáry* et al. [2013], míg a magyar export versenyképességéről lásd: *Juhász és Wagner* [2013].

⁹ Erről lásd: *Kürthy–Wagner* [2014].

¹⁰ Míg Magyarországon 27 százalékos az áfa, Szlovákiában 20 százalékos.

¹¹ A feketekereskedelem létét és mértékét mutatja, hogy 2012-ben a magyar statisztikai adatok alapján 824 millió euró volt a magyar agrárexport, míg a szlovák tükörstatisztika 711 millió eurós magyar agrárimportot jegyez (*Kürthy–Wagner*, 2014).

¹² Ez a fenntartás alapvetően azokra a termékcsoportokra vonatkozik, amelyek mind az export, mind az import esetében nagy súllyal szerepelnek (cukor és gabonafélék).

7. táblázat

Magyarország legfontosabb importpartnerei
(Százalék)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ausztria	6,79	6,4	6,95	7,81	7,76	8,99	9,13	9,12	9,54	9,05	8,99
Németország	18,65	21,46	25,02	24,59	24,82	23,52	24,09	22,85	22,41	22,04	21,38
Olaszország	8,12	7,09	6,92	6,5	6,91	7,09	5,77		5,87	5,66	5,55
Hollandia	15,7	17,03	15,22	12,93	12,14	14,71	12,87	12,54	10,23	9,09	9,05
Lengyelország	8,48	9,76	13,19	14,93	13,6	13,06	13,07	13,9	12,21	12,19	12,81
Románia	6,15										
Csehország		7,06						5,25			
Szlovákia			6,73	6,82	8,13	7,26	8,35	9,09	11,36	12,99	11,7
<i>A hat legfontosabb partner részesedése</i>	63,89	68,8	74,03	73,58	73,36	74,63	73,28	72,75	71,62	72,02	69,48

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Az árústruktúra: koncentrált export vs. diverzifikált import

2003-ban az EU-ba irányuló magyar *agrár*export több mint 30 százaléka húsból és gabonafélékből állt, kétharmadát pedig további 5 árucsoport (állati takarmány, zöldség- és gyümölcskészítmények, olajos magvak, italok, valamint növényi olaj és zsír) adta.¹³ Az export árústruktúrája *erőteljes koncentrációt* és *stabilitást* mutat.¹⁴ 2013-ban ugyanaz a 7 árucsoport adta a magyar export 64 százalékát, mint 10 évvel korábban. Az egyetlen változás, hogy a gabonafélék (főleg a kukorica, a búza és az olajmagvak) váltak a fő exportcikké a hús helyett (lásd a 8. ábrát). Ennek egyik oka, hogy a magyar mezőgazdaság adottságai, hagyományai, komparatív előnyei a gabonaágazatban vannak. Magyarországon a kukorica, a búza, az árpa, a napraforgó és repce termelése rendre meghaladta a belső keresletet. Ugyanakkor, míg a kukorica és a búza vetésterülete a csatlakozás óta változatlan, 1,2 és 1,1 millió hektár (*Potori et al.*, 2013), az olajos magvak vetésterülete nőtt, elsősorban az EU növekvő bioenergia-termelésének következtében.

A gabonafélék növekvő részesedésének másik oka, hogy a csatlakozáskor átvett Közös Agrárpolitika támogatásai (a területalapú kifizetések,¹⁵ az intervenciók rendszer) és a nemzeti kiegészítő (agrár)támogatás (top-up rendszer)¹⁶ is ezt az ágazatot preferálja. Részben ennek tudható be, hogy a csatlakozás óta eltelt 10 évben a magyar mezőgazdasági termelésen belül a növénytermesztés részaránya 70 százalékra nőtt, míg az állattenyésztésé 30 százalékra csökkent. Ez utóbbinak oka az állatállomány¹⁷ csökkenése és a takarmányárak növekedése. Ráadásul a csatlakozást követően – részben a megnövekedett verseny, részben pedig a beruházások, fejlesztések elmaradása következtében – az élelmiszeripar legtöbb ágazata (köztük a húsipar) is válságba került. Egyes becslések szerint¹⁸ Magyarország élelmiszer-ipari termelése 25 százalékkal esett a csatlakozás óta, míg például a lengyel 30 százalékkal nőtt.

¹³ A részletes árucsoportonkénti bontást lásd az 1. mellékletben.

¹⁴ Ezt támasztja alá *Jámbor* [2011] cikke az 1999 és 2010-es időszak esetében.

¹⁵ Ezek nagysága a 2004-es 70,2 euró/hektárról 2013-ra 233,0 euró/hektárra nőtt (*Potori et al.*, 2013).

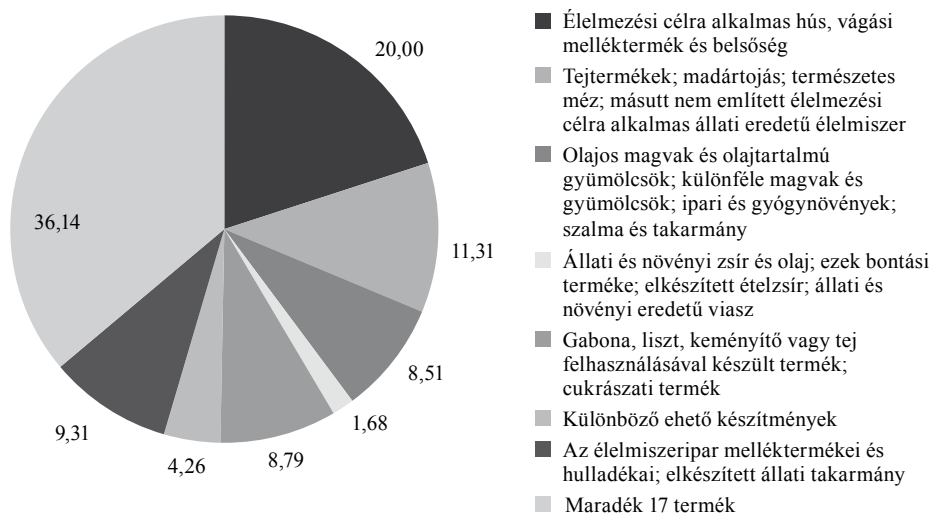
¹⁶ Mivel a 2004-es csatlakozáskor az új tagok nem 100 százalékban kapták meg a régi tagoknak járó agrártámogatásokat, így lehetőséget kaptak arra, hogy hazai költségvetésből 30 százalékponttal megfeleljenek az EU-tól kapott támogatásokat mindaddig, amíg az új tagok nem érik el a 100 százalékot.

¹⁷ A sertésállomány például 2011-re 3 millió alá esett, ami 1949 óta a legalacsonyabb mérték (*Potori et al.*, 2013).

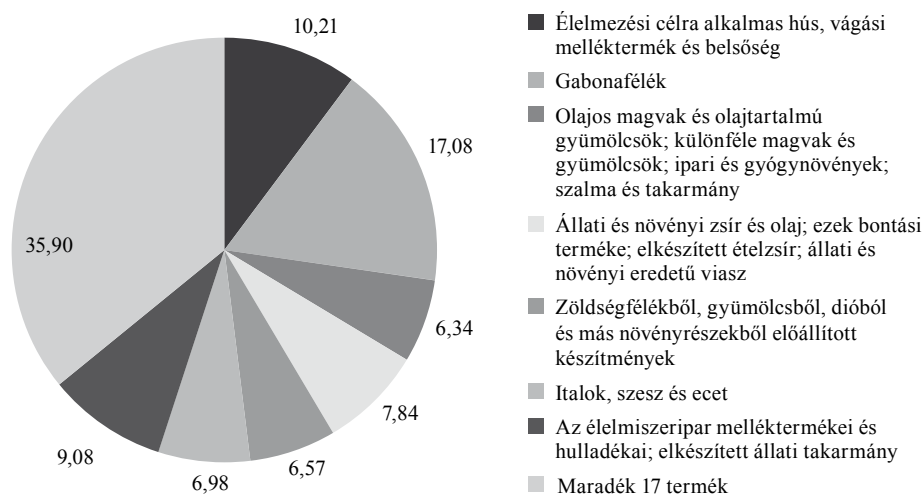
¹⁸ Interjú Raskó Györggyel (*Origo*, 2014. augusztus 3.)

Magyarország EU-s agrárexportjának árstrukturája 2003-ban és 2013-ban
(Százalék)

2003

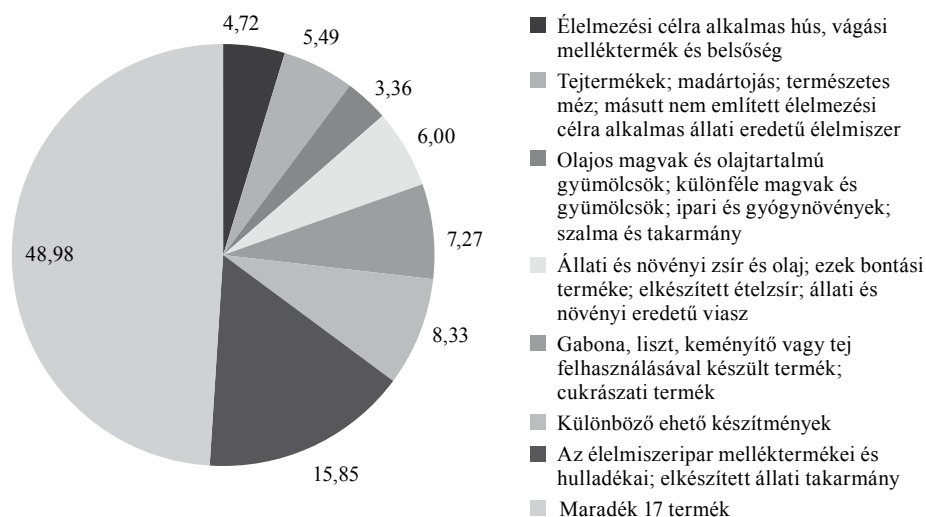
2013

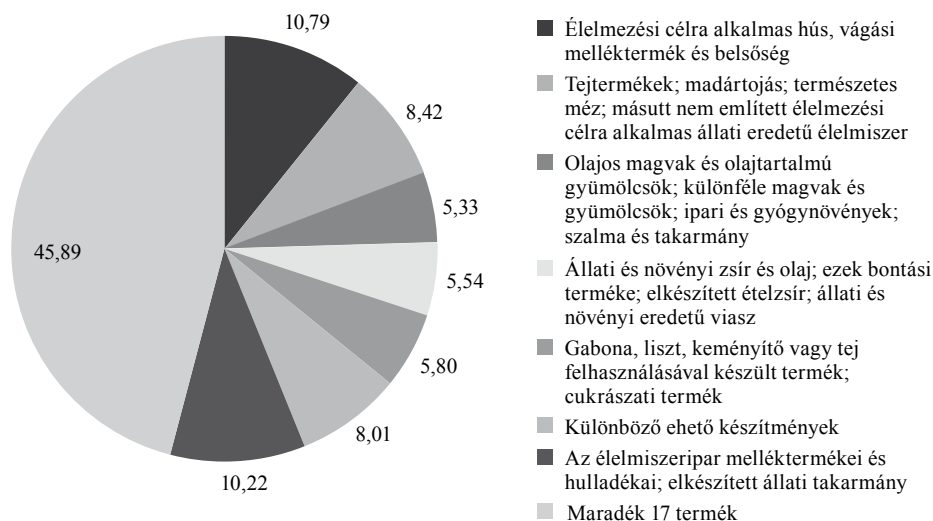
Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Magyarország EU-s agrárimportjának árstrukturája 2003-ban és 2013-ban
(Százalék)

2003

2013

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Ezzel is magyarázható, hogy a magyar agrárexport több mint felét a nyers- és alapanyagok teszik ki a magasabb hozzáadott értékű feldolgozott termékek rovására.¹⁹ A gabonafélék agrárexporton belüli magas (20 százalék körüli) részaránya következtében a magyar exportbevételek nagymértékben függenek az időjárás alakulásától. A sebezhetőséget jelzi, hogy az összes magyar agrárkereskedelmi többlet egyharmadát a gabonaexport adja (*Varga és Kruppa, 2014*).

Az exporttal ellentétben az *import* árustruktúrája kevésbé koncentrált, inkább *diverzifikált*: 2013-ban az 5 legfőbb árucsoport (hús, állati takarmány, tejtermék, növényi olaj és zsír, gabonakészítmények) adták az import 43 százalékát (lásd a 9. ábrát), s egyetlen árucsoport részaránya sem volt 11 százaléknál nagyobb.²⁰ Egyértelműen nőtt a hús és a tejtermékek részaránya, vagyis azon termékek importpenetrációja, ahol a hazai ipar gyengélkedése piaci keresletet hagyott kielégítetlenül.²¹ Míg az exportot a növekvő nyerstermék-részarány jellemzi, addig az import esetében éppen a feldolgozott termékek részaránya növekszik: míg 1999-ben az EU-15-ből érkező agrárimport 67 százaléka volt feldolgozott termék, addig 2011-ben már 73 százalék (*Jámbor, 2011*).

Az agrárcsatlakozás mérlege: következtetések és ajánlások

Tíz év meglehetősen rövid időszak ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le az agrárcsatlakozás hatásait illetően, mégis az első évtized eredményei talán elégségesek a kedvező eredmények erősítéséhez és a megfelelő korrekciók végrehajtásához.

– Részben a csatlakozás hatására, részben attól függetlenül az elmúlt 10 évben megerősödött a magyar külkereskedelem agrárorientációja és az agrárszektor exportorientációja, aminek akkor lehetne maradéktalanul örülni, ha ez nem a többi szektor gyengébb teljesítményének lenne a következménye, s nem a magyar mezőgazdaság extenzifikálódásán, a termelési struktúrájának a növénytermesztés s azon belül is a szántóföldi növénytermesztés irányába való elmozdulásán és az állattenyésztés lemaradásán alapulna.

¹⁹ 2003-ban az EU-15-be irányuló magyar agrárexport 47 százaléka volt nyerstermék, 2010-ben pedig már 56 százaléka, miután 2007-ben már 60 százalékot is elért (*Jámbor, 2011*).

²⁰ A részletes árucsoportonkénti bontást lásd a 2. mellékletben.

²¹ Becslések szerint míg 2003-ban a magyar fogyasztó 100 forintból 8-at adott ki importált élelmiszerre, addig jelenleg 30-at (Interjú Raskó Györggyel. *Origo*, 2014. augusztus 3.).

– A csatlakozásnak, a szabad piacra jutásnak, az EU kibővülésének és a Közös Agrárpolitika támogatásainak köszönhetően a magyar EU-s agrárkereskedelem igen dinamikusan nőtt. Bár a várt importpenetráció bekövetkezett, ezt ellensúlyozni tudta a magyar agrárexport növekedése, következésképpen a magyar agrárkereskedelem többlete stabilan nőtt, még akkor is, ha az export/import aránya nem javult látványosan. Ugyanakkor a magyar külgazdasági egyensúly fenntartása szempontjából nem elhanyagolható, hogy a magyar kereskedelmi többlet több mint 50 százalékát, illetve EU-s kereskedelmi többletünk közel 30 százalékát az agrárszektor termeli. Ráadásul az agrárkereskedelmi többlet egyharmadát a gabonaexport adja. Vagyis minden olyan intézkedés, amely negatív hatással van a magyar agrárexport-potenciálra, veszélyeztetheti pénzügyi egyensúlyunkat.

– A csatlakozást követően az EU-27 vált a magyar agrártermékek legfőbb piacává (mintegy 83 százalékos részaránnyal) és a legfőbb beszerzési forrássá (91 százalékos részaránnyal). Bár a 91 százalék nagyobb, mint a 83 százalék, ez utóbbi mégis sokkal nagyobb függőségi veszélyt, sebezhetőséget jelent. Egyrészt – mint láttuk – a magyar export piaci koncentrációja elég magas (az agrárexport 70 százaléka 6 országba irányul), másrészt az export árústruktúrája is stabilan koncentrált (64 százalékát 7 árucsoport adja), ráadásul magas az alacsony hozzáadott értékű s az időjárás változásának kitett nyerstelemek aránya. Kérdés az, hogy van-e lehetőség az exportpiacok diverzifikálására akár az EU-n belül, akár azon kívül? A másik kérdés az, hogyan lehet a magyar agrárexport-struktúrát modernizálni megfelelő beruházások, fejlesztések nélkül és a növekvő verseny körülményei között.

– A csatlakozást megelőzően az EU régi tagországai ugyan tartottak attól, hogy az újonnan csatlakozók a szabad piacra jutást kihasználva és alacsony(abb) termelési költségük következtében erőteljes agrárexpanziót hajtanak végre, ez csak mérsékelten következett be s akkor is elsősorban az új tagok piaca esetében. Ezt bizonyítja, hogy Magyarország EU-s agrárkereskedelmének közel 40 százaléka már az új tagokkal bonyolódik, a 6 legfőbb partnerből 3 kelet-európai. Ez azt jelenti, hogy újjáéled a CEFTA, de immáron az EU-n belül?

– Arra Magyarország is számított, hogy a csatlakozást követően megerősödik a verseny mind az EU piacán, mind a belső (hazai) piacon, különösen annak fényében, hogy az első években az új tagok az EU-s támogatásokat nem teljes mértékben élvezték. Arra azonban kevésbé számított, hogy a velünk együtt csatlakozó országok jobban tudják kihasználni az agrárintegráció előnyeit részben a csatlakozásra való felkészülés eltérő mértéke, részben pedig az alkalmazott agrárpolitikák, agrárfej-

lesztések következtében. Azt csak remélni lehet, hogy ezt a hátrányt Magyarországnak idővel sikerül ledolgoznia.

– A tisztánlátást erőteljesen akadályozza a statisztikai nyilvántartási rendszer változása, valamint a nyilvántartott adatok és a tényleges forgalom jelentős eltérése.

Mellékletek

I. melléklet

A magyar EU-s agrárexport áruserkezte

(Százalékban)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Élő állatok	3,36	4,15	4,15	4,42	3,23	3,25	3,5	3,19	2,99	3,06	3,52
Élelmezési célra alkalmas hús, vágási melléktermék és belseőség	20	18,69	17,28	14,51	12,93	11,91	12,53	13,01	12,56	10,59	10,21
Halak, rákok, puhatestű és más gerinctelen víziállatok	0,23	0,17	0,09	0,13	0,07	0,07	0,22	0,24	0,31	0,26	0,28
Tejtermékek; madártojás; természetes méz; másutt nem említett élelmezési célra alkalmas állati eredetű élelmiszer	3,91	2,99	3,2	4,4	4,42	4,64	4,08	4,18	4,37	3,98	4,65
Másutt nem említett állati eredetű termékek	2,48	1,98	1,12	0,95	0,65	0,46	0,47	0,57	0,51	0,54	0,73
Élő fa és egyéb növény; hagyma, gumó, gyökér és hasonló; vágott virág és diszítólomboszat	0,64	0,62	0,42	0,47	0,32	0,42	0,53	0,48	0,63	0,62	0,54
Élelmezési célra alkalmas zöldség-félék, gyökerek és gumók	6,1	5,93	4,58	4,59	3,96	3,4	3,32	3,41	3,06	2,9	2,77

A magyar EU-csatlakozás agrárkereskedelmi mérlege

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Élelmzési célra alkalmas gyümölcs és dió; citrusfélék és a dinnyefélék héja	3,98	3,89	2,12	2,46	1,96	2,35	2,42	2,39	2,28	1,79	1,9
Kávé, tea, matétea és fűszerek	1,34	1,02	0,74	0,96	0,88	0,85	1,44	1,32	1,56	1,7	1,13
Gabonafélék	11,31	11,51	15,78	16,22	27,45	22,2	19,55	19,99	20,22	19,94	17,08
Malomipari termékek; maláta; keményítő; inulin; búzasikér	1,54	1,26	0,89	0,6	1,4	1,98	1,77	1,54	1,61	1,3	1,37
Olajos magvak és olajtartalmú gyümölcsök; különféle magvak és gyümölcsök; ipari és gyógynövények; szalma és takarmány	8,51	9,14	8,55	6,79	6,75	9,71	10,79	9,61	9,34	9,61	6,34
Sellak; mézga, gyantia és más növényi nedv és kivonat	0,02	0,01	0,01	0,02	0,01	0	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02
Növényi eredetű nyersanyag fõnásra; másutt nem említett növényi termék	0,37	0,28	0,15	0,21	0,12	0,11	0,06	0,06	0,07	0,06	0,06
Állati és növényi zsir és olaj; ezek bontási terméke; elkészített ételzsir; állati és növényi eredetű viasz	1,68	2,18	2,7	3,09	2,7	3,76	3,63	4,12	5,39	6,92	7,84
Húsból, halból, rákfélékból és puhatestű, valamint más gerinctelen víziállatból készült termék	3,96	3,86	3,96	4,06	3,07	2,56	2,79	2,62	2,42	2,23	2,46
Cukor és cukorárúk	1,56	2,96	4,34	5,48	4,11	4,04	4,53	5,53	5,75	5,78	4,74
Kakaó és kakaó készítmények	1,71	1,47	1,57	2,15	1,4	1,3	1,17	1,38	1,14	1,02	1,61

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Gabona, liszt, keményítő vagy tej felhasználásával készült termék; cukrászati termék	1,39	1,67	2,08	2,33	2,02	2,25	2,12	1,96	2	1,97	2,47
Zöldségfélékből, gyümölcsből, dióból és más növényrészekből előállított készítmények	8,79	8,68	7,82	8,09	6,63	6,97	7,16	6,5	5,87	6,21	6,57
Különböző ehető készítmények	2,96	3,99	4,68	5,09	4,75	4,79	4,92	4,93	5,48	5,12	5,3
Italok, szesz és ecet	4,26	3,77	3,55	4,24	4,3	5,25	4,5	4,84	4,42	5,34	6,98
Az élelmiszeripar melléktermékei és hulladékai; elkészített állati takarmány	9,31	9,27	9,51	7,74	5,91	6,85	7,54	7,1	6,52	7,41	9,08
Dohány és feldolgozott dohány-pótló	0,34	0,49	0,7	1,02	0,96	0,86	0,95	1	1,51	1,63	2,35

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

A magyar EU-s agrárimport áruszerkezete

(Százalékban)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Élő állatok	1,37	3,29	4,46	4,91	3,72	3,24	4,44	5,58	4,92	5,05	4,27
Élelmezési célra alkalmas hús, vágási melléktermék és belsőség	4,72	8,72	10,73	8,43	7,07	8,40	9,54	9,37	10,54	11,62	10,79
Halak, rákok, puhatestű és más gerinctelen víziállatok	1,16	0,66	0,63	0,71	0,67	0,65	0,65	0,62	0,70	0,67	0,74
Tejtermékek; madártojás; természetes méz; másutt nem említett élelmezési célra alkalmas állati eredetű élelmiszer	5,49	7,33	7,88	8,61	9,96	8,34	8,21	9,55	8,85	7,61	8,42
Másutt nem említett állati eredetű termékek	1,35	1,10	0,93	1,05	0,80	0,68	0,68	0,54	0,74	0,98	1,19
Élő fa és egyéb növény; hagyma, gumó, gyökér és hasonló; vágott virág és diszítólomboszat	3,48	3,02	2,47	2,08	1,95	1,79	1,91	1,77	1,94	2,03	1,88
Élelmezési célra alkalmas zöldségfélék, gyökerek és gumók	4,73	3,77	3,23	3,47	3,55	2,84	2,75	3,36	2,95	2,47	3,00
Élelmezési célra alkalmas gyümölcs és dió; citrusfélék és a dinnyefélék héja	8,53	6,91	6,51	6,01	6,32	5,88	4,80	4,62	4,49	3,90	3,98
Kávé, tea, matéa és fűszerek	1,60	1,72	2,05	2,24	1,99	2,51	2,80	2,63	2,66	2,84	1,95

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Gabonafélék	2,10	2,75	1,76	1,64	2,75	3,02	1,98	2,00	2,93	3,06	3,07
Malomipari termékek; maláta; keményítő; inulin; búzasziker	0,68	0,86	0,82	0,83	0,78	0,79	0,85	0,87	1,73	1,75	1,59
Olajos magvak és olajtartalmú gyümölcsök; különféle magvak és gyümölcsök; ipari és gyógynövények; szalma és takarmány	3,36	2,31	2,12	2,33	2,04	2,02	1,63	2,18	2,21	3,94	5,33
Sellak; mézga, gyantá és más növényi nedv és kivonat	0,62	0,39	0,34	0,33	0,35	0,28	0,34	0,30	0,31	0,40	0,40
Növényi eredetű nyersanyag fõnásra; másutt nem említett növényi termék	0,04	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01
Állati és növényi zsír és olaj; ezek bontási terméke; elkészített ételzsír; állati és növényi eredetű viasz	6,00	4,91	4,79	4,01	4,22	6,13	5,08	6,06	6,44	5,11	5,54
Húsból, halból, rákból, rákfélékből és puhatestű, valamint más gerinctelen víziállatból készült termék	1,28	1,36	2,60	2,85	3,03	3,36	3,69	3,50	3,54	3,64	3,82
Cukor és cukorárak	2,66	2,42	2,32	2,74	2,07	2,37	3,59	3,91	3,74	3,55	2,87
Kakaó és kakaókészítmények	6,14	5,53	5,18	5,44	5,22	4,97	5,04	4,88	4,45	4,49	4,72
Gabona, liszt, keményítő vagy tej felhasználásával készült termék; cukrászati termék	7,27	7,12	7,23	6,79	6,16	6,43	6,24	5,70	5,34	5,57	5,80

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Zöldségfélékből, gyümölcsből, dióból és más növényrészekből előállított készítmények	6,04	4,71	4,65	4,94	4,55	4,30	4,25	4,04	3,96	3,66	4,05
Különböző ehető készítmények	8,33	8,24	8,11	8,74	8,73	8,32	9,01	8,19	7,87	7,86	8,01
Italok, szesz és ecet	5,48	6,95	6,72	6,59	7,82	7,59	6,28	5,93	6,02	5,19	4,96
Az élelmiszeripar melléktermékei és hulladékai: elkészített állati takarmány	15,85	13,65	10,66	11,02	11,93	11,97	10,68	10,78	9,87	10,99	10,22
Dohány és feldolgozott dohány-pótló	1,71	2,27	3,78	4,21	4,27	4,12	5,56	3,59	3,70	3,59	3,42

Forrás: Saját számítás a KSH adatai alapján.

Irodalomjegyzék

- Agrárgazdasági Figyelő [2014]: VI. évf., 1. szám, AKI: Budapest.
- Bojnec, S. – Fertő, I. [2012]: Complementarities of trade advantage and trade competitiveness measures. *Applied Economics*, 4. évf., 4. sz., 399–408. o.
- Csáki, Cs. – Jámbor, A. [2009]: The diversity of effects of EU membership on agriculture in new member States. *Policy Studies on Rural Transition*, No. 20094., FAO Regional Office for Europe and Central Asia, Budapest, 43 o.
- Csáki, Cs. – Jámbor, A. [2010]: Five years of accession: impact on agriculture in the NMS. *EuroChoices*, 9. évf., 2. sz., 10–17. o.
- Csáki Csaba – Jámbor Attila [2012]: Az európai integráció hatása a közép-kelet-európai országok mezőgazdaságára. *Közgazdasági Szemle*, LIX. évf., 892–910. o.
- Csáki, Cs. – Jámbor, A. [2013a]: The Impact of EU Accession: Lessons from the Agriculture of the New Member States. *Post-Communist Economies*, 25. évf., 3. sz., 325–342. o.
- Csáki, Cs. – Jámbor, A. [2013b]: Impacts of the EU Enlargements on the New member States Agriculture. *Acta Oeconomica et Informatica*, XVI. évf., 1. sz., 35–50. o.
- Fertő, I. [2004]: Agri-food trade between Hungary and the EU. Századvég, Budapest, 257 o.
- Harangi-Rákos Mónika [2013]: Gazdaságszerkezet alakulása az EU-ban, különös tekintettel Magyarországra. *Gazdálkodás*, 57. évf., 2. sz., 113–127. o.
- Hegedüs Zsuzsanna – Kiss Judit [2014]: The impact of ten years of European Union membership on Hungarian agricultural trade. *Studies in Agricultural Economics*, 116. évf., 2. sz., 87–95. o.
- Jámbor Attila [2010a]: A csatlakozás hatása a mezőgazdasági termékek ágazaton belüli kereskedelmére Magyarország és az Európai Unió között. *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 10. sz., 898–916. o.
- Jámbor, A. [2010b]: Effects of EU accession on intra-industry agricultural trade between Hungary and EU15. *Journal of Central European Agriculture*, 11. évf., 2. sz., 201–208. o.
- Jámbor Attila [2011]: Az agrárkereskedelem változása Magyarország és az Európai Unió között a csatlakozás után. *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., 9. sz., 775–791. o.
- Jámbor, A. [2013]: Comparative advantages and specialisation of the Visegrad countries agri-food trade. *Acta Oeconomica et Informatica*, XVI. évf., 1. sz., 22–34. o.
- Jámbor Attila – Vásáry Miklós [2014]: A magyar agrárkereskedelem tíz évvel a csatlakozás után. *Gazdálkodás*, 58. évf., 3. sz., 237–246. o.
- Juhász, A. – Wagner, H. [2013]: An analysis of Hungarian agri-food export competitiveness. *Studies in Agricultural Economics*, 111. évf., 3. sz., 150–156. o.
- Kapronczai István [2010]: A magyar agrárgazdaság az adatok tükrében az EU-csatlakozás után. AKI, Budapest.
- Kiss Judit [2002]: A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgásteré. Akadémiai Kiadó, Budapest, 406 o.
- Kiss, J. [2008]: Hope and reality: EU accession's impact on Hungarian agri-food trade. *Studies in Agricultural Economics*, 107. évf., március, 19–28. o.
- Kiss, J. [2011]: Some impacts of the EU accession on the new member states' agriculture. *Eastern Journal of European Studies*, 2. évf., 2. sz., 49–60. o.
- Kiss, J. [2013]: Impacts of EU accession on the Hungarian and Romanian agricultures. In: Novák, T. (ed.): Euro Zone Crisis, Member States' Interests, Economic Dilemmas. Proceedings of the 9th Hungarian-Romanian Bilateral Workshop, Institute of World Economics, Budapest, 51–66. o.
- Kürthy Gyöngyi – Wagner Hartmut [2014]: Rejtett gazdaság a magyar élelmiszer-termelésben (1. és 2. rész). *Magyar Mezőgazdaság*, 69. évf., 31. sz., július 30., 10–12. o., illetve *Magyar Mezőgazdaság*, 69. évf., 32. sz., augusztus 6., 10–12. o.
- Meisel, S. [2014]: Experience of Hungary's Association Agreement. *East European Studies*, 5. sz., 67–85. o.

- Potori, N. [2013]: General Introduction to the Seminar on Agriculture in Hungary and Poland. IERIGZ – AKI Seminar, Warsaw, 19 June 2013.
- Potori, N. – Kovács, M. – Vásáry, V. [2013]: The Common Agricultural Policy 2010–2020: an impact assessment of the new system of direct payments in Hungary. *Studies in Agricultural Economics*, 115. évf., 3. sz., 118–123. o.
- Szabó Jenő [2013]: Elkészült a félévi agrármérleg, *Magyar Mezőgazdaság*, október 16., 14–16. o.
- Szabó Jenő [2014]: Exportszerkezeti változások. *Magyar Mezőgazdaság*, április 16., 8–10. o.
- Tracy, M. [1994]: East–West European Agricultural Trade. The Impact of Association Agreements. Agricultural Policy Studies, La Hutte, Belgium.
- Vajda László [2014]: Elvárások, realitások, lehetőségek. A magyar agrárgazdaság tíz éve az Európai Unióban. *Gazdálkodás*, LVIII. évf., 3. sz., 200–210. o.
- Varga Éva – Kruppa Bertalan [2014]: Az élelmiszergazdaság külkereskedelme 2013. január–december. *Statisztikai Jelentések*, XVII. évf., 3. sz., AKI, Budapest.
- Vásáry Miklós – Kránitz Livia – Vasa László – Baranyai Zsolt [2013]: Versenyképességi vizsgálatok a visegrádi országok közötti agrárkereskedelemben. *Gazdálkodás*, LVII. évf., 6. sz., 544–558. o.

A visszatérő migráció nemzetköziesedésre gyakorolt hatása: magyar információtechnológiai kisvállalatok összehasonlító elemzése

GITTINS, TIM – LANG, RICHARD – OROSZ ÁGNES

*A kelet-közép-európai régióban a piacgazdaság kiépülését végigkísérte egy dinamikus információtechnológiai fejlődés. A rendszerváltozást követően a régió kis- és közepes vállalkozásai számára a nemzetközivé válás lehetőségét a műszaki tudás viszonylag magas szintje alapozta meg. Emellett a rendszerváltás megkönnyítette a kiáramló migrációt, és a visszatérő migránsok olyan tudás birtokában alapíthatnak vállalkozásokat otthon, amely ott nem feltétlenül áll rendelkezésre. A szerzők a cikkben azt vizsgálják, hogy a Magyarországra visszatérő migráns vállalkozók milyen hatást gyakorolnak a kis- és közepes vállalatok nemzetközivé válására. Három olyan információtechnológiai szektorbeli vállalkozó esetét hasonlítják össze, akik korábban dolgoztak és tanultak külföldön. A külföldi társadalmi tőke meghatározó jelentőségű a vállalaton belüli humán tőke kialakítása szempontjából az eleve világpiacon szereplésre létrejött „született globális” vállalkozások nemzetközivé válása tekintetében.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: A10, A23, F02, F66, J6, R23, P23.

* Ez a cikk a hazai vállalatok nemzetköziesedésével foglalkozó tematikus számunkból (*Külgazdaság*, 2014/1–2) helyhiány miatt kimaradt írás.

Gittins, Tim, doktorjelölt, Utrechti Egyetem, Hollandia; tiszteletbeli oktató a Liverpooli Egyetem Menedzsment Tanszékén. E-mail cím: tim.gittins@t-online.hu

Lang, Richard, egyetemi adjunktus, Johannes Kepler Egyetem, Linz, Ausztria, E-mail cím: richard.lang@jku.at

Orosz Ágnes, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontjának Világgazdasági Intézetében.

E-mail cím: orosz.agnes@krtk.mta.hu

1989 előtt a szocialista tervgazdaságban a piaci verseny és a vállalkozások működése is torzult (*Laki*, 2011). A kelet-közép-európai kis- és közepes vállalkozások a társadalomba és kultúrába mélyen beágyazottan működnek, ami a piac mellett koordinálja a tranzakciókat bonyolító szereplők viselkedését, és a vállalkozók helyzete az állami szereplőkkel való viszonyuktól függ (*Welter–Smallbone*, 2011). *Ireland, Tihanyi és Webb* [2008] arra a megállapításra jut, hogy a privatizáció hatására „bizalmas belső tudás” birtokában lévő tulajdonosi réteg jött létre, ennek hatására a vállalkozásokra nézve kedvezőtlen társadalmi attitűdök jelentek meg.

Az Európai Unióban a kis- és közepes vállalkozások 25 százaléka folytat exporttevékenységet (European Commission, 2010), ez a nemzetköziesedés alacsony fokát mutatja. A magyar kis- és közepes vállalkozások esetében a nemzetköziesedés még alacsonyabb, összesen 9 százaléuk exportál (*Szerb–Márkus*, 2008).

Svetličič, Jacklič és Burger [2007] tanulmányukban bemutatják, hogy az átalakuló országok kis- és közepes vállalkozásai számára a nemzetközi piacok ismeretének hiánya olyan belső akadály, amellyel nem kell megbirkózniuk a piacgazdaságban felnőtt és működő vállalkozásoknak. A kelet-közép-európai régió belül viszonylag magasnak tekinthető a humán tőke állománya (*Földvári–van Leeuwen*, 2005) és a műszaki, technikai képességek szintje, mégis elégtelen a vállalkozási szellem (*Commander–Köllő*, 2008). A kis- és közepes vállalkozások a szükséges vállalkozási képességek hiányában nem tudják a nemzetközi piac nyújtotta előnyöket nagyobb mértékben kiaknázni (*Sass*, 2012).

A kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedésével foglalkozó irodalom fókuszában egyre inkább a „globálisnak született” (born global) vállalkozások állnak (*Oviatt–McDougall*, 1994), amelyek a nemzetköziesedés szakaszait átugorva azonnal megjelennek a külpiacon. Ezek a start-up vállalkozások tudásintenzívek és leggyakrabban a high-tech ágazatokban, azon belül is az információtechnológiai szektorban tevékenykednek (*Chandra et al.*, 2009). Ennél fogva feltételezhető, hogy az információtechnológiai területen működő magyar vállalkozások egyre nagyobb mértékben profitálhatnak abból, ha a kezdetektől fogva globálisan tevékenykednek.

A visszatérő migráns vállalkozók teljesítményét, sikerességét erőforrás alapú vállalatelemzéssel (Resource-Based view, RBV) vizsgáljuk, azon belül is kiemelve a vállalat által birtokolt erőforrások közül a társadalmi és a humán tőkét (*Barney*, 1991). A visszatérő migráns vállalat alapítók esetében a külföldön megszerzett társadalmi tőke folyamatosan épül ki, és nem vagy csak korlátozottan transzferálható (*Andrews*, 2010), míg a humán tőke, a tapasztalatok, képességek és a tudás átadható, ami jótékonyan hat a szervezeti humán tőke fejlődésére is (*Ucbasaran et al.*, 2008).

A nemzetközi piaci lehetőségek feltérképezéséhez szélesebb körű vállalkozási képességekre van szükség, és ezzel nagyobb valószínűséggel rendelkeznek azok a személyek, akik külföldön dolgoztak vagy tanultak, és hazatérésük után döntöttek úgy, hogy vállalkozás indításába fogjanak. *Felker* [2011] megállapítja, hogy az Európai Unió keleti kibővítése jelentős mértékű Nyugat-Európába irányuló migrációt indukált, ebben a régióban mégis keveset kutatott téma a visszatérő migráció. Magyarországon a jelentős mértékű kiáramló migráció viszonylag új keletű (*Hárs*, 2013). Összességében kevés az arra irányuló empirikus kutatás, hogy a visszatérő migráció milyen hatást gyakorol a kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedésére. Bár egyelőre nincs a témával foglalkozó kikristályosodott elméleti keret, mégis van néhány vizsgálat arról, hogy a korábbi nemzetközi tapasztalatok milyen szerepet játszanak a vállalkozás indításában (*Reuber–Fischer*, 2011; *Ruzzier* et al., 2007).

Cikkünk célja annak bemutatása, hogy a vállalkozásalapítást megelőző nemzetközi tapasztalatok hogyan befolyásolják a kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedését magyar vállalkozók esetében. A tanulmány szerkezete a következő. Először a téma megértéséhez szükséges elméleteket tekintjük át, ami magába foglalja a visszatérő migráció, a társadalmi tőke, a vállalati humán tőke fejlődésével, valamint a kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedésével foglalkozó legfrissebb elméletek bemutatását, amelyek elvezetnek kutatási kérdéseinkhez is. Ezt követi az alkalmazott folyamatorientált kvalitatív megközelítés módszertanának ismertetése, amelyet követő részletes elemzés lehetővé teszi, hogy a vállalkozói attitűdök között fennálló különbözőségeket és hasonlóságokat feltárjuk. A záró rész a következtetéseket tartalmazza.

Elméleti keret

A visszatérő migráció, az informális tanulás, a társadalmi tőke, a vállalati humán tőke akkumulációja, valamint a kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedése együttesen úgy értelmezhető, mint a vizsgált jelenségek láncolatában egymás után következő lépcsőfokok, amelyek feltárására ez idáig nem irányult empirikus vizsgálat (*Gittins–Fink*, 2015). Elemzésünk kiindulópontja a visszatérő migráció, amelynél a nemzetközileg szükséges képességek és tudás átadását a társadalmi tőke megléte, akkumulációjának szintje is befolyásolja. Ebből következik, hogy a visszatérő migráns vállalkozók hasznosítják ezeket a nem kézzel fogható előnyöket, és ezáltal javítják üzleti eredményüket (*Harms* et al., 2009). A következőkben kutatásunk alapjául egy olyan elméleti modellt vázolunk fel, amelyben bemutatjuk az elméleti

és empirikus irodalom alapján, hogy az egyes tényezők milyen módon hatnak egymásra, és hogyan alkalmazható a jelenségek ismertetett láncolata Magyarország vizsgálatára.

Visszatérő migráció és vállalkozás kapcsolata

A visszatérő migráns fogalma azokra a személyekre vonatkozik, akik külföldön dolgoznak vagy tanulmányokat folytatnak, majd hazatérnek, főleg érzelmi és családi okok miatt (*Dustmann–Weiss, 2007*). Ezek a migránsok egyértelműen társadalmi tőkét halmoznak fel kapcsolataik hálózata révén (*Prashantham–Dhanaraj, 2010*). A hazatérést követően a hosszú, külföldi munkával vagy tanulással töltött időszak egyértelmű pozitív hozadéka a szellemi tőke gyarapodása (brain gain) (*Dustmann et al., 2011*).

A visszatérő migránsok nagy valószínűséggel a külföldön elsajátított vállalkozói attitűdöt másolják majd a hazatérést követően is, mégis joggal feltételezhetjük, hogy ezek az új vállalkozók képesek a hazai normáknak megfelelően átalakítani a helyi vállalati humán tőkét, ezáltal lépéselőnybe kerülhetnek a nem migráns helyi vállalkozókkal szemben is. *Harms* és szerzőtársai [2009] bemutatják, hogy pusztán a társadalmi tőke külföldi felhalmozása hozzájárul az üzleti teljesítmény javulásához, ami még élénkebben mehet végbe a visszatérő migránsok esetében.

Bár jelentős mértékű és jelenleg is tartó folyamat a Kelet-Európából Nyugat-Európába irányuló migráció, mégis csak nagyon kevés adatot találunk a visszatérő migrációra vonatkozóan. Egyrészt inkább rövid távúnak tekinthető az EU-n belüli munkaerő-áramlás a külföldön tapasztalható magasabb megélhetési költségek miatt. Ezen felül a migránsok Nyugat-Európában többnyire alacsony képzettségi szintet igénylő munkakörökben dolgoznak, ami hozzájárulhat későbbi hazatérésükhöz (*Barrell et al., 2010*). *Kanacs* [2011] megállapításai szerint az EU belső munkaerőpiacát többnyire az EU-n belüli migráció befolyásolja. A hazatérés fő kiváltó okát nem lehet egyértelműen meghatározni, azonban a hazatérést követően a hosszú, külföldi munkával vagy tanulással töltött időszak egyértelműen pozitívan befolyásolja a társadalmi és humán tőkét.

A társadalmi tőke interdiszciplináris fogalom, mivel a jelenségek és fogalmak nagyon széles körét (informális szerveződések, bizalom, kultúra, társadalmi támogatás, társadalmi csere, beágyazottság, társadalmi és szervezetközi hálózatok) foglalja magában (Málovics, 2011, 118. o.). Nahapiet és Ghoshal [1998] egy folyamatként határozta meg, amelyben a társadalmi tőke kölcsönösségen alapuló társadalmi hálózatokon keresztül járul hozzá az egyéni és közösségi üzleti kapcsolatok kialakulásához, fejlődéséhez. A vállalkozások alapját, a vállalatok tőkéjét a társadalmi tőke a pénzügyi és humán tőkével együttesen adja (Aldrich–Martinez, 2001). Különböző értelmezési lehetőségek miatt szervezeti és vállalati kontextusban a társadalmi tőke meghatározása rendkívül bonyolult, azonban egyértelműen megkülönböztethető a strukturális, a kapcsolati és a kognitív dimenziója (Nahapiet–Ghoshal, 1998).

A *strukturális dimenzió* a társadalmi tőkét a társadalmi struktúra különféle komponenseivel (horizontális, vertikális kapcsolatok, hatalmi viszonyok, kormányzati rendszer, formalizált intézmények) azonosítja (Málovics, 2011), ami azt mutatja meg, hogy ki az, akit az adott szereplő elérhet, akivel kapcsolatba kerülhet. Jelen tanulmányban a strukturális megközelítés alkalmazásával egyértelműen különbséget teszünk a társadalmi hálózatok *vertikális* és *horizontális* formái között. Az erős horizontális társadalmi hálózatok szorosabb kapcsolatokat alakítanak ki, összetartó (bonding) társadalmi tőkét építve ki a start-up vállalkozásoknál (Jenssen–Koenig, 2002). Az összekötő (bridging) társadalmi tőke esetében a kapcsolatok gyengébbek. Az összetartó társadalmi tőke hozzájárulhat a jobb vállalkozói teljesítményhez a vállalat alapításakor és a kezdeti működés során (Kreiser et al., 2013; Lowik et al., 2012), ezzel szemben a gyengébb kapcsolatok, az összekötő társadalmi tőke a vállalati működés érett szakaszaiban válnak fontossá (De Carolis–Saparito, 2006; Martinez–Aldrich, 2011). A *vertikális* vagy más néven összekapcsoló (linking) *társadalmi tőke* a vállalkozók és az üzleti környezet szereplői közötti kapcsolatokra vonatkozik (Lang–Novy, 2014), amelyek szerepet játszanak az erőforrások megszerzésében is, és tipikusan a kormányzathoz fűződő kapcsolatrendszert érinti. A szükséges erőforrásokhoz való hozzáférés érdekében az átalakuló országokban fontos a vertikális kapcsolatok kiépítése a hierarchia felsőbb szintjeivel. Általánosságban a társadalmi tőke alacsony szintje a kelet-közép-európai régió belül (Paldam–Svendsen, 2001) magával vonja a vertikális kapcsolatoktól való még nagyobb mértékű függést.

A társadalmi tőke *kognitív dimenzióját* azon erőforrások alkotják, amelyek közös megjelenést, interpretációkat és jelentésrendszereket biztosítanak a felek szá-

mára. A kelet-közép-európai országok vállalkozóinak nehézségei számos esetben az intézményi tényezők ellentmondásos hatásaira vezethetők vissza. *Manolova* és szerzőtársai [2008] a régiót vizsgálva a formális szabályozó intézmények gyökereit a korábbi rendszer erős központosított tervezésében látják. Ezzel szemben bár léteznek kognitív intézmények, a vállalkozók a tudást és a képességeket kizárólag új vállalkozások alapításakor aknázhathatják ki. A szabályozó intézmények kellő mértékben átalakultak, hogy támogassák a vállalkozásokat, azonban ez a tudással kapcsolatos intézményeknél nem figyelhető meg. Ebben az esetben maga az intézményi környezet nem kedvező a vállalkozások számára (*Ireland* et al., 2008), viszont a nemzetközi tapasztalat kedvezően hathat az intézményi környezetre, hozzájárulhat a hazai társadalmi tőke javuló szintjéhez. A kapcsolati dimenzió a személyes kapcsolatokat jelenti, amely az interakciók eredményeképpen alakulnak ki.

A humán tőke kiépítése

Ucbasaran és szerzőtársai [2008] a humán tőke két formáját különböztetik meg: 1. általános humán tőke, amelyet az egyének saját, veleszületett képességeinek és adottságainak, valamint az oktatás és képzés során szerzett ismereteinek és tudásának keverékeként definiálnak, így ez nagyobb mértékben, míg 2. a specifikus humán tőke kevésbé átadható. Megállapítható, hogy a visszatérő migráns vállalkozók könnyebben kiépítik humántőke-állományuk szükséges szintjét, mint a helyi vállalkozók. Az új tudás, a képességek és tapasztalatok javíthatják a vállalatok abszorpciós képességét, amellyel új üzleti lehetőségeket aknázhathatnak ki (*Cohen–Levinthal*, 1990). *Shane* és *Venkataraman* [2000] bemutatták, hogy a korábbi nemzetközi tapasztalat pozitívan hat az üzleti eredményre. A vállalkozásoknál humán tőkéjük révén kialakult, kézzel nem fogható vállalkozói eszközöket, tudást a visszatérő migráns vállalkozók jobban képesek hasznosítani, mint a helyi vállalkozók, mivel egyrészt addicionális tudás birtokában vannak, másrészt ösztönösen megfelelnek a helyi szokásoknak, normáknak.

Ruzzier és szerzőtársai [2007] tanulmányukban arra a következtetésre jutottak, hogy a vállalkozók nemzetközi orientációja elősegítette a helyi humán tőke fejlődését és a kis- és közepes vállalkozások későbbi nemzetköziesedését. *Camisón* és *Villar-López* [2010] szerint a nemzetközileg kiaknázható humán tőke javíthatja a nemzetközi piacokon való szereplést. A külföldön megszerezhető vállalkozói képességek, tudás és tapasztalat átformálható helyi humán tőkévé. A korábbi nemzetközi

vállalkozói tapasztalat tudástranszfernek tekinthető az információtechnológiai szektoron belül (*Chandra et al., 2009; Evers–O’Gorman, 2011*). *Gorgievski, Ascalon és Stephan [2011]* az egyéni elégedettséget a nyitottság legfőbb motiváló tényezőjének tekintik, amely valószínűleg korábbi nemzetközi tapasztalatból ered, így túnyomóan a migráns vállalkozóknál jelenik meg.

Kis- és középvállalatok nemzetköziesedése

A kis- és közepes vállalkozások külpiaci tevékenységének vizsgálatára alkalmazott legismertebb, legerjedtebb megközelítés az ún. Uppsala- vagy nemzetköziesedési folyamat modell (*Johanson–Vahlne, 1977*), amelyben a „pszichológiai távolság”¹ játszik fontos szerepet, azaz a vállalatok először a hozzájuk „pszichológiailag” közelebb álló piacokon jelennek meg. Az információtechnológiai szektor által indukált globalizáció előrehaladtával új elméletek kezdtek teret hódítani, amelyekben már megjelentek az ún. „született globális” (born global) vállalkozások is, amelyek indulásuktól kezdve a külpiacokat célozzák meg (*Cesinger et al., 2012; Oviatt–McDougall, 1994*).

Evers [2011] szerint a globálisnak született vállalkozások sokkal nagyobb arányban jelennek meg az információtechnológiai szektorban, hiszen ebben az ágazatban nagyobb valószínűséggel találnak globális piaci réseket. A nemzetköziesedés különböző formái figyelhetők meg, nincsen egy kialakult paradigma, amely teljes körűen magyarázna a kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedésének mozgatórugóit. A jelentős külföldi tapasztalat erősebb magyarázó tényezőnek tekinthető, mint a nemzetközi tudás vagy orientáció, ami így részben magyarázza a „pszichológiai távolság” leküzdésére irányuló eltérő vállalkozói attitűdöket. *Baum és szerzőtársai [2011]* vizsgálatukba bevonták a Németországban működő globális start-upokat is, és arra az eredményre jutottak, hogy ezen vállalatok vezetőinél nagyobb arányban figyelhető meg korábbi nemzetközi tapasztalat. A vállalatok számára az információhoz, erőforrásokhoz, piacokhoz és technológiákhoz való hozzáférés legmagasabb szintjének biztosításához elengedhetetlen a nemzetközi lehetőségek felismerése, amelynek legfontosabb tényezője az erős humán tőke (*Ruzzier et al., 2007*). Ezzel szemben *Ciszewska-Mlinarič és Mlinarič [2010]* arra az eredmény-

¹ Magyar fordításokban egyaránt megjelenik a „pszichikai távolság” és a „pszichológiai távolság” elnevezés is, amelyet például *Mikesy [2013]* egymás szinonimájaként is használ. Tanulmányunkban a továbbiakban mi kizárólag az utóbbit alkalmazzuk.

re jutottak, hogy a kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedését a nemzetközi tudás magyarázza, amely mindenképpen elkülönül a nemzetközi orientációtól. A külföldön szerzett tudás kisebb mértékben hat a vállalkozások nemzetköziesedésére, mint a külföldön életvitelszerűen töltött hosszabb időszak.

Kutatási kérdések

Előfeltevésünk szerint vállalkozás indításakor a visszatérő migráns vállalkozók a kezdetektől fogva a külpiacokat célozzák meg, majd az egyéni, valamint a kiépített szervezeti humán tőkéjükkel a későbbiekben képesek tovább fokozni nemzetközi tevékenységüket. Ezek alapján a következő két kutatási kérdés megválaszolására törekedtünk.

1. Milyen mértékben befolyásolja a külföldön szerzett társadalmi tőke az egyéni vállalkozói szellemet Magyarországon a visszatérő migráns vállalkozók esetében?

2. Milyen mértékben hat a külföldön szerzett humán tőke átadása a vállalkozói teljesítményre Magyarországon a visszatérő migráns vállalkozók esetében?

Módszertan

A magyar információtechnológiai szektor megfelelő terepet jelent az ismertetett folyamatok empirikus vizsgálatához (Yin, 2009). Korábban nem vizsgált területeken, témákban esettanulmányok alkalmazása hasznos lehet új elméleti keret felvázolásához (Eisenhardt, 1989). A kvalitatív módszertanon belül a „megalapozott elmélet” (grounded theory) olyan széleskörűen alkalmazott eszköz, amelynek segítségével eljuthatunk az elméletalkotás szintjéig. Az alkalmazott módszertan Glaser és Strauss [1967] elveire épít, amely az adatokra alapoz, és azok folyamatos és szisztematikus elemzésével jön létre. Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy a kvantitatív kutatásoknál használt szigorú pozitivistá módszertant kvalitatív kutatásokra is alkalmazzuk, ezáltal a kvalitatív kutatásból származó következtetett adatok összevethetőek a specifikusabb kvantitatív elemzés eredményeivel. Az alkalmazott többalanyos esettanulmány az esetek közötti hasonlóságok és különbségek feltárására fókuszál. Az alkalmazott esettanulmány instrumentális, hiszen a létező elmélet pontosítására irányul (Yin, 2009). A kis mintán nyert eredményekből kódolással jutottunk el a

főbb értelmezési csomópontokhoz, amelyek megfelelő alapot nyújtanak az oksági kapcsolatok vizsgálatához (*McCormick*, 2004).

A korábbi külföldi tanulmányi vagy munkatapasztalattal rendelkező kis- és középvállalkozó jelenlegi vállalkozói tevékenységét a korábban külföldön töltött időből származtatjuk. A kis- és közepes vállalkozások működésének időbeli vizsgálatához szükség van a folyamatalapú megközelítés alkalmazására, amikor retrospektív módon a vizsgálat időpontjához képest korábbi események láncolata alapján elemezzük a folyamatokat (*McMullen–Dimov*, 2013). Az adatgyűjtés fő eszközét a narratív interjúk jelentették, amelyek átírás és kódolás után lehetőséget biztosítottak az esetek között fennálló különbségek és hasonlóságok meghatározására (*McCormick*, 2004).

Az interjúkhoz három Budapesten tevékenykedő interjúalanyt választottunk ki a következő kritériumok szerint.

- Legalább 2 éves külföldi tanulmányi vagy munkatapasztalat, amely a minimálisan szükséges idő a tudás és a képességek bevéődéséhez (*Dustmann et al.*, 2011).
- Az elmúlt hét évben kis- és közepes vállalkozás alapítása az infokommunikációs technológiai szektorban, hiszen kizárólag ebben az esetben fókuszálhatunk vizsgálatunkban új vállalkozásokra.
- Globálisnak született vállalkozásokhoz szükséges feltétel, hogy már a működés első éveiben a vállalati bevétel legalább 25 százaléka exportértékesítésből származzon (*Knight–Cavusgil*, 1996; *Oviatt–MacDougall*, 1994).
- Többségi magyar tulajdon, amely visszatérő migráns vállalkozó kezében van, valamint a vállalkozásnak magyar székhellyel kell rendelkeznie.
- Legalább 10 fős alkalmazotti létszám, amellyel kizárhatók a mikrovállalkozások (*European Commission*, 2013) a vizsgálat köréből.

Az interjúk lebonyolításához a lehetséges alanyok széles körét kerestük meg, azonban számos korlátozó tényező miatt mindösszesen három vállalkozó vállalta az interjút. A beszélgetések során nyílt végű kérdéseket alkalmaztunk, hiszen nagyon komplex – kérdőívvel igazán jól nem vizsgálható – kutatási problémával kell megküzdenünk. Ezáltal lehetővé vált az oksági kapcsolatok beazonosítása. Az egymásfél órás angol nyelven folytatott interjúkra 2013 novemberében került sor. Az adatrögzítés pontosságának biztosítása érdekében az interjúkat rögzítettük, majd legépeztük. A későbbiekben felmerült kérdéseket e-mailen vagy skype-interjúval tisztáztuk. A mélyinterjúk alapján a következőkben bemutatandó adatokkal írható le a három vizsgált vállalkozó.

A vizsgált vállalatokat az elmúlt hét éven belül alapították, és jövedelmezően működnek a nyilvánosan hozzáférhető céginformációs rendszer adatai szerint.² Minden válaszadó Magyarországon született, életkorát tekintve 35 és 40 év közötti, és a továbbiakban *A*, *B* és *C* névvel hivatkozunk rájuk.

A: 35 éves, tanulmányait az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban végezte. Később jogot tanult Magyarországon, majd Franciaországban is 2000 és 2002 között, ahol ez idő alatt még egy jelentős USA-beli tanácsadó vállalat alkalmazásában is állt. 2002 és 2006 között Magyarországon egy közepes méretű, biotechnológiával foglalkozó vállalat üzletfejlesztője volt, majd egy egyetem tudástranszfer egységének vezetőjeként dolgozott. 2008 és 2009 között részben visszatért az Egyesült Államokba, ahol szintén a kockázatitőke-finanszírozás területén dolgozott, kelet-európai infokommunikációs technológiai cégeket támogattak, többnyire sikertelenül, hogy képesek legyenek az USA-ra is kiterjeszteni vállalkozási tevékenységüket. 2002-ben alapított és 2011-ig vezetett itthon egy saját tanácsadó vállalkozást, amelynek ügyfélkörébe szintén infokommunikációs technológiai szektorbeli start-upok tartoztak. 2007-ben alapította meg jelenleg is működő vállalkozását, azonban hivatalosan csak 2009 végén kezdett el ennél a szervezetnél dolgozni, párhuzamosan korábbi vállalata vezetésével. A vállalat olyan speciális szoftvereket kínál a médiaipar számára, amelyekkel online vásárlási szokásokat lehet figyelemmel kísérni, kiértékelni, jelenleg 35 és 40 közötti alkalmazotti létszámmal rendelkezik, és már a működés kezdő éveiben az összbevétel 20 százaléka exportértékesítésből származott. Jelenleg a bevétel majdnem 100 százalékát külföldi értékesítés adja.

B: 36 éves, középiskolai tanulmányait az Egyesült Államokban végezte, utána 1996 és 2000 között egy kanadai egyetemen vett részt üzleti képzésben, s közben egy szemesztert Németországban töltött. Magyarországra való hazatérése után egy rövid ideig könyvvizsgáló gyakornokként dolgozott, majd társalapítója volt egy online toborzó vállalkozásnak, amelyet 2005-ben értékesítettek. 2006 és 2008 között kockázatitőke-befektetőként dolgozott. 2008 és 2010 között két infokommunikációs technológiai szektorbeli start-up vállalkozást alapított, amelyek nem folytatnak nemzetközi tevékenységet. 2010-ben kezdett el dolgozni egy olyan vállalkozásnál a közösségi médiamarketing területén, amely túlnyomórészt üzleti ügyfelek részére nyújt adatbányászati szolgáltatásokat. Jelenleg 42 munkavállalót foglalkoztat, és be-

² Lásd: Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium. Letölthető: <http://e-beszamolo.kim.gov.hu>

vételének 90 százaléka származik exportértékesítésből. A vállalkozás a kezdetekkor még nem folytatott külpiaci tevékenységet. Ez az alapítást követően egy éven belül jelent meg és szinte kizárólag Európára korlátozódik.

C: 40 éves, az Egyesült Államokban végezte tanulmányait üzleti tudományok és információmenedzsment területén. 1993-ban tért vissza Magyarországra, és egy helyi televíziónál helyezkedett el gyakornokként. 1995-ben társalapítója volt egy televíziós termékelhelyezéssel foglalkozó vállalkozásnak. 1998-ban kezdett el egy internetszolgáltató vállalkozásnál dolgozni, ahol ő alakította ki az online reklámozással foglalkozó részleget, majd 2000 és 2002 között a vállalat vezetője volt. Később alapított egy online reklámügynökséget, amely 2010-ig működött. Legutóbbi vállalkozása egy globálisan tevékenykedő amerikai hardvergyártó vállalkozás számára biztosítja oktatási szoftverek fejlesztését. A 20 fős cég összes bevétele külföldi értékesítésből származik.

Az esetek összehasonlító elemzése

A megalapozott elmélet alapelveire építve a három eset alapján vonjuk le a következtetéseket, és ezeket a nyitott kódolás módszerével rendezzük. Ez megelőzi a fő kutatási állítások megfogalmazását és az esetek közötti hasonlóságok és különbségek alapján a végső értékelést. A cikk célkitűzésével összhangban az első két kategória a vállalkozás alapítása előtti külföldi tapasztalatokra vonatkozik, míg a második kettő a visszatérés utáni vállalkozói tevékenységre. A kategóriákat úgy alakítottuk ki, hogy lehetővé tegyék a kutatási kérdések megválaszolását. Így a 2. és 4. kategória az első, társadalmi tőkére vonatkozó kutatási kérdéshez kapcsolódik, míg az 1. és 3. kategória értelmezésével a humán tőkét vizsgáló második kutatási kérdést válaszolhatjuk meg.

Az interjúk alapján a következő kategóriákat határoztuk meg:

1. visszatérő migráció és humán tőke akkumulációja külföldön,
2. társadalmi tőke és vállalkozói szellem,
3. vállalati humán tőke kiépítése,
4. vállalat külpiacra lépése és a társadalmi tőke kiaknázása.

Visszatérő migráció és a humán tőke akkumulációja külföldön

Mindhárom vállalkozó külföldön végezte tanulmányait, ami jól jelzi, hogy nemzetközi affinitásuk gyerekkorukból ered, és maguk döntötték el, hogy felsőfokú végzettségüket külföldön kívánják megszerezni. Ráadásul egy olyan időszak végén, amikor a keleti blokk országaiban még meglehetősen nehéz volt külföldre utazni. *B*-t „*az angol nyelvű programok és a kurzusok széles választéka*” vonzotta, míg *A* ennek ellenpontjaként a magyar oktatás „*gépies jellegét és a lexikális tudás megszerzésének kizárólagosságát*” emelte ki. *C* azt hangsúlyozta, hogy „*az internet korai fejlődési szakaszának idején új számítástechnikai ismeretekhez jutott*”. Ez a megállapítás összhangban van *McNulty* és *Katkov* [1992] következtetésével, miszerint a kelet-európai menedzsment oktatása már a korai szakasztól kezdődően specializált tudás átadására összpontosít, az általános megközelítés kimarad a képzésekből.

Érdekes, hogy közös volt az interjúalanyok esetében, hogy külföldön tanuljanak, azonban mindegyik esetben megjelent az a motiváció is, hogy idővel hazatérjenek, és Magyarországon vállaljanak munkát. Ugyanakkor két esetben az interjúalanyok a munkavégzést is megkezdték külföldön. *B* szerint „*a nyelvi képességek fejlődése és a szükséges üzleti értékek és etika kifejlődése*” fontos tényező. Ezt az álláspontot osztja *C* is, aki szerint a külföldi tapasztalat „*fontos befolyásoló tényező a vállalkozói szellem kialakulása szempontjából*”.

Jelentős humán tőkét halmozott fel mindhárom interjúalany. *B* több általános ismeret birtokába jutott, mint *C*, aki viszont specifikusabb képzettséget szerzett. A külföldi tapasztalat eredményeképpen összességében jelentős humántőkefelhalmozódást figyelhetünk meg, ami az általános készségek fejlődésének köszönhető. Ez alapján szükséges különbséget tenni a korlátozott idejű és a kiterjedt nemzetközi tapasztalatok között, hiszen az utóbbinak köszönhetően hatékonyabban következik be a nyelvi és szociális készségek elsajátítása és akkumulációja. A nemzetközi képességek és tudás felhalmozódása azoknál a vállalkozóknál is megjelenhet, akik nem rendelkeznek kiterjedt nemzetközi tapasztalatokkal, de nemzetközi tevékenységet folytattak. Mindhárom esetben a sikeres nemzetköziesedés előfeltétele volt a külföldi tapasztalat, ami összhangban van *Schulz* és szerzőtársai [2009] erre vonatkozó megállapításával. Eredményeink arra is rávilágítanak, hogy a hosszabb ideig tartó, életvitelszerű külföldi tartózkodás eredményeképpen hatékonyabban megy végbe a humán tőke akkumulációja, különösképpen a nyelvi és szociális készségek esetében.

Csedő [2008] Londonban dolgozó magyar és román munkavállalókat vizsgált, és arra az eredményre jutott, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők nagyobb eséllyel fejlesztették humán tőkéjük szintjét, mint a felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a külföldi szervezett oktatásban való részvétel hozzájárult a vállalkozók esetében a humán tőke akkumulációjához. Azonban azt fontos kiemelni, hogy ez még nem magyarázza a képességek és tudás otthoni átadásának mechanizmusait, ami részben tacit módon megy végbe.

Az interjúalanyok hazatérésre irányuló döntésében egyöntetűen szerepet játszott, hogy új üzleti lehetőségek nyíltak meg Magyarországon az 1990-es és korai 2000-es években a rendszerváltozás, valamint az informatika fejlődésének köszönhetően. Bár mindhárom esetben a külföldi tanulmányok javították vállalkozási képességeiket, mégis mindannyian Magyarországon maradtak. *B* és *C* is elégedetlen lett a közvetlen munkáltatójával nem sokkal a hazatérést követően, ami új vállalkozás alapítására ösztönözte őket.

Összességében megállapítható, hogy a vállalkozók esetében a külföldön munkával vagy tanulással töltött hosszabb időszak hozzájárul az olyan tapasztalatok, képességek és a tudás akkumulációjához, amely itthon nem hozzáférhető és kompetitív előnyt biztosít számukra a többi, helyi vállalkozóval szemben.

Társadalmi tőke és vállalkozói szellem

Ebben az összefüggésben elsődleges jelentőségű, hogy mind a három vállalkozó viszonylag jelentős mértékben sajátított el külföldön olyan hálózatépítési mintákat, amelyek aztán hazatérésük után nagymértékben hatottak arra a döntésükre, hogy vállalkozást alapítsanak.

Egyöntetűen megfigyelhető az összekötő és összetartó társadalmi tőke magas szintje, amelyet mindhárom alany külföldön épített ki. *A* szerint a magyar és francia vállalkozásokra egyöntetűen jellemző „*a cinizmus, azonban a francia üzleti kultúra lehetővé teszi az üzleti lehetőségek magasabb szintű beazonosítását és kiaknázását*”. Ez összhangban van *Paucar-Caceres* [2009] megállapításaival, miszerint a francia vállalkozói gyakorlat erős hierarchiával és racionalizmussal jellemezhető. Továbbá *A* azt is kiemeli, hogy kezdeti vállalat alapítási döntésében jelentős szerepe volt a Franciaországban elsajátított cinizmusnak, hiszen „*cinizmus nélkül kétség sem létezne*”.

Mindhárom esetben a hazatérést követő két éven belül sor került a vállalkozás-alapításra, ami a vállalkozói szellem ösztönös meglétét igazolja. *B* esetében a vállalkozás indításában szerepet játszottak „érdeklődésre számot tartó üzleti ötletei, amelyek kialakításához szükséges volt a külföldi egyetemi környezet”, továbbá a könyvvizsgálói munkával való elégedetlensége és kapcsolati hálója. Ez igazolja, hogy a korábban megszerzett társadalmi tőkét is hasznosítják. *B* kiemeli, hogy a vállalkozás alapításában kulcstényező volt „a szükség, hiszen nem talált megfelelő munkalehetőséget”, továbbá „a külföldön elsajátított vállalkozói szellem”, valamint, hogy hozzászólt a pragmatikus üzleti kultúrához, amely azonban sajnos „hiányzik Magyarországon”. *B* megjegyzi még kanadai ismeretségeinek fontosságát, amely az összekötő társadalmi tőke meglétére utal. *B* konkrét példájában megfigyelhető az összekötő és összetartó társadalmi tőke kedvező elegye.

Hasonló tapasztalatai voltak *C*-nek is, aki a hazatérést követően nem sokkal feladta munkáját, amikor tudására és korábbi munkáltatójánál kiépített kapcsolataira alapozva új üzleti lehetőséget ismert fel. Az erős társadalmi kötelek kiaknázása egyértelműen illusztrálja az összetartó társadalmi tőke meglétét, illetve hasznosítását. Azonban *C* mégis ellenérzéssel szemléli a Magyarországon tapasztalható erős vertikális társadalmi kapcsolatokat, szerinte az új üzleti lehetőségek fejlesztésekor, megvalósításakor „az Egyesült Államokkal ellentétben Magyarországon jelentős szerepe van a titoktartásnak”.

Mindhárom interjúalany horizontális összekötő társadalmi kapcsolatokat épített ki külföldön, amelyeket hazai vállalkozásaik alapítása után is hasznosítottak. Mind-egyik esetben megfigyelhető, hogy kombinálták a külföldön szerzett horizontális társadalmi tőkéjüket hazai vertikális kapcsolati rendszerükkel. A magyar üzleti életben fontos szerepe van az összetartó társadalmi tőkének, amely a kelet-közép-európai régió belül ellensúlyozza a horizontális társadalmi tőke alacsony szintjét. Ebből adódóan a visszatérő migráns vállalkozók jelentős versenyelőnyben vannak hazai versenytársaikkal szemben, hiszen ismerik a társadalmi tőke kiépítésének nemzeti és hazai módozatait is. *Az említettek alapján megállapítható, hogy a külföldön felhalmozott társadalmi tőke pozitívan hat a visszatérő migráns vállalkozók vállalkozói hajlandóságára.*

A pragmatizmus mindhárom esetben végigkísérte a vállalkozási próbálkozásokat, s a vizsgált vállalkozók mindannyian – építve korábbi tapasztalataikra – „szorozatvállalkozóként” viselkedtek. Egyik vállalat sem rendelkezik HR-részleggel, esetükben a tanulási folyamatok informálisan történnek. *A* és *B* is szervezett keretek között tart megbeszéléseket, tréningeket a tudástranszfer előmozdítása érdekében, míg *C* műszaki és egyéb marketingismeretekre tanította munkavállalói egy részét.

A esetében a szervezeti humán tőke kialakítását erősen befolyásolta a külföldi tapasztalat, kiemelte, hogy „*a Magyarországon más területeken elnézett hanyagság nem megengedett*” a vállalkozásánál. *B* vállalkozásánál is kitüntetett szerep jut a pontosságának, és ellenérzést vált ki belőle „*a Magyarországon tapasztalható forgóajtó-mentalitás, amely a bizalom hiányából ered*”, hiszen a munkavállalók igyekeznek kibújni a felelősségvállalás alól. E probléma orvoslásához mindenképpen szükség van a szervezeti tanulásra, a vállalati humán tőke átalakítására.

Mindhárom esetben kiemelkedő fontosságú volt fiatal munkavállalók alkalmazása, ami nem feltétlenül függött az iskolai végzettségtől. *A* és *C* is nem hivatalosan toborozta munkavállalóit, ami a társadalmi tőke kiaknázását jelzi. Több esetben az egyetemről kimaradókat foglalkoztatták, akik úgy érezték, hogy a hivatalos oktatási rendszer túlságosan korlátozza őket abban, hogy a műszaki ismereteket üzleti körülmények közé átültessék. Mindhárom alany egyetért abban, hogy az egyetemek a tehetségek gyűjtőhelyének tekinthetők, mégis a szükséges egyéb képességekkel nem képesek a hallgatókat felvértezni. *A* szerint nagyon nehézkes „*természettudósokból menedzsereket faragni, hiszen a hazai felsőoktatás kontraszelektív, és kizárólag középszerű vezetőket képes kitermelni*”. Mindhárom alany kiemelte, hogy a magyar egyetemek nem képesek a nemzetközileg szükséges menedzsmentképeségek átadását biztosítani, hiszen kulturális beágyazottságuk miatt még mindig a rendszerváltás előtti normákat tartják szem előtt (Kessler, 2007). Mindhárman kiemelték, hogy a munkaerő toborzásakor támaszkodnak a helyi egyetemekre, azonban egyikőjük sem értékelte létfontosságúnak a képzettséget. Megítélésük szerint az informális tanulás során pótolhatók a vállalkozási képességekben tapasztalható hiányosságok.

Ez a gondolat összhangban van azzal az állítással, hogy Magyarországon a munkavállalók bőségesen rendelkeznek a szükséges műszaki ismeretekkel, a vállalkozási ismeretek területén azonban komoly hiányosságok tapasztalhatók. *C* kiemeli, hogy ez rendkívül megnehezíti a start-upok helyzetét, hiszen a vállalkozások a szó szoros értelmében rendkívül fejnehézzé válnak a marketing területén. *C* szerint azonban „*a rend-*

szerváltozás előtti nehéz körülmények hatására a munkavállalók kitaróbbak lettek, sőt a forgóajtó-szindróma, a felelősség alóli kibújás következtében olyan rámenős magatartás alakulhat ki, amely a globális versenyben előnyként is megjelenhet”. Ezek a folyamatok tovább erősíthetik a munkavállalókra jellemző cinizmust, amely egyrészt előnyös lehet a nemzetközi versenyben, azonban *B* kiemeli, hogy a cinikus hozzáállás meggátolja a nemzetközileg elfogadott vállalkozási normák meghonosodását.

A kis- és közepes vállalkozásokra jellemzően példáinkban is megfigyelhető az emberi erőforrás-menedzsment informális eszközeinek egyre szélesebb körű alkalmazása (*Storey et al., 2010*). Feltételezhető, hogy mindhárom esetben a külföldi környezetnek való közvetlen kitettség járult hozzá a humán tőke felhalmozódásához. A műszaki irányultságú humán tőke jelentősége egyértelműen kirajzolódik, és mindhárom alany kiemeli, hogy a műszaki terület tehetségei fellelhetők a helyi egyetemeken, sőt *A* azt is kiemeli, hogy a magyarországi telephely melletti legfőbb érv a helyi tehetséges mérnökök bőséges kínálata alacsony költségek mellett.

Mindegyik esetben lefelé irányuló (top-down) tanulási folyamatot figyelhetünk meg, amely általánosan alkalmazott módszer az információtechnológiai szektor start-up vállalkozásainál. Ezt a folyamatot erősíti tovább a korábbi külföldi tapasztalat, amelynek révén a munkavállalók még inkább képessé válnak a nemzetközi piacok által generált kihívásokkal megbirkózni. A külföldi tanulmányi vagy munkatapasztalat egyértelmű versenyelőnyként jelenik meg azokkal a vállalkozókkal szemben, akik nem rendelkeznek ilyen jellegű tapasztalatokkal.

A kelet-közép-európai régióon belül a menedzsmentoktatás a rendszerváltozás előtti viszonyokat tükrözi mind a mai napig, és érdemben nem is változott *McNulty* és *Katkov* [1992] megállapítása óta: az oktatás a specializált tudás átadására fókuszál, az általános megközelítés kimarad a képzésből. A munkavállalók hiányzó menedzsmentismereteinek kompenzálásához szükség van informális tanulási módok bevezetésére, amelynek egyedüli forrása a vállalkozók saját humán tőkéje. *A leírtakból levezethető, hogy a visszatérő migráns vállalkozók humán tőkéjének átadása átalakítja, javítja a szervezeti humán tőke szintjét.*

A vállalat külpiacra lépése és a társadalmi tőke kiaknázása

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a vállalkozók hogyan ismerték fel a nemzetközi üzleti lehetőségeiket a külpiacra lépés előtt. *A* elmondása alapján ez az ő esetében egy „nagy volumenű szerződéshez köthető, amelyet egy olasz üzleti partner

kínált számukra”, amelyben az informális ismeretségnek és a vakszerencsének is óriási szerepe van, összhangban számos szerző kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedését vizsgáló tanulmányával (*Chandra et al., 2009; Evers–O’Gorman, 2011*). *A* kiemelte, hogy a vakszerencse nemzetközi tevékenységük első két évének állandó velejárója volt, azóta viszont sokkal strukturáltabb keretek között működik a vállalkozás. *A* és *C* vállalkozásai is globális start-up cégeknek tekinthetők *Baum* és szerzőtársai [2011] meghatározása alapján.

A nemzetköziesedést *B* számára egy jelentős vállalati ügyféllel kötött szerződés hozta meg, amelynek eredményeként a vállalat Európán belüli külpiaci tevékenységet folytat jelenleg is. *B* tevékenysége a szerződéskötést megelőzően túlnyomórészt a magyar piacra irányult – *A* és *C* példájával ellentétben –, így megállapítható, hogy a sikeres hazai piaci szereplést, mint egyfajta „inkubációs időt” követte a nemzetköziesedés iránti igény.

A és *C* is kiemelte, hogy új szerződések megkötésében fontos szerepet töltek be a különböző hivatalos eseményeken szövődő új ismeretségek. *C* azonban megjegyezte, hogy ezek az új ismeretségek nem a vakszerencsének köszönhetők, hanem a rendezvények alapos megválogatásának. *B* kiemelte az ajánlások szerepét, és szerinte rendkívül fontos, hogy „új lehetséges ügyfelekkel való találkozáskor a vállalatvezetők adjanak a formalitásokra”. *C* számos megbízáshoz jutott ajánlásokon keresztül az Egyesült Államokban megszervezett külkereskedelmi eseményeken való részvételnek köszönhetően, ebben nagy szerepet játszott az „*Amerikára jellemző nyitottság, amellyel nem találkozunk Kelet-Európában*”.

A korábbi külföldi tapasztalatok nemzetköziesedésre gyakorolt hatása eltérő a három vizsgált esetenél. *B* esetében 8 évre volt szükség a nemzetközi tevékenység kiépítéséhez, a másik két példában ez az idő jelentősen rövidebb volt. A nemzetköziesedés során az új üzlet bevezetése mindhárom esetben viszonylag rövid időt vett igénybe, ami összhangban van *Wright* és szerzőtársai [2007] megállapításaival, különösképpen az információtechnológiai szektorban. Továbbá az is megállapítható, hogy a hazai piac kis mérete is hozzájárult a nemzetköziesedés iránti igény felmerüléséhez.

A pszichológiai távolság alacsonyan tartása mindegyik vállalat esetében fontos szerepet tölt be, hiszen nemzetközi tevékenységük Európára és Észak-Amerikára korlátozódik, ami a nyugati üzleti kultúrában való jártasságot mutatja. *C* például ki is emelte, hogy milyen kellemetlenségeket élt át indiai felderítő útja során a kulturális különbségek miatt. A kezdeti nemzetközi lehetőségek tekintetében vegyes kép rajzolódik ki a vakszerencsével kapcsolatosan. Például *C* az Egyesült Államokban sok

időt töltött kapcsolati tőkéjének kiépítésével, ami végül szerződéses kapcsolat kialakulásához vezetett, ezt egyrészt az USA belső hálózatának ismerete, másrészt az amerikai üzleti kultúra iránti nyitottság eredményezte. Az elméleti irodalom szerint a nemzetközi lehetőségek felismerésében meghatározó szerepet tölt be a strukturált-ság, de azért általánosan megállapítható, hogy a társadalmi tőke felhalmozódására már az átmeneti külföldi tartózkodás is jelentős hatású. Ez egyértelműen megjelenik *A* és *C* vállalkozásai esetében, amelyek *B*-nél kevésbé strukturált szerkezetűek, azonban mindhárom esetben egyértelműen a korábbi külföldi tapasztalat a kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedésének legfőbb húzóerejének tekinthető. *B* álláspontja szerint a magyar nemzetköziesedési potenciál szempontjából „*rendkívül hátrányos a Magyarországon bevett gyakorlatnak számító forgóajtó-effektus*”. *A* szerint „*a műszaki területen tapasztalható találékonyság kellőképpen meggyőző lehet a külföldi potenciális partnerek számára*”, amit *C* annyival egészített ki, hogy „*a jó külpiaci szereplés érdekében szükséges a műszaki és vállalatvezetési képességek közötti egyensúly megteremtése*”.

Chandra, Styles és Wilkinson [2009] eredményeire támaszkodva meghatározható, hogy a kiterjedtebb nemzetközi tudással rendelkező vállalkozók szervezettebben, hatékonyabban viselkednek, mint azok, akik korlátozott előzetes információikra építik nemzetközi üzleti tevékenységüket. Ezért megállapítható, hogy a korábbi külföldi tartózkodás előnyös a vállalkozások számára, azonban további empirikus vizsgálatra van szükség a külföldi tapasztalatokkal rendelkező és azokkal nem rendelkező vállalkozók összehasonlító elemzéséhez.

Mindegyik esetben a nemzetközi áttöréshez szükség volt az összetartó társadalmi tőke kiaknázására, továbbá a vakszerencse is jelentős szerepet játszott, a viszonylag gyenge összekötő társadalmi kapcsolatokat folyamatosan építették ki. Összességében megállapítható, hogy a külföldön szerzett horizontális társadalmi tőke pozitívan hat az üzleti lehetőségek *felismerésére* és hasznosítására a kelet-közép-európai régió vállalkozói esetében.

Az összehasonlítás eredménye

Az 1. táblázat foglalja össze az esetek közötti hasonlóságokat és különbségeket, amelyek alapján bemutatjuk vizsgálatunk legfontosabb eredményeit. Az oszlopok az interjúk során meghatározott kategóriákat foglalják magukba, kutatási kérdéseink megválaszolásához a vizsgálatot vállalkozásalapítás előtti és vállalkozási szakaszokra bontottuk.

Hasonlóságok és különbözőségek az esetek között

Vállalkozásalapítást megelőző időszak		A visszatérést követő vállalkozói időszak	
A visszatérő migráció és a humán tőke akkumulációja külföldön (1)	A társadalmi tőke és vállalkozói szellem (2)	A vállalati humán tőke kiépítése (3)	Vállalat külpiacra lépése és a társadalmi tőke kiaknázása (4)
Hasonlóságok	Hasonlóságok	Hasonlóságok	Hasonlóságok
Nemzetközi kultúra iránti érdeklődés, elkötelezettség Nyugati (általános) egyetemi képzés Üzleti ismeretek elsajátítása Piacorientált üzleti környezet befolyásolta vállalkozói szellemüket	Horizontális összekötő és összetartó társadalmi tőke Tanulási folyamatokban preferencia az összetartó társadalmi tőke hasznosítására Jelentős összekötő társadalmi kapcsolatokon alapuló szerződések kiépítése a korábbi fogadó országban Külföldi horizontális társadalmi tőke hasznosítása vállalkozásalapításnál	Nincsen hivatalos HR-részleg és HR-politika Informális tanulás, kisebb hierarchia, mint a kelet-közép-európai régión belül általában Formális toborzási módokkal szembeni szkepszis, formális oktatásban való részvétel nem Kiválasztási szempont a munkavállalók alkalmazásánál Top-down tanulási folyamat az összekötő társadalmi tőkére építve	Született globális vállalkozások Az alkalmazottak körében a nemzetközi szemlélet kiépítése tréningekkel Kevésbé strukturált üzletfejlesztési megközelítés Kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszer
Különbözőségek	Különbözőségek	Különbözőségek	Különbözőségek
A Összekötő társadalmi kapcsolatok kiterjedt hálózata Korábbi külföldi munkatapasztalat Kétértelműen általánosan elfogadott vállalati normaként Cimizmus a bizonytalanság kezelésének eszközeként	Francia vállalkozási gyakorlat, erős hierarchia és racionalizmus Francia tapasztalat hatására összekötő társadalmi tőke hasznosítása	Top-down munkakultúra Nehézség nem tolerálása Szervezetek közötti közti zajló időszakos értekezlet, tréningek a tudástraszter előmozdítására	Szervezetek közötti zajló nemzetközi üzletfejlesztés Kapcsolatok kiépítése konferenciákon, egyéb külföldi eseményeken

	A visszatérést követő vállalkozói időszak	
	Vállalkozásalapítást megelőző időszak	
B	Nyugati típusú munkaerő Angol nyelvi képességek magas szintje Észak-amerikai üzleti értékek iránti vonzódás	Kanadában kiépített összetartó társadalmi tőke, annak folyamatos kiaknázása Összetartó társadalmi tőke fontosságának felismerése, összetartó és összekötő társadalmi tőke megfelelő keverékének alkalmazása A vállalkozás alapításától kezdődően nemzetközi jelenlét
C	Erős pragmatizmus Internet fejlődésével párhuzamosan informatikai tanulmányok folytatása Külföldi munkatapasztalat Vállalkozói szemléletmód kialakítása előzetesen	Szervezett keretek között zajló, időszakos értekezlet, tréningek a tudástranszfer előmozdítására Implicit munkavégzési szabályok (például: pontosság) Forgójátó-mentálitással szembeni ellenérzés, a felelősségvállalás alóli kibújás ellehetetlenítése Vállalkozási döntések esetében a titoktartással szembeni averzió „Soft” képességek fejlesztése Az USA piacára történő fókuszálás Ajánlások szerepe összetartó társadalmi tőke kiépítése érdekében Egy főpártmerral dolgozik, de ezáltal globális jelenlét kiépítése

Forrás: Saját összeállítás.

Korábbi empirikus eredményeinkre támaszkodva 1. kutatási kérdésünkre – *Milyen mértékben befolyásolja a külföldön szerzett társadalmi tőke az egyéni vállalkozói szellemet Magyarországon a visszatérő migráns vállalkozók esetében?* – válaszunk a következő.

Empirikus eredményeink alapján mindhárom interjúalany esetében a külföldön felhalmozott horizontális társadalmi tőke pozitívan befolyásolta a magyarországi vállalkozásalapítást, azonban nem rajzolódik ki az összetartó és összekötő társadalmi tőke egy olyan elegye, amely mindhárom vállalkozásnál megjelent volna. Például *C* a vállalkozását kizárólag a már meglévő ügyfélkapcsolataira építette, míg *B* egyaránt hasznosította erős társadalmi kötelékeit és lazább, összekötő társadalmi tőkét is. A vállalkozók a vertikális és horizontális társadalmi tőkék kombinációját is kialakították, bár a külföldi tapasztalatok hatására a horizontális kapcsolati háló nagyobb súlyt képvisel a vállalkozási teljesítmény formálásában. Kizárólag *A*-nál jelent meg a vertikális társadalmi tőke külföldön történő kiépítése, a többi két esetben a magyar gyökerek mozdították elő a vertikális kapcsolatok rendszerének kialakítását.

A külföldön szerzett horizontális társadalmi tőke pozitívan hat az üzleti lehetőségek felismerésére és hasznosítására a kelet-közép-európai régió vállalkozói esetében, a nemzetköziesedés sikerességének kulcsa – mint már említettük – a korábbi nemzetközi tapasztalat. A visszatérő migráns vállalkozók képesek jobban felismerni és kihasználni a nemzetközi üzleti lehetőségeket külföldön szerzett horizontális társadalmi tőkék hatására, azonban fontos kiemelni a vakszerencse jelentőségét is az új üzleti lehetőségek felismerésében. A társadalmi tőke kiaknázása mindenképpen függ a vállalkozók egyéni kognitív képességeitől. Mindhárom interjúalany felismerte a vállalaton belüli képzések fontosságát, hiszen ezáltal globális szemléletet építhetnek ki munkavállalóik körében, akik így magabiztosabban szerepelnek nemzetközi környezetben.

2. kérdésünkre – *Milyen mértékben hat a külföldön szerzett humán tőke átadása a vállalkozói teljesítményre Magyarországon a visszatérő migráns vállalkozók esetében?* – válaszunk a következő.

A vizsgált esetekben a vállalatvezetők olyan kommunikációs és általános üzleti képességeket sajátítottak el, amelyek nem álltak rendelkezésre Magyarországon vagy a kelet-közép-európai régióon belül. Az esetek alapján elmondható, hogy pragmatikus és teljesítményorientált tanulási gyakorlattal szembesültek, ami hozzájárult egyéni humán tőkék kiépítéséhez. Olyan tapasztalatokat, képességeket és tudást halmoztak fel, amelyek itthon nem hozzáférhetők.

Egyéni humán tőkéjük hatására átalakult, fejlődött a szervezeti humán tőke, hiszen mindhárom vállalkozó szervezett keretek között zajló, időszakos értekezletet, tréningeket tart a tudástranszfer előmozdítása érdekében. A humán tőke szempontjából fontos még kiemelni, hogy az interjúalanyok a formális toborzási módokat is elvetik, és nagy hangsúlyt fektetnek a „soft képességekre”, mint például kreativitás, empátia, stratégiai gondolkodásmód, tervezési képesség, problémamegoldás vagy éppen a kommunikáció, hogy a munkavállalók minél inkább képesek legyenek a nemzetközi üzleti lehetőségek kihasználására.

Összességében megállapítható, hogy e három esetben a szervezeti humán tőke kialakításában a globálisan versenyképes piaci képességek játszották a legfontosabb szerepet.

Következtetések

Ez a cikk a társadalmi és humán tőke koncepciójának alkalmazásával magyarországi vállalkozók példáján keresztül vizsgálja a korábbi külföldi tanulmányi vagy munkatapasztalatnak a kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedésre gyakorolt hatását. Kutatási kérdéseink megválaszolásakor arra az eredményre jutottunk, hogy a korábbi tanulmányi és szakmai tapasztalatok hozzájárulnak a vállalati humán tőke fejlődéséhez, elősegítik a kis- és közepes vállalkozások nemzetközivé válását Magyarországon. A visszatérő migráns vállalkozók versenyképességi előnnyel rendelkeznek mind a külföldi tapasztalattal nem rendelkező hazai vállalkozókkal, mind az egyéb országokból származó, a helyi kulturális normákat nem ismerő migránsokkal szemben. A visszatérő migráns vállalkozókat nem korlátozza az intézményi beágyazottság. A kis- és közepes vállalkozások támogatására irányuló politikáknak figyelembe kellene venniük a hazatérő migráns vállalkozókat, hiszen ők elmélyült tudással és globális munkatapasztalatokkal rendelkeznek, továbbá ösztönösen megfelelnek a helyi kulturális normáknak. Korábban nem irányult empirikus vizsgálat a visszatérő migráns vállalkozók hazai vállalkozói teljesítményére, így írásunk újszerűen elemezte az adott témakört.

A nemzetközi versenyképesség javítása érdekében az Európai Unió is érdekelt a kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedésének elősegítésében (European Commission, 2010; 2013). Ezen belül kitüntetett szerepet kellene szánni a visszatérő migráns vállalkozóknak. A magyar menedzsmentoktatás hiányosságai és a modern gazdasági realitás együttesen alátámasztja eredményeinket, és felhívja a figyelmet arra, hogy az innovatív ágazatokban egyre nagyobb az igény a tapasztalati alapú

tanulási módszerekre, amelyekben a vállalkozási képességek és a tudás kapnak szerepet. A magyar kis- és közepes vállalkozások termelési folyamataikban növekvő mértékben alkalmazzák a különféle infokommunikációs technológiai alapú technológiákat, így ez a fajta tudás egyre jobban felértékelődik.

Az Egyesült Államokban a sikeres üzleti start-upok összekapcsolódnak a kockázati tőke-alapokkal (*Orange*, 2011), ahol a potenciális vállalkozók olyan versenyre építő képzési rendszerben vesznek részt, amelynek sikeres teljesítése esetén a kockázati tőke-finanszírozás mellett szervezett keretek között zajló vállalkozási oktatásban is részesülnek. *Neck* és *Greene* [2011] kiemeli, hogy a jelenleg alkalmazott folyamatra összpontosító vállalkozási oktatás helyett sokkal jobb eredményre vezetne, ha a különféle módszerek tanítására helyeznék a hangsúlyt. Ez magában foglalja a tapasztalati úton történő tanulást. A magyar példa is rávilágít arra, hogy hiába van műszakilag kellően képzett és gyakorlott munkaerő, ha a nem megfelelő oktatás következtében ennek a gazdag humán tőkének a kihasználtsága messze az optimális szint alatt marad. Az Európai Unió által működtetett Erasmus felsőoktatási csereprogram biztosíthatja a keretet a vállalkozáshoz szükséges külföldi tudás és tapasztalat megszerzéséhez (European Commission, 2014), ami javíthatja a vállalkozási teljesítményt az EU-n belül.

Cikkünk megállapításainak erőssége a vizsgált vállalkozói minta növelésével fokozható lenne, azonban a mélyinterjúk feldolgozásának nehézségei mindenképpen kisebb minta mellett szólnak. Az empirikus vizsgálatokat tovább nehezíti, hogy a külföldi tanulmányi és munkatapasztalatra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre nyilvánosan hozzáférhető adatok. Így az interjúalanyok beazonosításához is informális kapcsolati hálóra van szükség, és annak ellenére, hogy szándékoztunk nőket is bevonni az elemzésbe, a többi kritériumnak kizárólag férfi interjúalanyok feleltek meg. A külföldi tapasztalat széles skálán helyezhető el, magában foglalja a hosszú külföldi életszerű tartózkodást, az alkalmi ismeretségeken át a kereskedelmi rendezvényeken való részvételt, a virtuális kapcsolatokat, valamint a kismértékű nemzetközi kapcsolatokat és azok hiányát is.

A fokozott globális versenynek való kitettség Magyarországon pozitívan hat a helyi humán tőke felhalmozódására. Az Európai Unió szintjén már egyértelműen látszik, hogy a kis- és közepes vállalkozások nemzetköziesedése hozzájárulhat az EU globális versenyképességi szintjének javulásához. A világgazdaság egyre inkább az infokommunikációs technológiai szektorra épít, amely egyre jobban befolyásolja a vállalatok versenyképességét, ezáltal az európai kis- és közepes vállalko-

zások versenyképességének javítása szempontjából jelentős lépés lehet a visszatérő migráns vállalkozások működési mechanizmusainak vizsgálata.

Irodalomjegyzék

- Aldrich, H. – Martinez, M. [2001]: Many are called, but few are chosen: an evolutionary perspective for the study of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 25. évf., 4. sz., 41–55. o.
- Andrews, R [2010]: Organizational social capital, structure and performance. *Human Relations*, 63. évf., 5. sz., 583–608. o.
- Barney, J. [1991]: Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17. évf., 1. sz., 99–120. o.
- Barrell, R. – Fitzgerald, J. – Riley, R. [2010]: EU Enlargement and Migration: Assessing the Macroeconomic Impacts. *Journal of Common Market Studies*, 48. évf., 2. sz., 373–395. o.
- Baum, M. – Schwens, C. – Kabst, R. [2011]: A Typology of International New Ventures: Empirical Evidence from High-Technology Industries. *Journal of Small Business Management*, 49. évf., 3. sz., 305–330. o.
- Camisón, C. – Villar-López, A. [2010]: Effect of SMEs' International Experience on Foreign Intensity and Economic Performance: The Mediating Role of Internationally Exploitable Assets and Competitive Strategy. *Journal of Small Business Management*, 48. évf., 2. sz., 116–151. o.
- Cesinger, B. – Fink, M. – Madsen, T-K. – Kraus, S. [2012]: Rapidly Internationalizing Ventures: How Definitions can Bridge the Gap across Contexts. *Management Decision*, 50. évf., 10. sz., 1816–1842. o.
- Chandra, Y. – Styles, C. – Wilkinson, I. [2009]: The recognition of first time international entrepreneurial opportunities: Evidence from firms in knowledge-based industries. *International Marketing Review*, 26. évf., 1. sz., 30–61. o.
- Ciszewska-Mlinarič, M. – Mlinarič, F. [2010]: Small Firms in a Small Country: Managerial Factors, Internationalization and Performance of Slovenian SMEs. *Managing Global Transitions*, 8. évf., 3. sz., 239–259. o.
- Cohen, W. – Levinthal, D. [1990]: Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly*, 35. évf., 1. sz., 128–152. o.
- Commander, S. – Köllő, J. [2008]: The changing demand for skills Evidence from the transition. *Economics of Transition*, 16. évf., 2. sz., 199–221. o.
- Csedő, K. [2008]: Negotiating Skills in the Global City: Hungarian and Romanian Professionals and Graduates in London. *Journal of Ethnic & Migration Studies*, 34. évf., 5. sz., 803–823. o.
- De Carolis, D. – Saporito, P. [2006]: Social capital, cognition, and entrepreneurial opportunities: A theoretical framework. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30. évf., 1. sz., 41–56. o.
- Dustmann, C. – Weiss, Y. [2007]: Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK. *British Journal of Industrial Relations*, 45. évf., 2. sz., 236–256. o.
- Dustmann, C. – Fadlon, I. – Weiss, Y. [2011]: Return migration, human capital accumulation and the brain drain. *Journal of Development Economics*, 95. évf., 1. sz., 58–67. o.
- Eisenhardt, K. M [1989]: Building Theories from Case Study Research. *Academy of Management Review*, 14. évf., 4. sz., 532–550. o.
- European Commission [2010]: Internationalisation of European SMEs, Final report. European Commission, Brussels.
- European Commission [2013]: Annual report on European SMEs 2012/2013. European Commission, Brussels.

- European Commission [2014]: Erasmus and Programme Guide. European Commission, Brussels.
- Evers, N. [2011]: Why Do New Ventures Internationalise? A Review of the Literature of Factors that Influence New Venture Internationalisation. *Irish Journal of Management*, 30. évf., 2. sz., 17–46. o.
- Evers, N. – O’Gorman, C. [2011]: Improvised internationalization in new ventures: The role of prior knowledge and networks. *Entrepreneurship & Regional Development*, 23. évf., 7/8. sz., 549–574. o.
- Felker, J. A. [2011]: Professional development through self-directed expatriation: intentions and outcomes for young, educated Eastern Europeans. *International Journal of Training & Development*, 5. évf., 1. sz., 76–86. o.
- Földvári, P. – van Leeuwen, B. [2005]: An Estimation of the Human Capital Stock in Eastern and Central Europe. *Eastern European Economics*, 43. évf., 6. sz., 53–65. o.
- Gittins, T. – Fink, M. [2015]: Return migration, informal learning, human capital development and SME internationalization in the CEE region: A systematic literature review. *Journal of Eastern European Management Studies*, megjelenés alatt.
- Glaser, B. – Strauss, A. [1967]: The discovery of grounded theory: Strategies of qualitative research. Wiedenfeld and Nicholson, London.
- Gorgievski, M. J. – Ascalon, M. E. – Stephan, U. [2011]: Small Business Owners’ Success Criteria, a Values Approach to Personal Differences. *Journal of Small Business Management*, 49. évf., 2. sz., 207–232. o.
- Harms, R. – Kraus, S. – Schwarz, E. [2009]: The suitability of the configuration approach in entrepreneurship research. *Entrepreneurship & Regional Development*, 21. évf., 1. sz., 25–49. o.
- Hárs Á. [2013]: Magyarok – külföldön. Gondolatok a magyarok külföldi munkavállalásról. *Magyar Tudomány*, 174. évf., 3. sz., 286–291. o.
- Ireland, R. D. – Tihanyi, L. – Webb, J. W. [2008]: A tale of two politico-economic systems: implications for entrepreneurship in Central and Eastern Europe. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 32. évf., 1. sz., 107–130. o.
- Jenssen, J. – Koenig, H. [2002]: The effects of social networks on resource access and business start-ups. *European Planning Studies*, 10. évf., 8. sz., 1039–1046. o.
- Johanson, J. – Vahlne, J.-E. [1977]: The internationalization process of the firm: A model of knowledge development and increasing foreign market commitments. *Journal of International Business Studies*, 8. évf., 1. sz., 23–32. o.
- Kancs, d’A. [2011]: Labour migration in the enlarged EU: a new economic geography approach. *Journal of Economic Policy Reform*, 14. évf., 2. sz., 171–188. o.
- Kessler, A. [2007]: Success factors for new businesses in Austria and the Czech Republic. *Entrepreneurship & Regional Development*, 19. évf., 5. sz., 381–403. o.
- Knight, G. – Cavusgil, S. [1996]: The born global firm: A challenge to traditional internationalisation theory. *Advances in International Marketing*, 8. évf., JAI Press, Greenwich, 11–26. o.
- Kreiser, P. M. – Patel, P. C. – Fiet, J. O. [2013]: The influence of changes in social capital on firm founding activities. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 37. évf., 3. sz., 539–567. o.
- Laki M. [2011]: A termék- és szolgáltatás piacok átalakulása 1989 után. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest (KTI Könyvek 15.).
- Lang, R. – Novy, A. [2014]: Cooperative Housing and Social Cohesion: The Role of Linking Social Capital. *European Planning Studies*, 22 évf., 8. sz., 1744–1764. o.
- Lowik, S. – van Rossum, D. – Kraaijenbrink, J. – Groen, A. [2012]: Strong ties as sources of new knowledge: how small firms innovate through bridging capabilities. *Journal of Small Business Management*, 50. évf., 2. sz., 239–256. o.
- Málovics G. [2011]: A vállalati fenntarthatóság értelmezéséről. JATEPress, Szeged.
- Manolova, T. S. – Eurni, R. V. – Gyoshev, B. S. [2008]: Institutional environments for entrepreneurship: evidence from emerging economies in Eastern Europe. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 32. évf., 1. sz., 203–218. o.

- Martinez, M. – Aldrich, H. [2011]: Networking strategies for entrepreneurs: balancing cohesion and diversity. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 17. évf., 1. sz., 7–36. o.
- McCormick, C. [2004]: Storying stories: a narrative approach to in-depth interview conversations. *International Journal of Social Research Methodology*, 7. évf., 3. sz., 219–236. o.
- McMullen, J. S. – Dimov, D. [2013]: Time and the Entrepreneurial Journey: The Problems and Promise of Studying Entrepreneurship as a Process. *Journal of Management Studies*, 50. évf., 8. sz., 1481–1512. o.
- McNulty, N. G. – Katkov, A. [1992]: Management education in Eastern Europe: 'fore and after. *Executive*, 6. évf., 4. sz., 78–87. o.
- Mikesy Á. [2013]: A magyarországi mikro-, kis- és középvállalatok nemzetköziesedése és a külföldi értékesítést nehezítő akadályok. Egy vállalati felmérés tanulságai. *Külgazdaság*, 57. évf., 1–2. sz., 92–120. o.
- Nahapiet, J. – Ghoshal, S. [1998]: Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 23. évf., 2. sz., 242–266. o.
- Neck, H. M. – Greene, P. G. [2011]: Entrepreneurship Education: Known Worlds and New Frontiers. *Journal of Small Business Management*, 49. évf., 1. sz., 55–70. o.
- Orange, D. B. [2011]: Startup America: What it includes and opportunities for innovators. *Journal of Commercial Biotechnology*, 17. évf., 2. sz., 123–125. o.
- Oviatt, B. M. – McDougall, P. P. [1994]: Toward a theory of international new ventures. *Journal of international business studies*, 25. évf., 1. sz., 45–64. o.
- Paldam, M., – Svendsen, G. T. [2001]: Missing Social Capital and the Transition in Eastern Europe. *Journal for Institutional Innovation, Development & Transition*, 5. évf., 21–34. o.
- Paucar-Caceres, A. [2009]: Pragmatism and rationalism in the development of management science methodologies in the UK and France. *Systems Research & Behavioral Science*, 26. évf., 4. sz., 429–444. o.
- Prashantham, S. – Dhanaraj, C. [2010]: The Dynamic Influence of Social Capital on the International Growth of New Ventures. *Journal of Management Studies*, 47. évf., 6. sz., 967–994. o.
- Reuber, A. R. – Fischer, E. [2011]: International entrepreneurship in internet-enabled markets. *Journal of Business Venturing*, 26. évf., 6. sz., 660–679. o.
- Ruzzier, M. – Antoncic, B. – Hisrich, R. – Konecnik, M. [2007]: Human Capital and SME Internationalization: A Structural Equation Modeling Study. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 24. évf., 1. sz., 15–29. o.
- Sass, M. [2012]: Internationalisation of innovative SMEs in the Hungarian medical precision instruments industry. *Post-Communist Economies*, 24. évf., 3. sz., 365–382. o.
- Schulz, A. – Borghoff, T. – Kraus, S. [2009]: International Entrepreneurship: Towards a theory of SME Internationalization. *Journal of International Business & Economics*, 9. évf., 1. sz., 1–12. o.
- Shane, S. – Venkataraman, S. [2000]: The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research. *Academy of Management Review*, 26. évf., 1. sz., 13–17. o.
- Storey, D. – Saridakis, G. – Sen-Gupta, S. – Edwards, P. – Blackburn, R. [2010]: Linking HR formality with employee job quality: The role of firm and workplace size. *Human Resource Management*, 49. évf., 2. sz., 305–329. o.
- Svetličič, M. – Jacklič, A. – Burger, A. [2007]: Internationalization of Small and Medium-Size Enterprises from Selected Central European Economies. *Eastern European Economics*, 45. évf., 4. sz., 36–65. o.
- Szerb L. – Márkus G. [2008]: Nemzetköziesedési tendenciák a kis- és közepes méretű vállalatok körében Magyarországon a 2000-es évek közepén. *Vállalkozás és Innováció*, 2. évf., 2. sz., 36–58. o.
- Ucbasaran, D. – Westhead, P. – Wright, M. [2008]: Opportunity Identification and Pursuit: Does an Entrepreneur's Human Capital Matter? *Small Business Economics*, 30. évf., 2. sz., 153–173. o.

- Welter, F. – Smallbone, D.* [2011]: Institutional Perspectives on Entrepreneurial Behavior in Challenging Environments. *Journal of Small Business Management*, 49. évf., 1. sz., 107–125. o.
- Wright, M. – Westhead, P. – Ucbasaran, D.* [2007]: Internationalization of Small and Medium-sized Enterprises [SMEs] and International Entrepreneurship: A Critique and Policy Implications. *Regional Studies*, 41. évf., 7. sz., 1013–1030. o.
- Yin, R. K.* [2009]: *Case Study Research: Design and Methods*. Sage, Thousand Oaks, CA.

Munkaerőpiac és munkaerő-migráció a szlovák–magyar határ mentén a gazdasági válság után

SZÉKÁCS TAMÁS

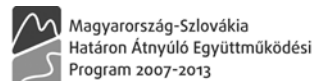
*A cikk a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány szlovák–magyar határ menti migrációprojektje legfontosabb munkaerő-piaci eredményeinek ismertetésére tesz kísérletet. A szerző bemutatja, hogy a szlovák–magyar határ menti régió két oldala között a gazdasági válságot követő időszakban továbbra is jelentősek maradtak a munkaerő-piaci különbségek mind horizontális, mind vertikális értelemben. A munkaerő-migrációt illetően a 2008–2013 közötti időszakban a határregió magyar oldalan dolgozó szlovák munkavállalók számának jelentős mértékű csökkenésére mutat rá. Emellett kitér arra is, hogy a magyar munkavállalók szlovákiai munkavállalása a gazdasági válságot követően sem vált számottevővé.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: J61, J82.

A szlovák–magyar határ menti migráció az elmúlt években jelentős változásokon ment keresztül. A Magyarországra ingázó szlovák munkavállalók száma 2007–2013 között jelentősen visszaesett. A Szlovákiába átvándorló magyarok száma korábban is csekély volt, így itt ebben a vonatkozásban nem történt olyan jelentős változás. A

* A szlovák és magyar határ menti régiók munkaerő-migrációs folyamatainak elemzése, a munkaerő-áramlásból származó potenciális lehetőségek feltárása (Analýza migrácie pracovných síl zo slovenských a maďarských pohraničných regiónov a prieskum potenciálnych možností) című, HUSK 1101/1.2.1/0171. számú projektet a Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 keretében bonyolították le, 2014. július 1-jével indult és 2015. június 30-ával zárul. A projektvezető a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, a szlovák projektpartner pedig a Kempelen Intézet. A Kopint Alapítvány kutatói a határ menti térség magyar oldalát, a Kempelen Intézet szakértői pedig a szlovák oldalt vizsgálják a projekt keretében.

Székács Tamás, a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány kutatója.
E-mail cím: tamas.szekacs@kopint-tarki.hu

Partnerséget építünk

gazdasági válság jelentős szerepet játszott a migráció csökkenésében. A határrégió magyar és szlovák szakaszára egyaránt egyfajta kettősség jellemző: a határ mindkét oldalán a nyugati határszakasz jóval fejlettebb, s itt a válság hatására nagyobb volt a visszaesés, mint a határrégió keleti, amúgy is fejletlenebb oldalán. A migráció csökkenésének gazdasági és munkaerő-piaci okai egyaránt voltak. Az elemzés elsősorban a határ menti régió munkaerő-piaci sajátosságait elemzi, és ebből az aspektusból igyekszik megmagyarázni a csökkenés okait.

Kutatásunk alapvető célja a Magyarország és Szlovákia között húzódó határ mentén zajló munkaerő-migrációs folyamatok vizsgálata, a migráció várható volumenének előrejelzése, valamint a munkaerő-áramlás révén kihasználható gazdasági együttműködési lehetőségek feltárása, tipizálása. A projektpartnerek kiemelt célja emellett a határ menti szervezetek, vállalkozások közötti együttműködés elősegítése, az emberi erőforrások és kapcsolatok fejlesztése a kutatás során megszerzett információ, tudásbázis minél szélesebb körben való terjesztése révén.

A projekt alapvetően négy szegmensre osztható, amelyből az első kettő a határ menti régió gazdasági, valamint munkaerő-piaci helyzetét, annak változását vizsgálja a 2007–2013 közötti időszakban. A harmadik szegmens alapját egy kérdőíves adatfelvétel jelenti, amely a határ menti térségben működő vállalkozások és az általuk foglalkoztatott szlovák munkavállalók megkérdezésével a migráció motivációjára, annak területi lehatárolására, a migránsok kapcsolatrendszerére és a foglalkoztató vállalkozások jellemzőire vonatkozóan keres választ, gyűjt információt.

A projekt negyedik pillérét félig strukturált interjúk adják, amelyek magyar oldalon a szlovák–magyar határ menti megyék munkaügyi központjainak, valamint kereskedelmi és iparkamaráinak szakértőivel készült. Az interjúk a migráció motívációinak felszínre hozásán túl a határ menti gazdasági, munkaerő-piaci, kulturális együttműködések formáit, azok pozitív hozadékait, továbbá problematikáit igyekeznek feltárni.

Elemzésünk alapvetően a határ menti régió két oldalán a foglalkoztatás és a migráció folyamatainak statisztikai leírását tartalmazza a 2007 és 2014 közötti időszakra vonatkozóan. Fő célunk a munkaerő-piaci helyzet változásának elemzése mellett annak nyomon követése, hogy a gazdasági válság előtt – a szlovák–magyar határszakaszon – Magyarországra irányuló jelentős mértékű szlovák munkaerő-migráció hogyan változott ebben az időszakban. A szlovák–magyar határszakasz keleti részével kapcsolatban azt a kérdést igyekszünk megválaszolni, hogy megindult-e a válság előtti állapothoz képest egy jelentősebb volumenű migráció a határ bármely oldalán.

A szlovák–magyar határ menti régió lehatárolása

A szlovák–magyar határ menti régió hasonló munkaerő-piaci, migrációs szempontú vizsgálatára már korábban több alkalommal is sor került. Példaként említhetjük a szlovák–magyar határ nyugati szakaszán a határ menti partnerség (EURES-T) kialakítását megalapozó elemzést,¹ amelynek célja a határ menti régió lehatárolása mellett a szóban forgó terület munkaerő-piaci, gazdasági, kulturális szempontú vizsgálata, végül pedig az együttműködési potenciál lehetőségének értékelése volt a határ két oldalán.

Emellett fontosnak tartjuk egy további tanulmány kiemelését a határ menti régiók helyzetét felmérő elemzések közül,² amelynek célja az általunk vizsgált határszakaszon a gazdasági és munkaerő-piaci helyzet felmérése volt a gazdaságfejlesztés, versenyképesség javítása, a foglalkoztatást elősegítő támogatások áttekintésének érdekében. E tanulmány relevanciája számunkra abban rejlik, hogy a szlovák–magyar határszakasz keleti oldalára vonatkozóan is megtörtént a határ menti régió konkrét lehatárolása az elsőként említett elemzés módszertana alapján.

A határ menti régió pontos, korrekt lehatárolása azért volt fontos ezekben a projekteknél, mert a határ menti partnerség kialakítása és a gazdaságfejlesztés, versenyképesség javítása érdekében szükség volt azon területek pontos meghatározására, amelyek között meghatározott gazdasági, kulturális, munkaerő-piaci kapcsolatoknak, együttműködéseknek múltbeli gyökere és jövőbeni lehetősége fennáll.

Vizsgálatunkban a határ menti régió területének pontos lehatárolásakor ezekben a korábbi kutatásokban alkalmazott jó gyakorlatok követését tartottuk célszerűnek. E korábbi munkákban kiindulási pont a határ menti régió definiálásakor a NUTS4-es szintű területi egységek (Magyarország esetében ez a megye, Szlovákia esetében pedig a kerület) bevonása volt. Ezért a következő megyék kerültek be a „modellbe”: Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Pest, Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén. Szlovákia esetében pedig a következő kerületeket rendelték hozzá a határ menti régióhoz: Nagyszombati, Nyitrai, Kassai, Besztercebányai. Azonban a megye és a kerület mint közigazgatási egységek a határ mindkét oldalán túl nagy területet ölelnek fel, amelyeknek munkaerő-piaci és gazdasági heterogenitása elfedi az összekapcsolódó térségek jellemzőit. Másrészt a megyék területe túlnyúlik a határ menti kapcsolatok területén. Ezért a határ menti régió lehatárolása a magyar oldalon

¹ Lásd: *Hárs Ágnes – Nagy Ágnes – Nagy Katalin – Vakhal Péter* [2006].

² Lásd: *Hárs Ágnes*: [2010].

a kistérségek, szlovák oldalon a járások szerint történt. A kistérségek és a járások egyaránt a NUTS4-es szinten helyezkednek el az Eurostat nomenklatúrájában. A projekt keretében vizsgált határ menti régió a következő kistérségekből és járásokból áll (*Hárs–Nagy–Nagy–Vakhal*, 2006, 7–8. o.).

A határ menti régió nyugati oldalát alkotó kistérségek Magyarországon:

- Győr-Moson-Sopron megye: Győri, Mosonmagyaróvári és Pannonhalmi kistérség,
- Komárom-Esztergom megye: Dorogi, Esztergomi, Komáromi, Tatai és Tatabányai kistérség,
- Pest megye: Váci, Szobi, Dunakeszi és Szentendrei kistérség.

A határ menti régió nyugati oldalát alkotó járások Szlovákiában:

- Nagyszombati kerület: Dunaszerdahelyi járás,
- Nyitrai kerület: Komáromi, Érsekújvári, Lévai járás.

A határ menti régió keleti oldalát alkotó kistérségek Magyarországon (*Hárs*, 2006, 9–11. o.):

- Borsod-Abaúj-Zemplén megye: Abaúj-Hegyközi, Bodroghközi, Edelényi, Encsi, Kazincbarcikai, Sárospataki, Sátoraljaújhelyi, Szikszói, Ózdi kistérség,
- Heves megye: Pétervársári kistérség,
- Nógrád megye: Balassagyarmati, Bátorterenyeyi, Rétsági, Salgótarjáni, Szécsényi kistérség.

A határ menti régió keleti oldalát alkotó járások Szlovákiában:

- Kassai kerület: Kassa-vidéki, Kassa I, II, III, IV járás, Rozsnyói, Töketeres-besi járás,
- Besztercebányai kerület: Losonci, Nagyrőcei, Rimaszombati járás, Nagykürtösi járás.

A munkaerő-piaci helyzet alakulása a szlovák–magyar határ menti régió magyar oldalán

Elsőként a határ menti régió munkaerő-piaci statisztikáját tekintjük át. Kísérletet teszünk annak bemutatására, hogy miként alakult a foglalkoztatottság és a munkanélküliség a határregió egészében, valamint annak nyugati és keleti oldalán a gazdasági válságot és 2010-et követően.

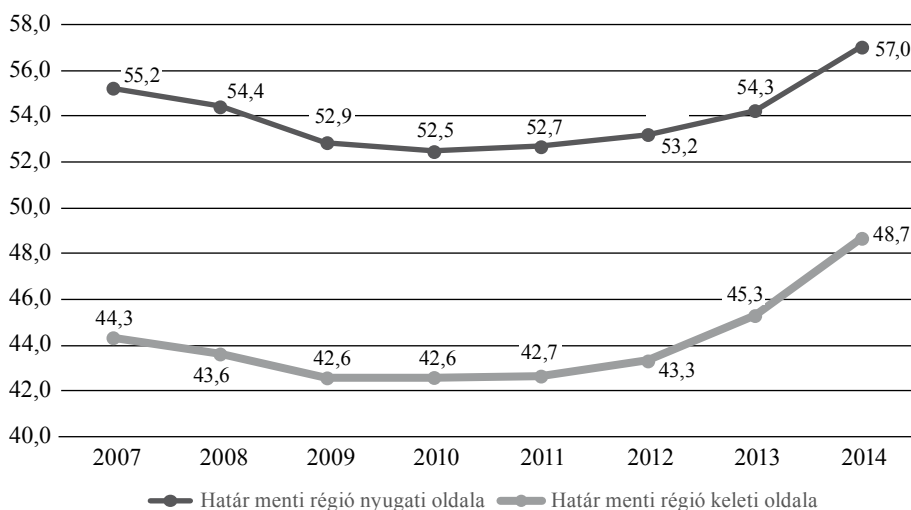
Sajnálatos módon az ehhez felhasznált munkaerő-piaci mutatók – így a foglalkoztatási és munkanélküliségi ráta is – csak megyei szinten érhetőek el. A megyei szintű adat hátránya, hogy túl nagy és heterogén területet ölel fel, amely eltakarhatja a határ menti térség sajátos jellemzőit, folyamatait. Kistérségi szinten csak az álláskeresők számának alakulására vonatkozóan áll rendelkezésünkre adat, így csak az álláskeresők statisztikáját tudjuk az általunk lehatárolt határ menti régióra kivetíteni.

A projekt keretében vizsgált munkaerő-piaci mutatók jól mutatják, hogy azok a megyék, amelyeken belül a határ menti régiókat lehatároltuk, meglehetősen eltérő munkaerő-piaci helyzetűek.

1. ábra

A foglalkoztatási ráta alakulása a határ menti régió nyugati és keleti oldalán

(Százalékban, 2007–2014)

Forrás: KSH, Munkaerő-felmérés, a 15–74 éves népességre vonatkozó adat.

A határ menti régió magyar oldalának nyugati szakaszát alkotó megyékre számolt foglalkoztatási ráta lényegesen magasabb a keleti megyékéhez viszonyítva, ugyanakkor a két terület közötti különbség némileg mérséklődött a gazdasági válság következtében, főként azért, mert a krízis a nyugati területeken erőteljesebben éreztette hatását. A folyamatot összességében jól mutatja, hogy a nyugati szakaszt alkotó megyékre számolt ráta 2007-ben 55,2 százalékos, 2010-ben 52,5 százalékos, a keleti szakasz

megyéire számolt ráta pedig sorrendben 44,3 százalékos, 42,6 százalékos volt. A két terület foglalkoztatási rátája közötti különbség ezt követően 2010 és 2012 között nem változott, 2013-ban és 2014-ben azonban ismét csökkent (lásd az *1. ábrát*). Utóbbi annak köszönhető, hogy a keleti terület rátája nagyobb mértékben javult, mint a nyugatié. E változás okaira a későbbiekben még visszatérünk.

A határ menti régió megyéinek részletesebb vizsgálata kapcsán következő fontosabb megállapításokat tehetjük. A gazdasági válság hatására minden megyében megfigyelhető a foglalkoztatási ráta csökkenése, különös tekintettel a határregió nyugati megyéire. A keleti megyék közül – sőt a határregió egészében is – Nógrád megye rátája csökkent a legnagyobb mértékben, ugyanakkor Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyében volt a legkisebb a visszaesés a határregiót alkotó hat megye közül (lásd az *1. táblázatot*).

2013-ban a három évvel korábbi állapothoz képest minden megyében javult a mutató, ezek közül is kiemelkedik Borsod-Abaúj-Zemplén megye, ahol a pozitív irányú változás mértéke meghaladta az országos szintet is. 2014-ben folytatódott a foglalkoztatási helyzet javulása a határregió egészében, a legnagyobb mértékben Nógrád (6,1 százalékponttal), Győr-Moson-Sopron (3,2 százalékponttal) és Heves megyében (3,0 százalékponttal). Ebben az évben már minden megye esetében magasabb volt a ráta szintje a 2007. évinél. A határ menti régió egészére kiszámolt foglalkoztatási ráta 53,9 százalékos volt, amely 2,9 százalékponttal volt magasabb a nyolc évvel korábbinál.

A munkanélküliségi ráta³ növekedése a gazdasági válság következtében szintén nagyobb volt a határ menti régió nyugati megyéiben, ezt a folyamatot jól szemlélteti a *2. ábra*. Emellett az is jól látszik, hogy a munkanélküliség csökkenése a keleti szakaszon hamarabb, már 2012-ben megindult, ekkor még a nyugati oldalon éppen ellenkezőleg, átmenetileg nőtt a mutató, majd stagnált. Ezt követően viszont 2014-ben nyugaton lényegesen nagyobb mértékű volt a javulás, mint keleten.

A határ menti régió két oldalának munkanélküliségi rátája között összességében a válság és utóhatásainak következményeképp csökkent a különbség, azonban a nyugati oldalon bekövetkező 2014-es jelentős mértékű javulás a differencia növekedését eredményezte.

³ Lásd: KSH [2006], 15. o.

1. táblázat

A foglalkoztatási ráta alakulása és változása a határ menti régió magyarországi megyéiben*
(2007, 2010, 2013, 2014)

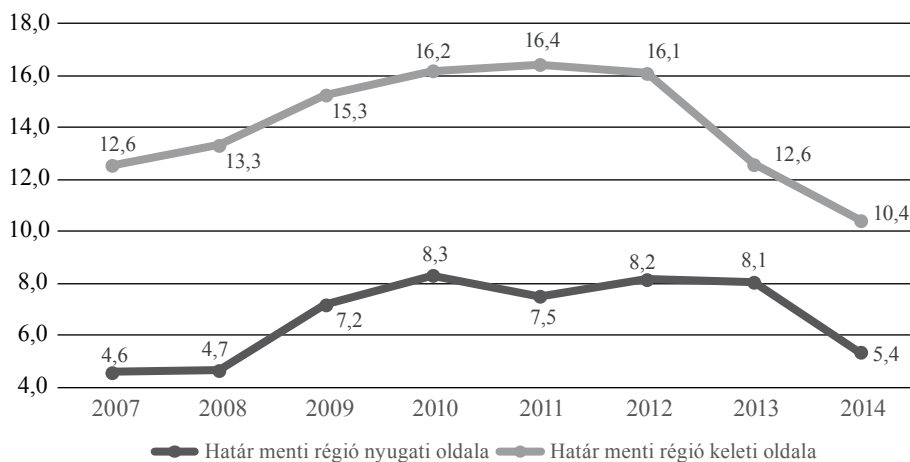
Megye	2007	2010	2013	2014	Változás, 2007–2010	Változás, 2010–2013	Változás, 2007–2014	Változás, 2013–2014
	(%)				(százalékpont)			
<i>Pest</i>	54,9	51,8	53,7	56,3	-3,2	1,9	1,4	2,6
<i>Komárom-Esztergom</i>	55,2	52,9	53,9	56,6	-2,3	1,0	1,4	2,7
<i>Győr-Moson-Sopron</i>	56,1	54,1	56,0	59,3	-2,0	2,0	3,2	3,2
Borsod-Abaúj-Zemplén	43,1	41,7	45,1	47,8	-1,3	3,4	4,7	2,7
Heves	46,0	44,9	47,3	50,3	-1,1	2,5	4,3	3,0
Nógrád	46,0	42,0	42,9	49,1	-4,0	0,9	3,1	6,1
Ország összesen	50,7	48,7	51,2	54,1	-1,9	2,4	3,5	3,0

* A dőlt betűvel szedett megyék a határ menti régió fejlettebb területeit jelölik.

Forrás: KSH, Munkaerő-felmérés, a 15–74 éves népességre vonatkozó adat.

A munkanélküliségi ráta alakulása a határ menti régió nyugati és keleti oldalán

(Százalékban, 2007–2014)

Forrás: KSH, Munkaerő-felmérés, a 15–74 éves népességre vonatkozó adat.

A részletes megyei adatok alapján megállapítható, hogy 2010 után csökkent a munkanélküliségi ráta a határ régió minden megyéjében, Pest kivételével, ahol először csak 2014-ben következett be jelentősebb javulás a mutatóban. Ebben az évben a 2007-es szinthez képest már mind a hat megyében alacsonyabb volt a ráta (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat

A munkanélküliségi ráta alakulása és változása a határ menti régió magyarországi megyéiben*
(2007, 2010, 2013, 2014)

Megye	2007	2010	2013	2014	Változás, 2007–2010	Változás, 2010–201	Változás, 2007–2014	Változás, 2013–2014
	(Százalékpont)							
<i>Pest</i>	4,5	8,8	9,1	6,5	4,2	0,4	2,0	-2,6
<i>Komárom-Esztergom</i>	5,9	8,6	7,6	4,3	2,7	-1,0	-1,6	-3,3
<i>Győr-Moson-Sopron</i>	3,7	7,0	5,4	3,0	3,3	-1,6	-0,7	-2,4
Borsod-Abaúj-Zemplén	13,9	17,3	12,1	11,3	3,5	-5,3	-2,6	-0,7
Heves	11,6	12,3	12,1	9,8	0,7	-0,2	-1,8	-2,3
Nógrád	9,8	18,3	15,1	8,4	8,5	-3,2	-1,4	-6,7
Ország összesen	7,4	11,2	10,2	7,7	3,8	-1,0	2,8	-2,5

* A dőlt betűvel szedett megyék a határ menti régió fejlettebb területeit jelölik.

Forrás: KSH, Munkaerő-felmérés, a 15–74 éves népességre vonatkozó adat.

A területi különbségek csökkenésének egyik oka a foglalkoztatási, munkanélküliségi ráta esetében az, hogy nyugati régió megyéit lényegesen nagyobb mértékben érintette a válság a keletiekhez viszonyítva. Ennek magyarázata a gazdasági válság ipari szektorra gyakorolt negatív hatásában keresendő, különös tekintettel az exportra termelő ágazatok esetében (Adler, 2011). Az ipari, feldolgozóipari termelés a legnagyobb mértékben a közép- és nyugat-dunántúli régiókban esett vissza, mert az itteni húzóágazatokat sújtotta legerőteljesebben a válság a globális gazdaságba való nagyobb fokú integrációjuk miatt (például: járműgyártás). Ezzel szemben az Alföldön, valamint egy-két kivételtől eltekintve Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon nem érte el a termelés csökkenésének mértéke az országos szintet, mert az ottani üzemek, gyárak kevésbé függtek a világgazdaságtól (Kiss, 2011, 170–171. o.). Ezért a munkanélküliek száma a válság kitörését követően lényegesen nagyobb mértékben nőtt a határ menti régió nyugati megyéiben, mint a keletiekben. Erre jó példa Komárom-Esztergom megye, ahol a nagyfoglalkoztatóknál lezajló változások – mint például a Nokia fokozatos bezárása vagy a Suzuki termeléscsökkentése – jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a foglalkoztatás szintje 2013-ban elmaradt a válság előtti szinttől. Említhetjük ugyanakkor Győr-Moson-Sopron megyét is az Audi okán, viszont e megye helyzete Komárom-Esztergom megyéhez képest jobb volt 2013-ban, hiszen a foglalkoztatási ráta elérte a gazdasági válság előtti szintet.

A területi különbségek alakulását, az elmaradottabb régiók munkaerő-piaci helyzetét a válság kitörése után bevezetett szociális intézkedések is befolyásolták. Így például a 2009-es „Út a munkához program”, amelynek fontos szerepe volt a hátrányos helyzetű területek álláskeresőinek létszámcsökkenésében (Adler, 2011). 2010-et követően is fontos szerepük volt a területi különbségek alakulásában a hasonló intézkedéseknek, például az egységes közfoglalkoztatás rendszere 2011. évi bevezetésének. A közfoglalkoztatásban résztvevők létszámának növekedése, különösen a keleti megyékben, jelentős mértékben hozzájárult a határ menti régió keleti oldalához tartozó munkaerő-piaci statisztikák kedvezőbb alakulásához.

A 3. táblázat jól mutatja, hogy a 2011–2013 közötti időszakban a határrégió keleti megyéiben meglévő együttes közfoglalkoztatotti érintett létszám⁴ lényegesen nagyobb a nyugati megyék adatánál. A határrégió megyéi közül kiemelkedik Borsod-Abaúj-Zemplén megye, ahol a közfoglalkoztatottak érintett létszáma 2013-ban már meghaladta a 70 000 főt, amely közel kétszerese a 2011. évi adatnak. Figyelembe kell ugyanakkor azt is vennünk, hogy a határrégió nyugati oldalán is jelentős mértékben

⁴ Egy adott időszakban minden egyént annyi alkalommal vettünk figyelembe, ahányszor egy adott programba belép.

emelkedett a közfoglalkoztatásban résztvevők érintett létszáma mind az oldal egészét, mind az egyes megyéket nézve. Az érintett létszám Pest megyében növekedett a legdinamikusabban, olyannyira, hogy 2012-ben és 2013-ban e megyében nagyobb létszámadatokat találunk, mint Heves vagy Nógrád megyékben. Ez azonban nem véletlen, hiszen a korábbi adatok jól mutatták, hogy a válság kitörése után a határrégió nyugati megyéi közül itt alakultak a legkedvezőtlenebbül a statisztikák.

3. táblázat

A közfoglalkoztatásban résztvevők érintett létszáma és változása a határ menti régió magyarországi megyéiben

(Százalékban,* 2007, 2010, 2013)

Megye	2011	2012	2013	Index 2012/2011	Index 2013/2012	Index 2013/2011
	(Fő)			(%)		
<i>Pest</i>	8 489	12 715	21 438	149,8	168,6	252,5
<i>Komárom-Esztergom</i>	4 253	6 614	7 499	155,5	113,4	176,3
<i>Győr-Moson-Sopron</i>	3 172	4 717	6 470	148,7	137,2	204,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	42 576	47 842	77 040	112,4	161,0	180,9
Heves	9 429	11 275	18 771	119,6	166,5	199,1
Nógrád	9 807	9 057	19 218	92,4	212,2	196,0
Országos összesen	265 607	311 511	495 264	117,3	159,0	186,5

* Egy adott időszakban minden egyént annyi alkalommal vettünk figyelembe, ahányszor egy adott programba belép.

Megjegyzés: A dőlt betűvel szedett megyék a határ menti régió fejlettebb területeit jelölik.

Forrás: NFSZ, A foglalkoztatáspolitikai eszközök működése 2011., 2012., 2013. évek.

Megjegyzendő, hogy a közfoglalkoztatás foglalkoztatás alakulására gyakorolt hatását mélyebb elemzések is igazolják, amelyek a létszámadatokat a közfoglalkoztatásban résztvevők adataival együtt, illetve attól megtisztítva is vizsgálták. *Hárs Ágnes* [2012] elemzése például azt mutatja be, hogy a létszámnövekedés forrását országos szinten döntően a támogatott közmunka adta 2011-ben, ugyanis az alkalmazottak létszáma közfoglalkoztatottak nélkül nézve az év elején stagnált, majd az év közepén csökkenni kezdett, ezzel párhuzamosan ugyanakkor a közfoglalkoztatásban résztvevők létszáma nőtt. A közfoglalkoztatás hatása a KSH Munkaerő-felmérés

adataiból is kimutatható volt, amelynek eredményeképpen 1,5-2,0 százalékponttal magasabbnak bizonyult a közfoglalkoztatottak adatait is tartalmazó foglalkoztatási ráta (Hárs, 2012, 174–176. o.).

A közfoglalkoztatás foglalkoztatásban játszott szerepe 2014-ben is jelentős volt, sőt az előző évhez képest még növekedett is. Erre az évre vonatkozóan a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat közfoglalkoztatottakra vonatkozó adatai már nem állnak rendelkezésünkre, azonban más adatforrások, így a KSH Intézményi statisztikája a közfoglalkoztatás súlyának növekedését támasztja alá. A KSH adatai szerint 2013-ban a közfoglalkoztatás keretében alkalmazásban állók éves átlagos létszáma 115 000 fő volt, amely 2014-ben 159 500 főre emelkedett. Ez alapján feltételezhetjük, hogy a határrégió nyugati és keleti oldala közötti munkaerő-piaci különbségeket, statisztikák alakulását a közfoglalkoztatás továbbra is erőteljesen befolyásolta. Ennek következtében a közfoglalkoztatás jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a határ menti régió nyugati és keleti megyéire kalkulált foglalkoztatási ráták közötti különbség 2013 után 2014-ben is csökkenjen, mivel a keleti területen a közfoglalkoztatottak jelentős létszáma miatt nagyobb mértékben javult a ráta.

Fontos azonban megjegyeznünk, hogy 2014-ben már országos szinten megfigyelhető volt a versenyszféra szerény mértékű, de érdemi élénkülése, amely hatásaival a határ menti régióban is számolnunk kell, különös tekintettel annak nyugati oldalán. A versenyszféra határ menti régió nyugati szakaszán bekövetkező erőteljesebb élénkülése itt a munkanélküliségi ráta jelentősebb csökkenését eredményezte a keleti oldalhoz képest, amely a határrégió két területe közötti különbség növekedéséhez járult hozzá.

4. táblázat

Az álláskeresők számának alakulása a határ menti régió magyar oldalán*

(Főben, 2007, 2010, 2013, 2014)

Területi egység	2007	2010	2013	2014	Index 2010/2007	Index 2013/2010	Index 2014/2007	Index 2014/2013
Határ menti régió nyugati oldala	15 742	28 330	24 242	18 019	180,0	85,6	114,5	74,3
Határ menti régió nyugati megyei összesen**	38 373	69 842	63 197	49 051	182,0	90,5	127,8	77,6
Határ menti régió keleti oldala	46 591	53 283	46 632	39 120	114,4	87,5	84,0	83,9
Határ menti régió keleti megyei összesen**	90 123	109 673	96 668	80 902	121,7	88,1	89,8	83,7
Határ menti régió teljes szakasza	62 333	81 613	70 874	57 140	130,9	86,8	91,7	80,6
Határ menti régió megyei összesen	128 496	179 515	159 865	129 953	139,7	89,1	101,1	81,3
Országos összesen	426 915	582 664	527 624	422 445	136,5	90,6	99,0	80,1

*Az álláskeresők éves átlagos zárónapi száma.

** A határ menti régióhoz tartozó terület mellett a megyék határrégióhoz nem tartozó részei is beleértendők.

Forrás: NFSZ.

Ahogy korábban is említettük, kistérségi szintű munkaerő-piaci adatokat csak az NFSZ regisztere teszi számunkra elérhetővé, többek között az álláskereső⁵ létszámára vonatkozóan. Az NFSZ adatai az általunk kistérségi alapon definiált határ menti régióra tükrözik a KSH-adatoknál látott folyamatokat. 2007-ben háromszor nagyobb volt az álláskereső száma a határ menti régió keleti részén, mint a nyugatin, ez a különbség 2013-ra 1,9-szeresre mérséklődött, amely döntően a nyugati régió válság általi nagyobb érintettségének köszönhető. Ezt igazolja, hogy míg 2009-ben a határ menti nyugati oldalán az álláskereső száma 69,1 százalékkal emelkedett, addig a keleti oldalon „mindösszesen” 11,9 százalékkal. 2014-ben országos szinten közel 20,0 százalékkal esett vissza az álláskereső létszáma az előző évhez képest, a határ menti mindkét oldalán megfigyelhető ez a pozitív folyamat, ennek mértéke azonban a nyugati oldalon (25,7 százalékkal) mutatkozott erőteljesebbnek, ugyanakkor a keleti oldalon is jelentős mértékű, 16,1 százalékos volt a csökkenés. Ennek eredményeként ismét nőtt – 2,2-szeresre – a két területen lévő álláskereső létszáma közötti különbség. A határ menti régió nyugati oldalán még mindig magasabb volt az álláskereső száma a válság előtti állapothoz képest, miközben a keleti oldal már alulmúlta azt (lásd a 4. táblázatot).

A munkaerő-piaci helyzet alakulása a szlovák–magyar határ menti régió szlovák oldalán

E fejezet célja a határ menti régió szlovák oldalán bekövetkező munkaerő-piaci folyamatok vizsgálata a gazdasági válságot követő időszakban. Azt kívánjuk bemutatni, hogy a határ menti szlovák oldalán bekövetkező folyamatok mennyiben hasonlítanak a magyar oldalon végbement változásokhoz, illetve mennyiben térnek el azoktól, és ez hogyan hozható összefüggésbe a munkavállalási célú migráció alakulásával. Ennek érdekében kerületek szintjén a foglalkoztatási és munkanélküliségi ráta alakulását, járási szinten pedig az álláskeresőkre vonatkozó statisztikát vizsgáljuk meg a magyar oldalon elvégzett megye-kistérségi elemzés analógiájára. A cikk

⁵ Az NFSZ definíciója szerint álláskereső: „Az a személy, aki munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkezik, oktatási intézmény nappali tagozatán nem folytat tanulmányokat, és öregségi nyugdíjra nem jogosult, valamint rehabilitációs járadékban nem részesül, az alkalmi foglalkoztatásnak minősülő munkaviszony kivételével munkaviszonyban nem áll, és egyéb kereső tevékenységet sem folytat, elhelyezkedése érdekében az állami foglalkoztatási szervvel együttműködik, akit az állami foglalkoztatási szerv álláskeresőként nyilvántart.” (NFSZ, 2011)

elején bemutatott lehatárolás alapján a járások adatainak aggregálásával elkészítettük a régió ezen oldalának álláskeresőkre vonatkozó statisztikáját is.

A szlovák–magyar határszakasz szlovák oldala munkaerő-piaci szempontból ugyanúgy két részre osztható, mint a magyar. A szlovák szakaszon is a keleti oldal rendelkezik kedvezőtlenebb munkaerő-piaci pozícióval, ezt jól mutatja, hogy 2014-ben ezen a területen közel 56 900 fő volt az álláskeresők száma, amely 2,7-szerese a nyugati oldal adatának (21 300 fő). A határrégió szlovák szakaszán összesen 78 100 fő volt a regisztrált álláskeresők száma 2014-ben, amely 40,6 százalékkal magasabb a válság kitörését megelőző évhez képest. A magyar oldalon már ekkor 8,3 százalékos csökkenés volt megfigyelhető.

A határrégió szlovák szakaszán a magyarhoz hasonlóan a gazdasági válság következtében a nyugati oldalon lényegesen nagyobb mértékben emelkedett az álláskeresők száma a keletihez képest. Ez a növekedés 2009 és 2012 között a nyugati oldalon minden évben erőteljesebb volt, amelyhez minden bizonnyal hozzájárultak – a nemzetközi és hazai kereslet erőteljes visszaesésének következtében – a határrégió magyar oldalán fekvő, Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom megyei ipari parkokból elbocsátott szlovák munkavállalók tömegei, akik munkahelyük elvesztése után a munkaügyi szervezetnél regisztráltatták magukat. A 2013-as év az előzőhöz képest már a határrégió teljes egészében az álláskeresők csökkenését hozta, amely a nyugati oldalon volt nagyobb (8,0 százalékos). (Lásd az 5. táblázatot.)

A Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom ipari park kapcsán megfogalmazott állításunkat támasztja alá, hogy 2009-ben a határrégióon belül abban a három járásban nőtt a legnagyobb mértékben az álláskeresők száma, amelyek az említett megyékkel határosak: Komáromi (58,2 százalékos), Dunaszerdahelyi (42,3 százalékos), Érsekújvári (42,1 százalékos). A Lévai járásban ennél mérsékeltebb volt a növekedés, ezt pedig indokolhatja, hogy Pest megye határhoz közeli részén nincs közvetlenül olyan ipari park, centrum, amely a másik két megyéhez hasonló nagy volumenű elbocsátásokat produkált volna a szlovák munkavállalók vonatkozásában.

5. táblázat

Az álláskeresőök számának alakulása a határ menti régió szlovák oldalon
(Fő, * 2007, 2010, 2013, 2014)

Területi egység	2007	2010	2013	2014	Index 2010/2007	Index 2013/2010	Index 2014/2007	Index 2014/2013
Határ menti régió nyugati oldala	13 160	20 716	22 873	21 323	157,4	173,8	162,0	93,2
Határ menti régió nyugati kerü- letei összesen**	24 253	39 276	43 466	40 452	161,9	179,2	166,8	93,1
Határ menti régió keleti oldala	42 437	55 723	59 141	56 838	131,3	139,4	133,9	96,1
Határ menti régió keleti kerü- letei összesen**	67 958	92 627	96 808	92 840	136,3	142,5	136,6	95,9
<i>Határ menti régió teljes szá- kasa</i>	55 597	76 439	82 014	78 161	137,5	147,5	140,6	95,3
<i>Határ menti régió kerületei összesen</i>	92 211	131 903	140 274	133 292	143,0	152,1	144,6	95,0

*Az álláskeresők éves átlagos zárónapi száma.

** A határ menti régióhoz tartozó terület mellett a kerületek határrégióhoz nem tartozó részei is beleértendők.

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal (Datacube).

2013-ban – 2012-höz viszonyítva – a szlovák–magyar határ szlovák szakaszának nyugati oldalához tartozó járások közül a Komáromi kivételével (itt 4,5 százalékkal nőtt) már csökkent az álláskeresők száma. Komárom speciális helyzetében kiemelt szerepet tulajdoníthatunk a határtérség magyar oldalának, hiszen itt Komárom-Esztergom megye munkáltatói foglalkoztatják/foglalkoztatták a legtöbb szlovák munkavállalót. A válság következtében azonban kulcsfontosságú, a szlovák munkavállalók számára vonzó munkalehetőségek szűntek meg, gondolunk itt főként a Nokiára és a hozzá kapcsolódó beszállítói körre.

A szlovákoknál fekvő keleti oldalon a gazdasági válság elsődlegesen a Kassai (I.–II.–III.–IV. járások és Kassa-vidéki járás), Rozsnyói, Töketerebes és a Losonci járásokban érezte hatását, ezek közül egyes területeken több mint 30,0-40,0 százalékkal is emelkedett az álláskeresők létszáma 2009-ben az előző évhez képest. Ezen járások többségét érintette egyébként a legsúlyosabban a krízis második hulláma is. Itt az álláskeresők számának változását nem hozhatjuk összefüggésbe a magyarországi munkavállalással, hiszen a migráció mértéke elhanyagolható mértékű. Az álláskeresők számának nagymértékű növekedése ugyanakkor Kassa környékén és vonzáskörzetében az ipari parkok által generált elbocsátásokhoz és elhalasztott létszámbővítésekhez köthető.

A 2013-as és a 2014-es adatokat összehasonlítva megállapítható, hogy a határrégió szlovák szakaszának nyugati oldalán mindenhol csökkent az álláskeresők száma, melynek mértéke a Komáromi járás esetében volt a legkiemelkedőbb, 10 százalékos. A keleti oldalon mindössze két járásban tapasztalható növekedés (Nagykürtösi, Kassai járás IV.), egyben pedig stagnált a létszám (Kassai járás II.). Egyébként ebben a térségben is a csökkenés volt a jellemző változás.

A vizsgált időszak utolsó évében a határ menti régió szlovák szakaszának mindkét oldalán csökkent az álláskeresők száma, a nyugatin 6,8 százalékkal, a keletin 3,9 százalékkal, összességében pedig közel 5 százalékkal mérséklődött a létszám. Láthatjuk, hogy a határrégió magyar szakaszához hasonlóan itt is a nyugati oldal javulása a jelentősebb, azonban itt a válság előtti állapotot sem nyugaton, sem keleten nem sikerült elérni.

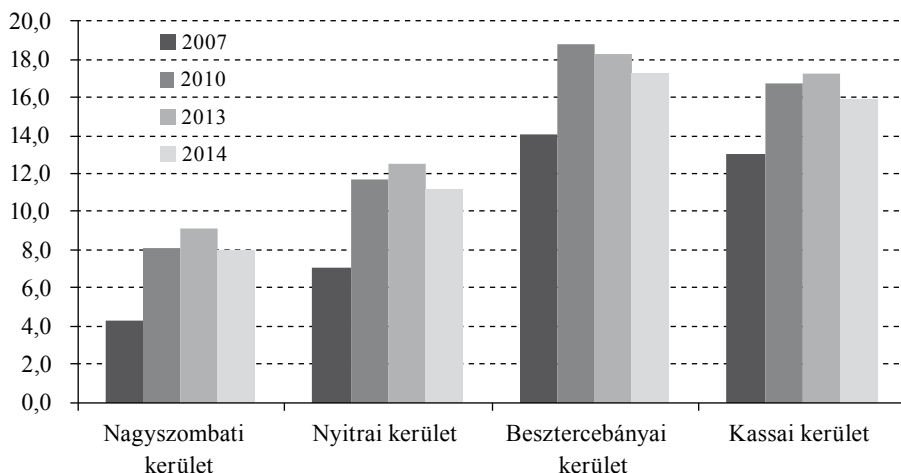
A munkanélküliségi ráta és a foglalkoztatási ráta vizsgálatára csak kerületi (NUTS4) szinten van lehetőségünk. A magyar statisztikákhoz képest eltérés, hogy a Szlovák Statisztikai Hivatal a foglalkoztatási rátát a 15–64 és a 15 évesnél idősebb korcsoportokra vonatkozóan teszi közzé, szemben a KSH 15–74 éves korcsoportjával. Az elemzésben mindkét korcsoportra vonatkozóan szerepeltetjük a kiszámított adatokat.

Mind a munkanélküliségi ráta, mind pedig a foglalkoztatási ráta jól mutatja kerületi szinten a határ menti régió szlovák szakaszának két oldala közötti különbséget, valamint a gazdasági válság határ menti kerületekre gyakorolt hatását. A keleti területek munkaerő-piaci problémái mind a válság előtt, mind pedig a válság után lényegesen nagyobbak voltak, a munkanélküliségi ráta 2007-ben a 10–15 százalék közötti sávban mozgott, majd 2013-ra 17–20 százalék közötti sávba került át. A nyugati kerületek esetében pedig azt látjuk, hogy a ráta Nagyszombati kerületben 10 százalék közelébe, a Nyitrai kerületben 10 százalék fölé emelkedett (lásd a 3. ábrát).

3. ábra

A munkanélküliségi ráta alakulása a határ menti régió szlovák kerületeiben

(Százalékban, 2007, 2010, 2013, 2014)

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal (Datacube), 15–74 éves népességre vonatkozó adat.

A vizsgált kerületek mindegyikében 2014-ben az előző évhez képest a ráta csökkenése figyelhető meg, ennek mértéke 1,0-1,5 százalékpont volt, azonban ez még így is lényegesen magasabb a válság előtti szintnél, szemben a magyar oldallal, ahol a mutató Pest megye kivételével már mindenhol a válság előtti szint alá süllyedt vissza.

A válságot megelőzően és a vizsgált időszak végén is a határ menti régió nyugati szakaszának magyar oldala rendelkezett összességében kedvezőbb munkanélküli-

ségi rátával. Változást jelent ugyanakkor, hogy a magyar és szlovák oldal közötti különbség a gazdasági válság eredményeképpen jelentősen nőtt, emellett a krízis negatív hatásait nagymértékben sikerült a magyar oldalon 2013–2014-re leküzdeni, amelyben már a versenyszféra élénkülésének is érdemi szerepe volt. A keleti határszakaszon 2008 előtt mindkét oldalon rendkívül hasonlóan alakult a vizsgált mutatószám, amely a válság hatására nagymértékű pozícióromlást mutatott mindkét terület esetében. A határrégió magyar oldalán, a válság hatásaira adott válaszok közül a közfoglalkoztatás oly mértékben volt képes javítani a statisztikát a szlovák oldalhoz képest, hogy a két terület között jelentősebb különbség alakult ki 2014-re.

Az álláskeresők esetében sem a vizsgált időszak elején, sem a vizsgált időszak végén nem volt kiugró különbség a nyugati szakasz magyar és szlovák oldala között. Megjegyzendő, hogy a válság hatására nőtt ez a differencia, azonban 2014-re jelentős mértékben csökkent. A keleti szakasz magyar és szlovák oldalán a válság előtt, de még 2010-ben is nagyságrendileg hasonló volt az álláskeresők létszáma, ezt követően azonban a közfoglalkoztatás jelentős súlyúvá válásának eredményeképpen pregnáns területi különbség alakult ki a két oldal között ebben a tekintetben.

Végül a foglalkoztatási ráta alakulását nézve elmondható, hogy bármely korcsoport – 15 évesnél idősebb vagy 15–64 éves népesség – alapján számítva vizsgáljuk meg a határ menti kerületek foglalkoztatási rátáját, a keleti kerületekben 2013-ban a mutató már meghaladta a 2008. évi szintet, a nyugati kerületek adata ettől azonban lényegesen elmaradt. Ez a megállapítás a 2014. évi adatok vonatkozásában is helytálló. A határrégió magyar szakaszán ebben az évben minden megyében nőtt a ráta, a szlovák oldalon azonban ez csak a Nyitrai és a Kassai kerület esetében igaz, holott 2013-ban 2012-höz képest minden kerület javulást mutatott (lásd a 6. táblázatot).

A foglalkoztatási ráta alakulása a határ menti régió szlovák kerületeiben

(Százalékban, 2008, 2010, 2013, 2014)

Kerület	15 évesnél idősebb népesség				15–64 éves népesség			
	2008	2010	2013	2014	2008	2010	2013	2014
<i>Nagyszombati kerület</i>	58,1	54,8	55,2	53,3	67,3	63,7	65,1	63,4
<i>Nyitrai kerület</i>	54,2	48,4	49,5	50,8	64,0	57,2	59,3	61,2
Besztercebányai kerület	47,5	45,5	49,6	48,0	55,4	53,2	58,8	57,2
Kassai kerület	45,4	45,7	45,8	47,0	52,5	52,8	53,5	55,2
Országos összesen	52,9	49,9	50,8	50,8	61,3	58,0	59,8	60,2

Megjegyzés: A dőlt betűvel szedett megyék a határ menti régió fejlettebb területeit jelölik.

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal (Datacube).

Szlovák munkavállalók a határ menti régió magyar oldalán

A következőkben elsőként azt vizsgáljuk meg, hogy a határ menti régióban mi-ként alakult a szlovák munkaerő létszáma a gazdasági válságot megelőzően, majd pedig azt követően.

Dél-Szlovákiából Magyarország irányába az ezredfordulón indult meg egy erő-teljesebb migrációs folyamat, amelynek fontos kiindulópontja volt a két ország kö-zött 1999-ben megkötött foglalkoztatásról szóló kormányközi egyezmény. Az ez-redforduló utáni években gyakorlatilag folyamatos volt a Magyarországon munkát vállaló szlovák állampolgárok számának növekedése, a szlovák migránsok döntő-en a magyar–szlovák határ menti megyékben koncentráltak, annak is döntően a nyugati oldalán. Számukra a magyarországi munkavállalás fő motivációit a szlovák oldal kedvezőtlen gazdasági körülményei, magyar oldalon pedig a fejlett ipari köz-pontok jelentették. Ezt a jelentős munkavállalói tömeget magában foglaló migrációs dinamikát lényegében a gazdasági válság törte meg, amely a szlovák munkavállalók számának jelentős mértékű csökkenését eredményezte. A határszakasz keleti oldalán érdemi migráció nem volt egyik irányban sem, hiszen mindét oldal nehéz gazdasági helyzetben lévő területet ölel(t) föl (Hárs, 2010, 63–72. o.).

A projekt keretében végzett kutatás egyik fontos kérdése, hogy a határ menti régió magyar oldalára irányuló munkavállalási célú migráció a gazdasági válság

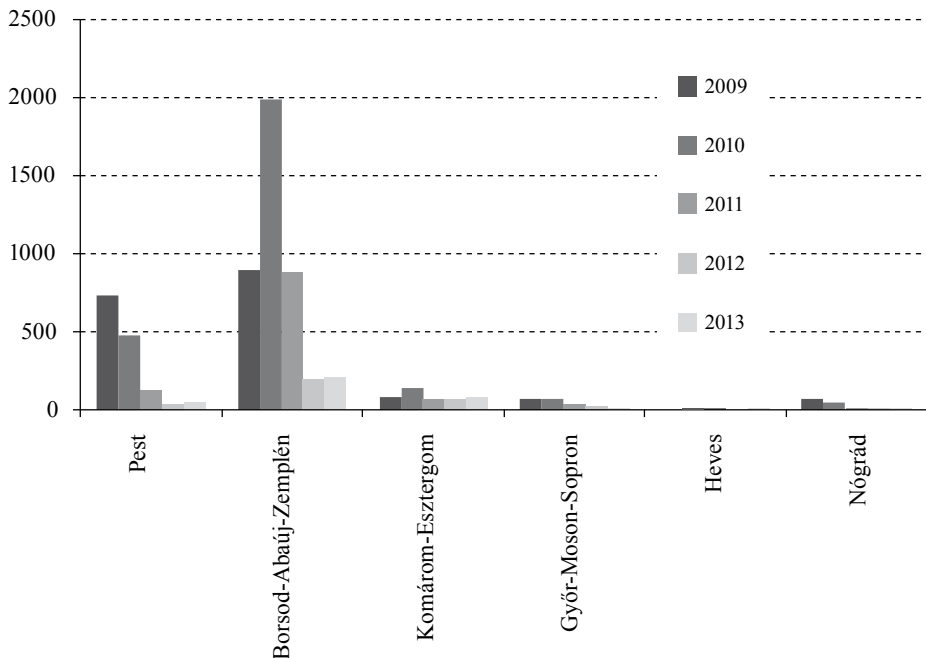
okozta visszaesést követően tovább csökkent vagy ismét növekedésnek indult. Ennek érdekében az NFSZ és az OEP adatait vizsgáltuk meg.

Magyarországon 2009-től az Európai Gazdasági Térség (EGT) állampolgárai – a szlovák állampolgárok is beleértendők – és családtagjaik számára a magyarországi foglalkoztatás engedélymentessé vált. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy Magyarország már korábban lehetővé tette a szlovák állampolgárok engedélymentes foglalkoztatását. A foglalkoztatóknak csak az EGT-állampolgárok és családtagjaik foglalkoztatásának megkezdését szükséges bejelenteniük⁶ a munkaügyi központoknak. Ez alapján megállapítható, hogy egy adott évben hány szlovák állampolgár kezdett dolgozni Magyarországon vagy egy adott megyében.

4. ábra

A bejelentett szlovák állampolgárságú munkavállalók számának alakulása a határrégió megyéiben

(Főben, 2009–2013)

Forrás: NFSZ.

⁶ A bejelentési kötelezettség elmulasztásából eredő torzítás nagysága nem ismert.

A bejelentett szlovák munkavállalók száma 2009 és 2013 között a határ menti régió nyugati megyéiben koncentráldott, a keleti megyék irányába nem volt számottevő migráció. A válságot követően nem erősödött fel újból a határon átnyúló munkaerő-migráció, helyette annak gyengülése folytatódott a határszakasz mindkét oldalának megyéiben. Ezt a folyamatot csupán Komárom-Esztergom megye törte meg rövid időre 2010-ben, amikor közel 2000 fő szlovákot jelentettek be a megye munkaügyi központjához. 2013-ban a Szlovákiával határos megyékben elenyésző volt a bejelentett szlovák munkavállalók száma, a keleti megyékben mindösszesen 19 főt jelentettek be, a nyugatiakban pedig alig több mint 300-at, ebből Komárom-Esztergom megye súlya volt a legnagyobb (208 fő). (Lásd a 4. ábrát.)

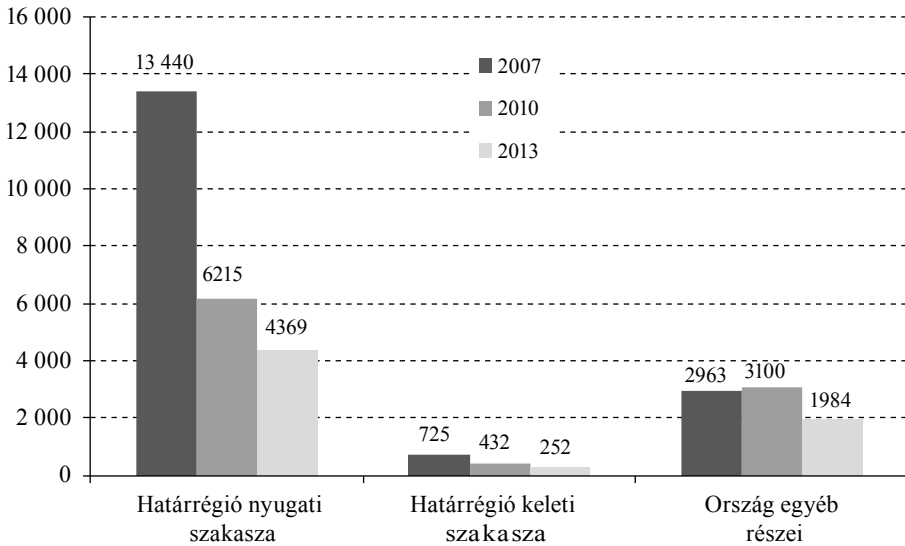
2007 és 2013 között állampolgárságtól függetlenül is csökkent (25,2 százalékkal) a bejelentett külföldi állampolgárok száma országos szinten, tehát nem kizárólag a szlovák munkavállalók esetében figyelhető meg ez a trend. Az országos tendencia alól kivételt jelent a határ menti régióban Győr-Moson-Sopron megye, ahol jelentősebb visszaesés csak 2013-ban történt. E folyamatok eredményeképpen 2013-ra olyannyira lecsökkent a bejelentett külföldi állampolgárok száma a határrégió nyugati megyéiben, hogy egy esetben sem érte el az 500 főt, a határrégió keleti megyéiben pedig a 100 főt. A csökkenő trend ellenére országos szinten a harmadik legtöbb bejelentett szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező külföldi munkavállaló szlovák állampolgárságú volt 2013-ban ezen a területen. A szlovák–magyar határ mentén a bejelentett szlovák állampolgárok aránya a legmagasabb – 80 százalékos – Komárom-Esztergom megyében volt ebben az évben. A többi határ menti megyében ehhez képest lényegesen alacsonyabb, 30 százalék alatti arányokról beszélhetünk.

Az OEP adatai alapján arra kerestük a választ, hogy a határ menti régióban az általunk meghatározott években összesen hány szlovák állampolgár dolgozott. Ennek érdekében a biztosított jogviszonnal, de magyarországi lakcímmel nem rendelkező szlovák állampolgárok létszámának alakulását vizsgáltuk. Az adatok csak megyei szinten érhetőek el, azonban a rendelkezésre álló információk alapján azzal a feltételezéssel éltünk, hogy azon szlovák munkavállalók, akik átjárnak Magyarországra dolgozni, döntően a projekt során lehatárolt területen vállalnak munkát (Hárs, 2010, 69–70. o.).

Az 5. ábra jól mutatja a szlovák migránsok csökkenő számát, hiszen 2007-ben összesen 14 200 fő volt azon szlovák állampolgárok száma, akik a határ menti régió valamely megyéjében vállaltak munkát, 2013-ban számuk már „csak” 4600 főt tett ki. Az adatok jól tükrözik a szlovák munkavállalók nyugati területeken való koncentráldását.

Biztosított jogviszonnyal, de magyarországi lakcímmel nem rendelkező szlovák állampolgárok száma a határ menti régió magyar oldalának két szakaszán és az ország fennmaradó részén

(Főben, 2007, 2010, 2013)

Forrás: OEP, saját számítások.

A Magyarországon dolgozó szlovák állampolgárok közül arányaiban a legtöbben Komárom-Esztergom megyében dolgoztak a vizsgált időpontokban, 2007-ben 65,4 százalékuk, 2013-ban 50,4 százalékuk végzett kereső tevékenységet. Győr-Moson-Sopron megyében a szlovák állampolgárok súlya ebből a szempontból nőtt, 5 százalékról 9 százalékra, Pest megyében viszont csökkent 8,1 százalékról 6,8 százalékra. A vizsgált időszak utolsó évében Komárom-Esztergom megyében az OEP adatai szerint 3300 fő, Győr-Moson-Sopron megyében 600 fő, Pest megyében pedig 400 fő szlovák munkavállaló dolgozott.

A határ menti régió keleti szakaszát alkotó megyék közül Nógrád megyében volt mindhárom évben a legnagyobb a szlovák munkavállalók száma, ezt követően Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, majd pedig Heves megyében.

Magyar munkavállalók a határ menti régió szlovák oldalán

Ebben a fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy a kevés rendelkezésre álló információ ellenére a magyar munkavállalók szlovákiai munkavállalását, annak változását bemutassuk. Kiindulópontként támaszkodhatunk korábbi kutatási eredményekre (Hárs, 2010, 65. o.), amelyek arra a következtetésre jutottak, hogy magyarok lényegében nem dolgoznak Szlovákiában, számuk elenyésző. A projekt keretében elkészített szakmai interjúk a magyar munkavállalók Szlovákiába történő migrációjának nem számottevő voltát támasztják alá a gazdasági válságot megelőzően, majd azt követően és a 2010 utáni időszakban is. A határon átnyúló kapcsolatok keretében lezajló információáramlás alapján lehet tudni, hogy nagyon minimális munkavállalási célú migráció létezik a határszakasz szlovák oldalának irányába.

Az EURES-T Danubiuson⁷ társulástól származó információk egyértelműen alátámasztják a magyar munkaerő csekély mértékű munkavállalási célú migrációját a határ menti régió szlovák oldalának irányába, még akkor is, ha ezek az adatok csak a határszakasz nyugati oldalára vonatkoznak. „2010-ben a Dunaszerdahelyi járásban 162, a Révkomáromiban 287, az Érsekújváriiban 170, a Lévai járásban pedig 63 bejelentett munkavállaló volt. Két évvel később, a Révkomáromi járás kivételével megnövekedett a magyar állampolgárok száma a határ menti térségben. A Dunaszerdahelyi járásban 269 főt, a Révkomáromiban 266 főt, az Érsekújváriiban 185 főt, a Lévai járásban pedig 84 főt jelentettek be a munkaügyi hivataloknál.” (Földes, 2014, 71. o.)

Az adatok alapján megállapítható, hogy a határszakasz nyugati oldalán 2010-ben és 2012-ben a Szlovákiába irányuló migráció nem érte el az 1000 főt sem. Amennyiben azzal a feltételezéssel élünk, hogy a határszakasz keleti oldalán ennél lényegesen kevesebb – a magyar és szlovák oldal kedvezőtlen helyzetét ismerve – volt a magyar migráns munkavállalók száma, akkor 2010-ben közel 1000 főre, 2012-ben valamivel több mint 1000 főre becsülhetjük számukat a határ menti régió szlovák oldalának egészében.

A határ menti térség szlovák oldalának nyugati szakaszán a járási munkaügyi hivatalok is rendelkeznek adatokkal a magyarországi munkavállalók létszámáról, „Dunaszerdahely, Révkomárom, Érsekújvár és Léva térségében 2012-ben összesen

⁷ Az EURES-T Danubius társulás tagjai: a Mosonmagyaróvári, a Győri, a Pannonhalmi, a Komáromi, a Tatai, a Tatabányai, a Dorogi, az Esztergomi, a Szentendrei, a Dunakeszi, a Váci és a Szobi kistérség (Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Pest megye kistérségei); a Dunaszerdahelyi, a Komáromi, az Érsekújvári és a Lévai járás.

502 db bejelentés érkezett a munkáltatóktól a magyarországi munkavállalók létszámát illetően”. (Földes, 2014, 72. o.)

Ebből a legtöbb bejelentés a Révkomáromi (251), a Dunaszerdahelyi (113), Érsekújvári (111) majd pedig a Lévai (27) járáshoz kapcsolódik (Földes, 2014, 72. o.).

Összegzés és következtetések

Elemzésünkben arra tettünk kísérletet, hogy a korábbi projektek által definiált és jelen kutatásban is használt szlovák–magyar határ menti régió főbb munkaerőpiaci és migrációs folyamatait bemutassuk a gazdasági válságot és a 2010-et követő időszakban.

A munkanélküliségi ráta alakulásának szempontjából rámutattunk, hogy a határ menti régió mindkét oldalának a nyugati szakasza rendelkezik és rendelkezett korábban is kedvezőbb munkaerő-piaci helyzettel. További hasonlóság, hogy a gazdasági válság a magyar vagy a szlovák oldalon való elhelyezkedéstől függetlenül a határ menti régió nyugati részét érintette erőteljesebben. Ezen a ponton a migráció és a munkaerő-piac összekapcsolásával rámutattunk, hogy a határ menti régió nyugati oldalának magyarországi és szlovák szakasza milyen fontos kölcsönhatásban áll egymással.

A munkanélküliségi ráta tekintetében a határ menti régió magyar oldalán a munkaerő-piaci helyzet erőteljesebb javulását, a gazdasági válság előtti állapothoz képesti felzárkózását, annak meghaladását figyelhettük meg. Láthattuk, hogy a válságot megelőzően és a vizsgált időszak végén egyaránt a határ menti régió nyugati szakaszán a magyar oldal rendelkezett összességében kedvezőbb munkanélküliségi rátával, de a magyar és szlovák oldal közötti különbség a gazdasági válság eredményeképpen, illetve a magyar oldal gyorsabb munkaerő-piaci regenerációjának köszönhetően jelentős mértékben nőtt. A keleti szakasz két oldala között hasonló növekedésnek lehettünk tanúi, amely döntően abból eredeztethető, hogy a magyar oldalon a munkanélküliségi rátát a közfoglalkoztatási programokkal sikerült erőteljesen leszorítani.

Az álláskeresők számának alakulása kapcsán megállapítottuk, hogy a vizsgált időszak elején és végén a nyugati határszakasz magyar és szlovák oldala között nem volt jelentős különbség, ezzel szemben a keleti határszakaszon pregnáns differencia alakult ki, amelyben a magyar oldalon a közfoglalkoztatási programoknak jelentős szerepük volt.

Összességében a munkaerő-piaci folyamatokat illetően konstatálhatjuk, hogy a határ menti régió magyar és szlovák oldalán továbbra is fennáll a nyugat–kelet megosztottság, amelynek jelentősége továbbra is meghatározó a gazdasági válság által generált hatások ellenére. A másik releváns tényező, amelyet mindenképpen említenünk kell, az a határ menti régió magyar és szlovák oldala közötti munkaerő-piaci különbség növekedése, amely döntően abból fakad, hogy a magyar rész keleti oldalán döntően a közfoglalkoztatás, a nyugati oldalon pedig a versenyszféra gyorsabb regenerációjának köszönhetően a magyar statisztikák jelentősebb mértékben javultak a szlovákhöz képest.

A határrégió migrációs folyamatait a határ menti régió teljes magyar szakaszán a gazdasági válságot követően a szlovák munkavállalók számának csökkenése jellemezte. A magyar szakasz nyugati oldalán nem kezdődött el a válság hatásainak enyhülésével a szlovák migránsok számának ismételt – 2008-at megelőző időszakban megfigyelhető dinamikus – növekedése, helyette a krízis által megindított csökkenés folytatódott, kevesebb mint 5000 főre zsugorodott a szlovák vendégmunkások száma a határrégió magyar oldalán a válság előtti több mint 10 000 fővel szemben.

A keleti oldalon a válság előtt sem volt számottevő migráció, azonban annak a szűk csoportnak is a fogyatkozását láttuk, akik korábban Szlovákiában vállaltak munkát.

A magyarok szlovákiai munkavállalása kapcsán – a kevés információ, adat ellenére – azt állapíthatjuk meg, hogy ahogyan a gazdasági válság előtt nem volt ebbe az irányba érdemi migráció, ez a krízis után sem változott érdemben.

Összességében tehát a szlovák–magyar határ menti régió magyar oldalára irányuló, korábban jelentős mértékű szlovák munkaerő-migráció nagymértékben veszített jelentőségéből, ezzel párhuzamosan a migráció szempontjából eddig sem jelentős súlyú területek migrációs vonzereje szintén csökkent.

Irodalomjegyzék

- Adler Judit* [2011]: A munkanélküliség strukturális változásai a válság hatására, GKI Gazdaságkutató Zrt. Letölthető: <http://www.gki.hu/munkanelkuliseg-strukturalis-valtozasai-valsag-hatasara>
- Földes Zsuzsanna* [2014]: WORKMARKET – A munkaerő-piacok határon átnyúló együttműködésének támogatása. HUSK/1101/1.6.2/0050, kézirat.
- Hárs Ágnes – Nagy Ágnes – Nagy Katalin – Vakhal Péter* [2006]: A szlovák és a magyar határ menti régió a Duna két oldalán. A szlovák–magyar határ menti partnerség (EURES-T) régióinak vizsgálatára irányuló megvalósíthatósági tanulmány. Kopint-Datorg, Budapest.

- Hárs Ágnes* [2010]: Tanulmányok a határ menti régiók gazdasági és munkaerő-piaci helyzetéről és lehetőségeiről, a foglalkoztatást segítő támogatásokról. Összegző tanulmány, Budapest.
- Hárs Ágnes* [2012]: Munkapiaci válságok, változások, válaszok. In: *Kolosi Tamás – Tóth István György* (szerk.): Társadalmi Riport 2012. Tárki, Budapest.
- Kiss Éva* [2011]: A válság területi konzekvenciái az iparban. *Területi Statisztika*, 14. (51.) évf., 2. sz., 161–180. o.
- KSH [2006]: A munkaerő-felmérés módszertana 2006. In: Statisztikai módszertani füzetek, 46. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. Letölthető: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/munkfelmmod.pdf>
- NFSZ [2011]: Fogalommagyarázat, Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, Budapest. Letölthető: http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=sajtonak_fogalom

ÚJ KÖNYVEK

Az új paradigma keresésének útján G. W. Kolodko: *Wither the World? The Political Economy of the Future. I–II. kötet*

New York, Palgrave, 2014

Szokatlan dolog a mai, felgyorsult és főleg a világháló valóságát követő világban az, hogy egy tekintélyes angolszász kiadó térségünkbeli szerzőtől vaskos, kétkötetes monográfiát jelentessen meg. Különösen igaz ez akkor, ha a téma nem a rendszerváltozás és az európai egyesülés sok megoldatlan kérdése vagy a térség irodalmának és történelmének, társadalmának és gazdaságának rögzös útja, hanem a világfejlődés nagy kérdéseinek köre. Utóbbiakról – többek szerint – „eleve csak a centrumországok vezető egyetemének” lehet véleménye, hisz ők rendelkeznek az ehhez szükséges apparátussal és befolyással. Örömmel konstatáljuk, hogy a vezető kiadók nem osztják ezt a neofita túlbuzgóságot.

Nos, úgy tűnik: ha a szakmánkban kedvelt „válság haszna” elmélet¹ nyomvonalát követjük, akkor megállapíthatjuk: e haszon egyik eleme a tanszékeken és a folyóiratokban korábban egyeduralkodó neoklasszikus főáram megrendülése, tételeinek abszolutizálásától óvó, iskolán belüli hangok megjelenése² és a korábban le-kicsinylően „heterodoxnak” – népszerűbben: bolondosnak – minősített közelítések befogadása, térnyerése. A dolog természete folytán még évtizedekig megfigyelhető lesz a régi és az új közelítések – egyáltalán nem békés, hanem hatalmi, pénzügyi és presztízsszempontok diktálta – egymás mellett élése, a valódi párbeszéd hiánya vagy igen korlátozott jelenléte mellett is. És miközben a közgazdaság-tudományi – nem az üzleti vagy pénzügyi – doktori iskolákban és az elméleti – nem multi-

¹ Drazen, A. – Grilli, V. [1993]: The benefit of crisis for economic reforms. *American Economic Review*, 83. évf., 3. sz., 598–607. o.

² Simonovits András [2015]: Közgazdasági modellekről. *Élet és Irodalom*, 59. évf., 1–2. sz.

diszciplináris – lapokban a neoklasszika uralma változatlan, a társadalom, az üzleti világ, a szakma és a társtudományok növekvő elégedetlensége egyre inkább teret kap. Részint az említett – top tíz – körén kívül, de nem kevésbé a könyvkiadásban, a gazdasági publicisztikában, a gazdaságpolitikában és az utóbbit körülvevő – magyarázó, értelmező és néha még jobbítani is kívánó – elméletekben is.³

Grzegorz Kolodko talán a legtöbbet publikáló és külföldön is leginkább ismert és elismert lengyel közgazdász. Munkássága a hazai közvélemény előtt sem ismeretlen, hisz kilenc cikke és két kötete magyarul is megjelent – elsőképp épp e lap hasábjain.⁴ A szerző 2015 januárjáig 35 könyv és 300 fölötti cikk megjelentetéséről számol be intézeti honlapján, idézettségében tucatnyinál is több a százat, három tucatnyinál is több az ötvenet meghaladó említés, ami nem angolszász közgazdászoknál kiemelkedőnek mondható (főleg, ha nem a főáram lapjaiban és témáiról ír). Tudományos munkássága mellett négy alkalommal volt pénzügyminiszter és egyben első miniszterelnök-helyettes, vagyis a döntéshozatal elméleti és gyakorlati kérdéseit belülről is jól ismeri.

Az elmúlt évtizedben szerzőnk ugyan nem szakadt el a gazdaságpolitikai és intézményi elemzéstől, de érdeklődése kitágult. A globalizáció sokrétű kérdései, a világrendszer, a gazdaság és a politika szélesebb összefüggései foglalkoztatják. Magyarul is – és számos más nyelven is – megjelent két monográfiáját épp e kérdéseknek szentelte. Az első kötet⁵ azt a – máig is vitatott – kérdéskört elemzi, hogy mennyire lehet és kell a nyitott gazdaság paradigmáját alapvetőnek tekinteni, s a tartós és versenyképes gazdasági fejlődés és felzárkózás érdekében esélyként és nem veszélyként tekinti a globalizációt. Ez a gondolat visszatér a 117. és további oldalakon, a mostani írás 4. fejezetében, amikor az „új globalizmus”, beleértve az erősödő – bár nem ellenőrizetlen – munka- és tőkeáramlást is, a jövőt tartósan meghatározó folyamatként szerepel. A második monográfia⁶ még tágabbra nyitja az elemzés horizontját. Azt taglalja, hogy a világban végbemenő, a politikai és a gazdasági konjunktúramozgásokon túlmenő átalakulásoknak miféle tudomány, miféle módszertan és annak milyen alkalmazása felelne meg. A 2007–2009-es válság idején megjelent mű

³ Ez utóbbit taglalja sokoldalúan – és ironikusan – *Bod Péter Ákos* [2014]: Nem szokványos gazdaságpolitikák. Budapest, Akadémiai Kiadó című kötete.

⁴ *Kolodko, G. W.* [1990]: Stabilizációs politika Lengyelországban. *Külgazdaság*, 34. évf., 2. sz., 18–33. o. Ez a lapszám visszamenőleg sem érdektelen, mert tartalmazza mindazon alternatív nézeteket, amelyek a lengyel és a széles értelemben vett posztkommunista átalakulás értékelésében a mai napig is meghatározók.

⁵ *Kolodko, G. W.* [2002]: Globalizáció és a posztszocialista országok fejlődése. Budapest, Kossuth Kiadó.

⁶ *Kolodko, G. W.* [2009]: Megatrendek. Budapest, Akadémiai Kiadó.

nagy erővel érvel a bevett szellemi és elemzési megoldások meghaladása, a globális szemlélet szükségessége mellett.

Ez a zsáner – a főáramú tanszéki kollégák fanyalgása közepette – sosem veszítette el polgárjogát. Nálunk egykor *Bognár József*, a nagyvilágban egyebek mellett *Joseph Stiglitz*, *Douglass North* vagy *Daron Acemoglu* is élt és él a nagy narratíva eszközével mind a megértés, mind a jobbítás érdekében. Ez a műfaj természetesen igen nehézé tesz bármiféle szokványos ismertetést, hacsak nem kívánunk terjedelemben a műhöz közelítő ismertetőt írni. Valamennyi felsorolt szerzőhöz hasonlóan *Kotodkót* is az motiválja, hogy a közgazdaságtanban kialakult számos fontos és precíz meglátás, elemzés és törvényszerűség alkalmazása azért sikkad el a gyakorlatban, mert a szakma művelői nem veszik a fáradságot ahhoz, hogy felismeréseiket operacionalizálják, érthetően, helytállóan és valósághűen elmagyarázzák, és a számukra adott – politikai és gazdasági – helyzetbe illesszék be.

A jelen kétkötetes munka a magyarul 2009-ben közreadott mű közvetlen folytatásának tekinthető mind közelítésmódjában, mind kifejtési technikáját tekintve. A szerző a növekedés, a fenntarthatóság, a világfejlődés várható alakulását tizenkét nagy kérdés köré csoportosítva tárgyalja, ezek a társadalmi elfogadottság, a jövedelemelosztás, az innováció, a népesség alakulása, az állam nem korrump és elszámoltatható működése, a közérdek érvényesítése és a következő nemzedékek szempontjainak tisztelete köré csoportosíthatók. Ezzel a szerző láthatólag visszatér ahhoz a korábban uralkodó, mostanság pedig a főntebb idézett – bevett és értékelt – szerzők művelte szélesebb közelítéshez, amelyben a gazdaság nem cél, hanem eszköz, a társadalmi folyamatok alkotója és általuk is tételezett. Ennek megfelelően a 6. fejezet egésze amellest érvel, hogy a közgazdaságtan sosem lehet – a samuelsoni programot követve – értéksemleges elemzési eszköz „bárki” kezében, mert akkor reális veszéllyé válhat, hogy ez pusztán a rablás, a harácsolás és a társadalmi kirekesztés kultuszává silányul (167. és a következő o.). Ezért a releváns közgazdaságtan mindig értéktartalommal bír, jó esetben a társadalmilag lemaradók, a környezeti egyensúly mellett elköteleződve. Ugyanakkor a demokrácia önmagában nem szavatolja a tartós növekedést, mint ahogy a nyugati értékek elterjedése sem, ahogy ezt legutóbb az arab tavasz szemléltethette (171–172. o.).

Ebből pedig nyomban két következmény is adódik. *Egyfelől*: a gazdaságot nem lehet steril módon, önmagában vizsgálni, amire kizárólag a pénzügyi racionalitás, a racionális várakozás és a vagyonmaximáló törekvések jellemzők. Mint a szerző visszatérően igazolja, ezek ideologikus jellegű és egyáltalán nem ártatlan, semleges vagy általános érvénnyel elfogadható föltevések, amelyek bármely elemzés axiómái-

ként szolgálhatnak. Mi több, ezek sok esetben eleve olyan utakat jelölnek ki az elemző számára, amelyek hatására a jövedelmi – és még inkább a vagyoni – egyenlőtlenségek megnöttek, a legfelső 1 százalék elsajátításbeli részesedése az elmúlt negyedszázad során páratlanul megnőtt, és nem pusztán az Egyesült Államokban.⁷

Másfelől: a közgazdász szakmának nemcsak lehetősége, hanem kimondottan kötelessége a gazdasági folyamatok társadalmi hatásainak vizsgálata s az ebből fakadó eredmények hozzáférhető formában való előadása. Utóbbi – gyakorta lenézett – funkciója *Kolodko* szemében az elmélet és eredményeinek alkalmazhatósági peremföltétele. Épp ezért – a szakkönyvekben és saját szakcikkeiben követett eljárástól eltérően – a jelen kötetben számos konkrét példa, mindennapi életből vett analógia, számpélda szemlélteti a bonyolultabb vonásokat. Ilyen például az idősödés hatása a nyugdíjrendszerre vagy az ökoszféra megújulási korlátai, amelyek a gazdasági növekedés maximálását kizárják elvi és gyakorlati szinten is. De ilyenek a népességmozgalmi adatok – vagy ahogy az egyik alfejezet címében is szerepel: a lehetséges új népvándorlás – okozta, mára nagyon is érzékelhetővé vált kihívások. Az, hogy a fejlett országok társadalmá nincs ezek kezelésére fölkészülve sem elvi, sem gyakorlati oldalról, sem érzelmileg, sem értelmileg, aligha szükséges elmagyarázni bárkinek. És *ki az elemzés célközönsége?* Nos, a kifejtés kettősségéből adódóan egyszerre a döntéshozó elit, a szakma és a szélesebb közvélemény. A szerző visszatérően bírálja a túl rövid, túl szórakoztató tömegtájékoztató gyakorlatát, ami a 40 másodperces klipek világával hozzájárul a végletesen leegyszerűsített válaszok elterjedéséhez. És – ahogy a 2. fejezet kibontja – a várakozások főképp akkor „önbe-teljesítőek”, ha a pénzpiaci szereplők érdekével ezek egybeesnek.

Miért is lenne baj az, hogy „igen – nem” legyen a válasz egyszerű kérdésekre? Azért, mert a jövőt formáló folyamatok jelentős részét a közgazdaságtanban és a lélektanban, valamint a fizikában egyaránt „*fundamentális bizonytalanság*” néven tárgyalt mozzanatok jellemzik. Vagyis – szemben a sokat hallott közhely állításával – a jövő *nem* megjósolható.

Hogyan vállalkozhat akkor tudós ember arra, hogy – az alcím alapján – a jövő politikai gazdaságtanát alkossa meg? Szerzőnk – a felvilágosodás követőjeként – nem hisz az utópiákban, de bízik az emberi értelemben, általában abban, hogy ha őszinte, érvelő vitákat folytatunk, a legrosszabb kimenetek megakadályozhatók. A

⁷ Ezt a kérdést taglalja nagy visszhangot keltett – a Kossuth Kiadónál magyarul is megjelent – kötetében a francia pop-közgazdász. *Piketty, Thomas* [2014]: *Capital in the 21st Century*. Cambridge/Mass.: The Belknap Press of Harvard University. Természetesen a két szerző nem idézi egymást, bár hasonló forrásokból jutnak – nem teljesen előzmény nélküli – közös eredményükre.

könyv záró fejezeteiben vissza-visszatér az – az érzelmektől sem mentes – megfontolás, hogy a tudatosan hamisított, vagy egyszerűen ostobaságból terjesztett *tévhitek az információs társadalomban megsokszorozódva fejtik ki kártékony hatásukat*. Mivel központi szűrőrendszert fölállítani reménytelen is lenne, a társadalom immunrendszere jelenthet csak védelmet, vagyis a tudatos, tájékozott, önálló, szabadságát és szabadidejét, választásait és környezetét értékelő polgárok tömege, az ezeket termelő oktatási rendszer és a megalapozott ismereteket közvetítő média. Aligha véletlen, hogy a második kötet talán legizgalmasabb fejezete a 12., ami „*a tudás mindent visz*” címmel az információs forradalom hatásait mutatja be, ami a gazdaság, a társadalom és az életmód egészének tartós átrendeződését indította el már a mában is.

Kolodko professzor – különösen munkája második kötetében – nem riad vissza a jövővel kapcsolatos spekulációktól sem. Ugyanakkor világosan jelzi, hol vannak azok a pontok, amiket gondolatkísérletként, és hol azok, ahol – a veszélyeket előre jelző – figyelmeztetésként adja közre. Mindenki, aki foglalkozott már vállalati tervezéssel és stratégiai menedzsmenttel, az tudja, milyen jelentősek ezek a szellemi játékok egy-egy cég üzleti stratégiájának és politikájának, sőt finanszírozási és foglalkoztatási döntéseinek a megalapozásában is.

Fontos sajátossága a tárgyalt kötetnek az, hogy *nem csatlakozik a szakirodalomban ismét jelentős erőre kapott történelmi-intézményi iskola egyik áramlatához sem*. Meggyőződése szerint a vagyoni- és a jövedelem elosztása, a közigazgatás működtetése, a média és a pénzügyi rendszer kellő – közérdeket szem előtt tartó – szabályozása, az állam és a piac termékeny kölcsönkapcsolata – ami nem olthatja ki a gazdasági szabadságot, de megakadályozza a tőzsdekrachok idején rendre lelepleződő szabadosságot – végső fokon politikai kérdés. E tekintetben – sokakat meglepő módon – talán a mai főáramot jelentő elméletek inspirálta közelítést teszi magáévá, ahol a gazdaságpolitika fölülírhatja a történelmi-intézményi adottságokat, a pályafüggőség mellett a pályateremtés is reális esély minden pillanatban. Ekképp a döntéshozók – de a döntésektől és a közélettől magukat tudatosan távol tartók – *felelőssége sem hárítható át senki másra*.

Az értékeit vállaló közgazdaság-tudomány e közelítésben nem szorítkozhat a mennyiségi mutatók pontos kimunkálására és mérésére, hiszen a jólét javulása/romlása nem föltétlen mérhető mennyiségileg. Ezért a hagyományos GDP-alapú elemzéseket egy szélesebb, új mutatószámrendszerrel javasolja fölvaltani. Az „összesített *sikermutató*” (414. és a következő o.) 40 százalékban a pontosított GDP-t, 20 százalékban a kikérdezésekkel jelenleg is több szervezet által mért szubjektív jólétet, 20

százalékban az ismét más szervezetek által már mért környezetiállapot-jellemzőt és 20 százalékban a szabadidő és a kulturális javak állapota/értéke mutatóját tartalmazná. A második kötetet a nemzetközi rendszer ellentmondásainak és alternatív fölloldási lehetőségeinek vázlata és a jövőkutatás terepének számítató előrejelzések zárják a 14. és a 16. fejezetben.

Grzegorz Kołodko kötetét főképp azok fogják értékelni, akik túlságosan szűknek találják a mai közgazdasági doktori képzésekben kialakított kereteket és egy társadalmi értelemben relevánsabb közgazdaságtan kimunkálását sürgetőnek vélik. Bizonyára minden olvasónak lehet hiányérzete vagy épp ellenvetése, egyes kérdések kibontása, egyes normatív megállapítások sarkossága vagy némely jövőbeli forгатókönyv életszerűsége tekintetében. Ugyanakkor az sem kérdéses, hogy e nagy – egyfajta pályaösszegzésnek is tekinthető – munkájában a jeles lengyel közgazdász abba az irányba visz bennünket, hogy ne adjuk fel. Az új paradigma e könyv révén sem jött még létre, de cseppekből áll össze a folyó, és van remény. A kötet elején, a nyitó fejezetben azt a kérdést tette föl: miért tévednek oly gyakran a közgazdászok. Elemzését zárva a szerző sajátos megoldást ad, különösen a tartalmi kifejtést lezáró, 15. fejezetben. Az ott „*új pragmatizmusként*” leírt, racionális, ám társadalmilag érzékeny és a gyakorlati kérdések iránt fogékony, társtudományokra nyitott, jövőorientált közgazdaság-tudomány megalkotására tesz kísérlet. Ennek egyik legfontosabb eleme, hogy áthidalja az egyre összetettebb és közvetlenül kevésbé megismerhető valóság és az ezt leíró, egyre egyszerűbb feltevésekre és egyre gyengébb minőségű bemeneti adatokra támaszkodó modellek közt régóta feszülő ellentmondást (39–42. o.). Ha a gyakorta ismételt iránymutatás tartósan érvényesül – „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” –, s tegyük hozzá szerzőnk nyomán: együtt jár a jövő nemzedékek iránti felelősséggel, akkor a kísérletek és a tévedések útján megszületőben lehet az új, innovatív és emberarcú közgazdaságtan.

Csaba László

Abstracts of the Articles

Economic Analyses in Spring 2014

Having experienced the last year's surprise GDP growth, the economic research institutes foresee for 2015 slowdown, temporarily continuing deflation – without hard tensions in the state budget. That's the common message of the spring forecasts of the various institutions. The press usually informs only about the most important economic data, providing less and less room for the analyses, the detailed studies prepared by the institutions do not reach those who are interested. This is the reason why we have been publishing short summaries of these reports and prognoses since 2001. The recent analyses have been discussing the possible consequences of the economic policy, the path of the gross state debt, how to reach the budget deficit targets and the uncertain prospects of the economic growth and deflation.

Agricultural trade implications of Hungary's EU accession

ZSUZSANNA HEGEDÜS – JUDIT KISS

The main objective of this paper is to analyse the impact of European Union (EU) membership on Hungarian agricultural trade with the EU-27 in the period 2003-2013, based on own calculations using the latest statistical data. It was concluded that the agricultural orientation of Hungarian foreign trade and the export orientation of the agricultural sector have strengthened during these 10 years. Hungarian agricultural trade with the EU-27 grew dynamically, with export expansion being accompanied by increasing import penetration. As a result of the three-fold export and import value growth, the EU-27 became the leading market for Hungarian export products (with an 83% share) and the main source of imports (with a 91% share). While the Hungarian export commodity structure is dominated by raw materials and semi-processed goods due to low competitiveness, the import structure is rather diversified, though processed goods oriented. The share of the New Member States has increased to almost 40% in Hungary's intra-EU agricultural trade at the expense of the EU-15. Following a post-accession deterioration, the balance of Hungary's agricultural trade with the EU had improved to a record of 2.7 billion euro by 2012.

The effect of return migration on SME Internationalisation: a comparative case study of Hungarian IT sector entrepreneurs

TIM GITTINS – RICHARD LANG – ÁGNES OROSZ

Transition to a market-based economic structure in the post-Communist countries of the Central and Eastern Europe region since the early 1990s has been accompanied by intense IT-driven technological change. Internationalisation opportunities have emerged for IT sector small and medium sized enterprises based on the region's strong possession of technical skills. Furthermore transition has facilitated outward migration, return migrants who acquire social capital abroad and establish businesses upon return home may positively influence entrepreneurship, organisational human capital and SME internationalisation in the CEE region. This chain of phenomena remains relatively unresearched in a CEE context. A process-oriented qualitative case study approach is used to compare the experience of three IT sector entrepreneurs in Hungary who previously worked and studied abroad. Primarily, the acquisition of social capital from abroad is crucial for re-configuration of organisational human capital at home in order to drive 'born-global' SME internationalisation.

RLabour market and labour migration on the Slovak-Hungarian border after the economic crisis

TAMÁS SZÉKÁCS

This study presents the project of Kopint Foundation For Economic Research about the migration on the Slovak-Hungarian border. The author introduces that the labour market differences are still significant between two sides of the Slovak-Hungarian cross-border, horizontally and vertically too. The writer of this study points out regarding the labour migration that numbers of the Slovak workers have been declined in a large measure between 2008 and 2013. He represents that number of the Hungarian workers in Slovakia haven't been became important after the economic crisis.

Megjelent a Társadalmi riport 2014 – Tanulmánykötet

Szerkesztette:

Kolosi Tamás, a TÁRKI elnöke

Tóth István György, a TÁRKI vezérigazgatója

657 oldal papírkötésben

ISSN 1216-6561

Ára: 2990 Ft + postaköltség

A könyvben szereplő 28 tanulmány átfogó képet nyújt a magyar társadalom, gazdaság és politika fontosabb jelzőszámairól és trendjeiről az egyes területek vezető magyarországi szakértőinek elemző értékelésével. A 2014-ben megjelent kötet újdonsága, hogy öt, a szerkesztők által felkért különösen nagyra becsült magyar értelmiségi egy-egy esszében külön is jelezte, hogy mit tart a magyar társadalom legfontosabb problémájának, véleményükkel segítettek tájékozódunk abban, hogy hol is vagyunk, merre tartunk.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó (Kolosi Tamás – Tóth István György)

I. FELZÁRKÓZÁS ÉS LESZAKADÁS

1. Gazdasági átalakulás, nekilendülés és elakadás. Magyarország Makrogazdasági konvergenciája az Európai Unió fejlett térségéhez az 1990-es évek elejétől 2013-ig (Oblath Gábor)
2. A magyar háztartások jövedelme és fogyasztása nemzetközi összehasonlításban: felzárkózás vagy leszakadás? (Szivós Péter)
3. Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel (Spéder Zsolt)
4. Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon (Harcsa István – Monostori Judit)
5. Az iskolai teljesítmények alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban (Csapó Benő – Fejes József Balázs – Kinyó László – Tóth Edit)

II. MUNKAERŐ-PIACI FOLYAMATOK, TÁRSADALMI SZERKEZET

6. Osztályok és társadalomkép (Kolosi Tamás – Pósch Krisztián)
7. Foglalkoztatás a válság előtt, közben és után (Eppich Győző – Köllő János)
8. Az aktív korúak foglalkoztatottsága és szegénysége az Európai Unióban és Magyarországon: válság előtt, alatt és után (Gábos András – Branyiczki Réka – Barbara Lange – Tóth István György)
9. Közmunka, segélyezés, elsődleges és másodlagos munkaerőpiac (Cséres-Gergely Zsombor – Molnár György)
10. Integrációs minták: iskolázatlan emberek és munkahelyeik Norvégiában, Olaszországban és Magyarországon (Köllő János)
11. Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon (Bernát Anikó)
12. Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a TÁRKI Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból (Hajdu Tamás – Kertesi Gábor – Kéző Gábor)
13. Fiatalok életkörülményei Magyarországon és az EU országokban 2007 és 2012 között (Medgyesi Márton – Nagy Ildikó)
14. A háztartási megtakarítások szerepe a gazdaságok

stabilitásában és növekedésében (Palócz Éva – Matheika Zoltán)

15. Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol? (Blaskó Zsuzsa – Ligeti Anna Sára – Sik Endre)

III. ATTITÜDÖK

16. Megfogyva bár, de törve... Mérsékelt javuló mutatók, súlyosan növekvő politikai polarizáltság a magyar értékrendszerben, változások 2009 és 2013 között (Keller Tamás)
17. Nemzeti identitás, kisebbségek és társadalmi konfliktusok. A magyar társadalom attitűdjeinek alakulása 1992 és 2014 között (Simonovits Bori)
18. Mozgatórugók – avagy a lakossági és a vállalati hangulatindexek ingadozása (Vakhal Péter)
19. Az újraelosztás iránti kereslet változása a válság időszakában az Európai Unió országaiban (Tóth István György – Fábrián Zoltán)
20. Zsidóellenes előítéletesség és az antiszemitizmus dinamikája a mai Magyarországon (Kovács András)

IV. POLITIKAI FOLYAMATOK

21. Az új pártrendszer (Tóth Csaba – Török Gábor)
22. Pártok és szavazók, 2002–2014 (Enyedi Zoltán – Fábrián Zoltán – Tardos Róbert)
23. Szélsőjobboldaliság Európában és Magyarországon (Juhász Attila – Krekó Péter – Molnár Csaba)

V. VENDÉGGKOMMENTÁROK

24. Chikán Attila: A magyar társadalom fejlődési esélyei a gazdasági versenyképesség tükrében
25. Kornai János: Példaképpünk: Kína?
26. Nadas Péter: Néhány esti kérdés. A regresszió és a progresszió kölcsönösségéről
27. Szelényi Iván: Variációk szegénység témára
28. Tölgyessy Péter: Válság idején teremtett mozgástartatlanság

Postacím: TÁRKI Zrt., Budapest 1518, Pf. 71.

Cím: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Telefon: (36-1) 309-7676 • Fax: (36-1)-309-7666

E-mail: tarki@tarki.hu

Web: www.tarki.hu

A megrendelőlap letölthető a TÁRKI honlapjáról.

Jogi melléklet

Külgazdaság, LIX. évf., 2015. március–április (19–31. o.)

Az egyenlő elbánás elvének elhalása a világgazdaságban

MARTONYI JÁNOS

A világkereskedelem multilaterális és univerzalitásra irányuló szabályozása, amint azt a GATT, majd a WTO rendszere megteremtette az egyenlő elbánás elvén alapult. Az elv érvényesítésének jogi technikája a legnagyobb kedvezményes elbánás, amelyet a GATT „multilateralizált” és – kivételekkel bár, de – főszabállyá tett. A szabályozás évtizedek során folyamatosan bővült és mélyült, a világkereskedelem a globalizációs folyamat részeként egyre szabadabb lett, majd e fejlődés mintegy másfél évtizede megtorpant, saját sikerének csapdájába esett. Számos gazdasági és politikai tényező mellett ennek egyik oka az, hogy az egyenlő elbánás elve és az azt érvényesítő jogi technika fokozatosan háttérbe szorult. Mivel a rendszer egyik alappillére megingott, a rendszer egésze veszélybe került. A legnagyobb kedvezményes elbánás először a főszabály helyett kivétellé vált, majd a kivétel a rendszer mellett széles körben érvényesült és fokozatosan új rendszert hozott létre, a kétoldalú és többoldalú (regionális) szabadkereskedelmi és preferenciális, társulási megállapodások hálózatát. Ezzel pedig háttérbe szorul a célzott univerzalizmus, és maga a globális szabályozás fragmentálódik. A világkereskedelem multilaterális szabályozásának eredményeit ugyanakkor meg kell őrizni, annak elismerése mellett, hogy a globális rendszer korántsem olyan egységes és homogén, mint azt sokan gondolják, és a gazdasági, politikai, kulturális- civilizációs különbségek a jogi sza-

* A tanulmány megjelent: BONAS IURIS MARGARITAS QUAERENS – Emlékkötet a 85 éve született Bánrévy Gábor tiszteletére. Pázmány Press, Budapest, 2015. A tanulmány megjelent: BONAS IURIS MARGARITAS QUAERENS – Emlékkötet a 85 éve született Bánrévy Gábor tiszteletére. Pázmány Press, Budapest, 2015.

Martonyi János, Professor Emeritus, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi Tanszék; külügyminiszter (1998–2002; 2010–2014).

*bályozás területén is világossá teszik, hogy a világ nem olyan lapos, mint amilyenek látszik.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F13 – Trade Policy; International Trade Organizations.

A nemzetközi kereskedelemre vonatkozó közjogi és magánjogi szabályozás a 19. század végétől szinte napjainkig – néhány évtizedes megszakításokkal – óriási lépésekkel haladt előre. A közjog területén már a 19. században széles körben elterjedtek a legnagyobb kedvezmény elvén alapuló kereskedelmi és hajózási kétoldalú megállapodások, a magánjog terén pedig a nemzetközi kapcsolatok ugrásszerű bővülése („első globalizációs hullám”) elkerülhetetlenül szükségessé tette legalább egyes nemzetközi kötelmek és területek többoldalú nemzetközi egyezményekben történő szabályozását.¹ Közismert, hogy az újabb hatalmas lendületet e szabályozások a 2. világháború után kapták. A közjog területén a politikai felismerések azonnali nagy jelentőségű eredményeket hoztak (Bretton Woods, GATT), a magánjogi jogegységesítés pedig egy-két évtizeddel később szintén új intézményi kereteket kapott (UNCITRAL), és a nemzetközi szervezetek egyre szélesebb körében hoztak létre nemzetközi egyezményeket, megvalósítva mindenekelőtt a nemzetközi adásvételi jognak az egységesítésére irányuló évtizedes álmot és törekvéseket.²

A szabályozások megteremtése széles körű egyetértésen alapult. Általános volt a felismerés, hogy „kereskedni jó” (*trade is good*) és a szabályozás segíti, ösztönzi a kereskedelmet. Különösen a közjog területén igazán hatékony a kétoldalú megoldásokkal szemben a többoldalú, legszélesebb körű, lehetőleg univerzális szabályok megalkotása és elfogadása, éspedig abból a célból, hogy általános elvként érvényesüljön az államok közötti egyenlő elbánás. Az egyenlő elbánás megvalósításának – legalábbis kétoldalú keretek között – már évszázadokkal ezelőtt megsejtették a jogi technikáját: a legnagyobb kedvezményes elbánás elvét. A nemzetközi jog e zseniális találmányának lényege, hogy a kedvezmények megadásának kötelezettsége nemcsak a múlt, hanem a jövő – még ismeretlen – jogainak és kedvezményeinek a megadására is vonatkozik. A következő – szintén zseniális – lépés e jogi technika minőségi továbbfejlesztése, az elv „multilateralizálása” volt. Ez történt meg 1947-ben a GATT-ban, amely – mint tudjuk – „ideiglenes” volt, és nem volt valóságos nemzetközi egyezmény, csak törvényhozási jóváhagyást nélkülöző megállapodás, alkalmazási köre – részben ezért – az eredetileg szándékoltnál messze szűkebbre

¹ Lásd: *Bánrévy* [2009].

² Lásd: *Martonyi* [2010].

sikerült, és szabályai is hosszabb ideig „lányak” maradtak. Sokak szerint nem voltak mások, mint egyfajta „*rules of aspiration*”, olyan normák tehát, amelyeknek a betartására csak törekedni kell.³

Talán éppen ezek a fogyatékoságok tették a GATT rendszerét a nemzetközi gazdasági szabályozások – ha nem általában a nemzetközi szabályozások – legsikeresebb területévé. A „soft” szabályok egyre keményebbek lettek, az ideiglenesség egyre állandóbb lett (*ce n'est que le provisoire, qui dure*), az alkalmazási kör pedig jelentősen bővült. Minőségi változást jelentett a szabályozás kiterjesztése, illetve megteremtése a szolgáltatáskereskedelemre. Mindezzel együtt az intézményi keretek (Kereskedelmi Világszervezet, WTO) létrehozása, a nemzetközi jogi egyezmények sorának elfogadása, végül, de korántsem utolsósorban a szabályok kikényszerítésére irányuló vitarendezési rendszer és mechanizmus megteremtése a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának messze legteljesebben szabályozott, legfejlettebb területét hozta létre.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok szabályozásának más területei azonban korántsem mutattak fel ilyen eredményeket. A Bretton Woods-i rendszer ugyan létrehozta a globális együttműködés nemzetközi intézményrendszerét, de ezek az intézmények éppen az eredeti feladataikat nem tudták megfelelően ellátni, nem biztosították a nemzetközi pénzügyi rendszer és a tagállamok fizetési mérlegeinek egyensúlyát, és jól vagy inkább rosszul működő hitelezési intézményekké váltak. (Az egyezményben rögzített eredeti legfőbb céljuk egyébként a növekedés és a foglalkoztatottság elősegítése lett volna.)

A nemzetközi pénzügyi szabályozásnak az elmúlt évtizedekben megjelent egy másik fontos területe és módszere, ami egyben jó példát szolgáltat a nem állami és többszintű új szabályozási technikákra. A jegybankok által életre hívott Bázeli Bizottság (*Basel Committee on Banking Supervision*) által elfogadott szabályozási ajánlások, a Bazel I., II. és III. mindenekelőtt a pénzügyintézetekre vonatkozó belső szabályok, standardok harmonizációját célozta, először szigorítva (Bazel I.), majd enyhítve (Bazel II.) a követelményeket.⁴ A követelmények politika által igényelt enyhítésének meg is lettek a következményei, amelyeket ma már a pénzügyi, majd szuverén adóssági, végül a gazdasági válság bekövetkezése után jól ismerünk. A multilaterális harmonizáció e területen azért elengedhetetlen, mert bármilyen más, szelektív módszer versenyelőnyhöz juttatja a rendszeren kívül maradókat, míg a kockázatok bekövetkezése a rendszerben lévőket is súlyosan érinti.

³ Jackson [1969]. A mai napig ezt a művet tekintik a GATT/WTO irodalom „bibliájának”.

⁴ Lásd: Goldin–Mariathasan [2014], 61.

A tőke mozgásra vonatkozó szabályozások területén a közvetlen külföldi befektetésekre vonatkozó nemzetközi egyezmények jutottak a legmesszebb, annak ellenére, hogy itt a multilaterális megközelítés kevésbé – inkább csak regionális keretek között – érvényesült, és az alapvető módszer a kétoldalú beruházásvédelmi egyezmények megkötése maradt. A vitarendezésre ugyan megszületett a Washingtoni Egyezmény és működik az ICSID (*International Center for Settlement of Investment Disputes*), a bajok jelentős része a beruházási jogviták választottbírói úton történő rendezésével kapcsolatos növekvő bizalmatlanság miatt azonban éppen ebből fakad. A vitarendéssel szembeni kifogások és aggodalmak pedig a beruházások nemzetközi szintű szabályozását általában is gátolják (lásd az Európai Unió által jelenleg folytatott tárgyalások helyzetét), és az egyik okát adják annak, hogy a valóban multilaterális, az univerzalitás irányába mutató nemzetközi szabályozásra ezen a területen nem kell és nem is szabad számítani.⁵

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogát tehát századunk elején rendkívül erős egyensúlyhiány jellemezte. Amíg az áru- és szolgáltatáskereskedelem részletes, jól kidolgozott szabályokat kapott nemcsak az államok közötti közjogi normák, hanem a magánjogi szerződések tekintetében is, a tőke mozgást és a pénzügyi műveleteket a nemzetközi szabályozások más módszerekkel és sokkal hiányosabban közelítették meg. A magánjogi egyensúlyhiányra a legjobb példa, hogy míg az ingó dolgok nemzetközi adásvételét a jogegységesítés leglátványosabb eredményeként számon tartott Bécsi Vételi Egyezmény részletesen szabályozza, a részvények – és ezzel a vállalatok – nemzetközi tulajdonváltására nincsenek nemzetközi szabályok. (Ha csak az esetek jelentős részében kikötött angol(szász) jogot nem tekintjük annak.)

Az áru- és szolgáltatáskereskedelemre vonatkozó nemzetközi szabályozás alakulása tehát a múlt század végéig egyfajta sikertörténetnek tekinthető. Az elmúlt közel másfél évtized története azonban a multilaterális kereskedelmi rendszer fejlődésének megtorpanásáról tanúskodik. A közel másfél évtizede folyó Dohai Forduló kudarc sorozata után ma már az a kérdés is felmerül, hogy ez az évtizedek alatt felépült, egyre erőteljesebb, mind a résztvevő államok, mind pedig a szabályozási kör tekintetében egyre szélesebb szabályozási rendszer a fokozatos gyengülés, akár lebomlás irányába vehet irányt.

A sok sikeres tárgyalási forduló és ennek eredményeként a világkerkedelem egyre szélesebb körben érvényesülő liberalizációja, a kereskedelem elsősorban vámjellegű akadályainak fokozatos visszaszorítása, egyben a szabályozások bővülése

⁵ „excessive regulatory framework [...] may well open more loopholes than it closes” – *Goldin-Mariathasan* [2014], 68.

és mélyülése sokak szerint saját sikerének csapdájába esett.⁶ A legutolsó – és a mai napig le nem zárt – Dohai Forduló kudarcának okairól már számtalan elemzés született. A legfontosabbak kétségtelenül a mélyen fekvő gazdasági, és a döntően ezek által kiváltott geopolitikai tényezők. Alapjaiban átalakult a gazdasági és geopolitikai világrend, felbomlottak és átalakultak az országcsoportok (ma már meglehetősen anakronisztikus például a „fejlődő országok” csoportjáról, a hajdani hetvenhetekről beszélni), megváltoztak az erőviszonyok, eltűntek a régi egyensúlyok, új erőközpontok, új hatalmi ambíciók, új igények és követelések jelentek meg. Mindeközben a nemzetközi intézményrendszer az új, döntően informális konzultációs és együttműködési formák (G7, G20) ellenére lényegében változatlan maradt, és nem képes megfelelően feldolgozni és szabályozásaiba beépíteni e hatalmas változások következményeit.

A világ azonban nemcsak átalakul, hanem egyre összetettebbé, bonyolultabbá, differenciáltabbá is válik.⁷ Nem véletlen, hogy világrend helyett helyesebb ma világrendekről, azaz rendszerekről beszélni mind gazdasági, mind geopolitikai, mind pedig kulturális-civilizációs értelemben.⁸ Márpedig a jogi szabályozás alakulása mindezeknek a rendszereknek a függvénye, és a gazdasági-politikai meghatározottság mellett a kulturális tényezők is fontos szerepet játszanak. Ha pedig a világ egyre differenciáltabb és összetettebb, akkor ezt az univerzalitásra törekvő globális szabályozásoknak is tudomásul kell venniük. Túl azon, hogy az egyre bővülő szabályozás elérte korlátait, kimerült és beleesett az „*over-extension*” csapdájába, fokozatosan szembekerült saját eredeti alapelveivel is. A szabályozási területek fokozatos parttalanná válása egyébként jórészt a világkereskedelmen kívül eső új igényekből és követelményekből fakadt. A multilaterális kereskedelmi rendszer – mintegy akarata ellenére – „kénytelen” volt újabb és újabb területeket szabályozási körébe vonni, anélkül hogy azokat megfelelően integrálni tudta volna. A szellemi alkotásokkal, bizonyos nemzetközi versenyszabályokkal, a közbeszerzéssel, a beruházásokra vonatkozó szabályozások kereskedelemre gyakorolt hatásával a rendszer még többékevésbé meg tudott birkózni, de a szociális és munkajogi kérdések, a környezetvédelem legérzékenyebb témái már nehezen voltak beilleszthetők az egyenlő elbánás elvileg univerzális alkalmazásának kereskedelmi-gazdasági ihletésű rendszerébe. Márpedig ezek a kérdések markánsan megjelentek nemcsak a politikai és társadalmi igények szintjén, hanem például a vitarendezési eljárásokban, a konkrét jogviták-

⁶ Lásd: *Blustein* [2009], 15.

⁷ Lásd: *Goldin–Mariathan* [2014], 19. skk.

⁸ Lásd: *Kissinger* [2014].

ban is. Ennek egyik oka éppen az volt, hogy a WTO vitarendezési rendszer volt az egyik leghatékonyabb, bár korántsem tökéletes vitarendezési fórum, amelyet – saját eszközeik híján – igyekeztek a más területeken felmerülő konfliktusok rendezése érdekében is igénybe venni.⁹

Az egyenlő elbánás elvének és az azt érvényesítő jogi technikának, a legnagyobb kedvezményes elbánásnak a fokozatos háttérbe szorulása pedig arra példa, hogy ha egy rendszer alappillére lebomlik, akkor maga a rendszer is veszélybe kerülhet.

Az eltérés lehetőségét az egyenlő elbánás alapelvétől már maga GATT 1947 tartalmazta, mivel eleve meghatározta a legnagyobb kedvezmény elvét rögzítő I. cikk alóli kivételeket. E kivételek sorában elméletileg és gyakorlati szempontból is legfontosabb a szabadkereskedelmi övezetek és vámuniók meghatározott – és sokat vitatott – feltételek melletti létrehozását lehetővé tevő XXIV. cikk volt. Az alapelv fokozatos lebontásának első szakasza tehát valójában a rendszer születésével együtt vette kezdetét. Ennek az első szakasznak a lényege, hogy a legnagyobb kedvezményes elbánástól történő eltérések a rendszeren belül jöttek létre, a szabadkereskedelmi megállapodások és vámuniók kivételként jelentek meg a főszabályhoz képest. A két- és többoldalú szabadkereskedelmi megállapodások elterjedése azonban fokozatosan a kivételt tette tényleges főszabállyá, a világkereskedelem egyre jelentősebb része bonyolódott le a kivétel lehetőségét megteremtő XXIV. cikk alapján. E cikk alkalmazásának köre és feltételei természetesen a legvitatottabb kérdések közé tartoztak, ami önmagában is jelezte, hogy a rendszer egészének működése szempontjából alapvető jelentőségű témáról van szó.

A hetvenes évek elején pedig a GATT rendszerben is megjelent a fejlődő országokkal szembeni kedvezőbb, preferenciális elbánás tétele, előbb az 1971-ben a fejlődő országok eltérő és kedvezőbb elbánásáról szóló határozat („*Enabling Clause*”) formájában, majd később a GATT IV. részének elfogadásával. A fejlett országok által a fejlődő országoknak egyoldalúan és autonóm döntéssel nyújtott általános vámkedvezmények rendszere (GSP, *Generalized System of Preferences*) nyilvánvaló eltérést teremtett az egyenlő elbánás elvétől. A fejlődő országokkal szembeni „*differential and more favourable treatment*” ezt követően a GATT és a WTO egész szabályozási rendszerére kiterjedt, és ma is egyik meghatározó elve a világkereskedelem szabályozásának. A rendszer megtorpanásának egyik leglényegesebb gazdasági

⁹ Lásd többek között: *Hormones: US, Canada v. EC* (DS 26, 48; 1996), *EC v US* (DS 39; 1996); *Shrimpturtle: India, Malaysia, Pakistan, Thailand, Philippines v. US* (DS 58, 61; 1996); *Asbestos: Canada v. EC* (DS 135; 1998); *Sardines: Peru v. EC* (DS 231; 2001); *Biotech Products: US, Canada, Argentina v. EC* (DS 291, 292, 293; 2003); *Tuna II: Mexico v. US* (DS 381; 2008); *Seal products: Canada, Norway v. EC* (DS 400, 401; 2009) ügyek.

és politikai oka éppen az, hogy a hagyományos „fejlett-fejlődő” csoportosítás – a világgazdaságban végbement átfogó változások miatt – jelentős mértékben elvesztette alapját, megjelentek az egyre fejlettebb „fejlődő” országok (miközben egyre markánsabban elkülönült a legkevésbé fejlett országok csoportja). A folyamatnak csak egyik, de kétségkívül leglátványosabb eleme a BRICS országok fellépése, ami egyben az utóbbi évek világgazdasági és geopolitikai átalakulásának a világkereskedelem szabályozásán messze túlnyúló jelentőségű fejleménye.

A legnagyobb kedvezmény elvének fokozatos lemorzsolódása a két kivétel együttes alkalmazásának eredményeként gyorsult fel. Az egyenlő elbánás kizárításának második szakaszában a szabadkereskedelmi megállapodások preferenciális megállapodásokká alakulnak, az FTA-k mellett a PTA (*Free Trade Agreement* helyett *Preferential Trade Agreement*) lesz az egyre szélesebb körben alkalmazott, az általános szabályoktól eltérő szerződési forma. E második szakaszban az eltérő megoldás már nem a rendszeren belüli kivételként, hanem mintegy a rendszer mellett érvényesül. Ezzel egyidejűleg zajlik a már jelzett másik – ezzel összefüggő – folyamat, a megállapodások alkalmazási körének megállíthatatlan bővülése, a szabályozás kiterjesztése a szellemi alkotásokra, versenyjogi kérdésekre, beruházásokra, környezetvédelemre, szociális és munkajogi kérdésekre, majd az emberi jogokkal és a politikai rendszerrel kapcsolatos kérdésekre is. (A legszemléletesebb példát erre az Európai Unió által kötött társulási, majd társulási és stabilitási egyezmények adják.)

A regionális integrációk – mindenekelőtt az európai integrációs folyamat – kétségtelenül döntő lökést adtak az egyenlő elbánás lebomlási folyamatának. A GATT XXIV. cikkének rendelkezései és az Európai Közösségeket létrehozó szerződések összhangjával kapcsolatos elvi-jogi vita valójában sohasem kapott végleges és egyértelmű megoldást, a kérdést az idő kifogástalanul megoldotta, és ma már senki nem foglalkozik ezzel a témával. A szabadkereskedelmi megállapodások esetében ma is felmerül a megállapodás és a XXIV. cikk összeegyeztethetőségének kérdése (döntően azzal kapcsolatban, hogy fedi-e a megállapodás a felek közötti „kereskedelem lényegében egészét” – „*substantially all trade*”),¹⁰ de a valóságos gazdasági integrációk esetében a kérdés már lekerült a napirendről.

A regionális szabadkereskedelmi rendszerek és az ezek megteremtésére irányuló politikai törekvések ma már szinte felsorolhatatlanok. Némi túlzással mondható, hogy ma szinte mindenki mindenkivel tárgyal minden kontinensen, folyik a nagyok

¹⁰ Az EK-val kötött társulási egyezményünk tárgyalása során, a magyar fél többek között erre a feltételre hivatkozott annak alátámasztásaként, hogy az egyezménynek a mezőgazdasági termékek kereskedelmét is be kell vonnia a szabályozási körébe.

és kevésbé nagyok versenye. Ez a gazdasági és geopolitikai megfontolások és törekvések által vezérelt „*competitive liberalisation*” ma a világkereskedelem meghatározó tényezője, egyben a multilateralitásra épülő univerzális szabályozás szelektív és differenciált alakításának a legfontosabb motorja.

Ebben a helyzetben pedig már nem arról van szó, hogy a legnagyobb kedvezmény elve és ezzel az egyenlő elbánás a rendszeren belüli kivétellé, majd a kivétel a rendszer mellett alkalmazott széles körű gyakorlattá válik, hanem arról, hogy új rendszer alakul ki, amely a korábbi, az univerzalitás irányába törő multilaterális világkereskedelmi rendszer helyébe lép. Ez az új rendszer nem univerzális, hanem szelektív, nem egységes, hanem fragmentált, nem egyenlő mindenkivel szemben, hanem csoportonként és országonként differenciált, azaz a két- és többoldalú (regionális) megállapodások tartalmától függően eltérő jogokat és kötelezettségeket állapít meg.

Mindennek pedig a legnagyobb kedvezményes elbánás jogi technikájának elhalásán messze túlmenő jelentősége van. Nem csupán egy szép – keletkezésekor is naiv, univerzalista idealizmust kifejező (bár legalább annyira az akkori legerősebb gazdasági szereplő érdekeit is tükröző) – elv hal el, hanem a világkereskedelemre vonatkozó globális rendszer fragmentálódik, vesz tehát alapvetően ellentétes irányt azokkal a széles körben ismételt tételekkel szemben, amelyek szerint a „globalizáció” egységes intézményi és szabályozási rendszereket hoz létre, a világ lapos („*the world is flat*”), és ha a történelemnek nincs is vége, de legalábbis közeledünk ehhez.¹¹

Az egyenlő elbánás elvének lebomlása ok és okozat is egyben. Ok, mert fokozatos háttérbe szorulása hozzájárult a rendszer gyengüléséhez, a szabályozás egységének oldódásához. De okozat is, mert az egységes szabályozás megtorpanását és erőzóját kiváltó és fokozatosan erősítő világgazdasági és geopolitikai tényezők elkerülhetetlenül ki kellett, hogy kezdjék e szabályozás klasszikus és központi tételét.

Ami a multilaterális kereskedelmi rendszer jelenlegi helyzetét illeti, koránt sincs arról szó, hogy e hetven éve működő, a világgazdaság fejlődésében, a globális növekedésben kiemelkedő szerepet játszó intézmény- és szabályrendszernek a megszűnés veszélyével kell szembenéznie. A WTO és szabályrendszere a vitarendezési mechanizmusával együtt még mindig az egyik legsikeresebb nemzetközi intézmény. De a közel másfél évtizede tartó stagnálás, és a Dohai Forduló vissza-vissza térő kudarcjai jelzik, hogy mélyebb és általánosabb változások és folyamatok befolyásolják e rendszer alakulását, amelyek szélesebb körű és alaposabb elemzést igényelnek.

¹¹ Lásd: *Friedman* [2005].

A továbblépést, a körtárgyalások legalább részleges sikerét akadályozó gazdasági és politikai tényezők közismertek, és itt elemzésükre sem hely, sem szükség nincs. A jelenlegi helyzet lényege pedig abban foglalható össze, hogy bár 2013 decemberében Baliban egyes részterületeken sikerült a WTO-tagállamoknak egyhangú megállapodásra jutni, a kereskedelemkönnyítési megállapodást (*Trade Facilitation Agreement*) végül India és néhány fejlődő ország nem volt hajlandó a 2014. július 1-jei határidő lejártáig megerősíteni, mivel az új indiai kormány nem tartotta megfelelőnek a mezőgazdasági termékek élelmiszer-biztonsági célú készletezésére vonatkozó megállapodást, amely részét alkotja a Bali csomagnak. (Az élelmiszer-biztonsági, állami támogatással finanszírozott készletezésre vonatkozó megállapodás szerint a tagállamok négy éven belül végleges megoldást találnak az ideiglenes úgynevezett „*peace clause*” ügyében, amelynek lényege, hogy a tagállamok átmenetileg nem indítanak vitarendezési eljárást a termelési támogatásokra vonatkozó rendelkezések megsértése miatt.) Az indiai visszalépés által előidézett válsághelyzetre ugyan sikerült a legmagasabb politikai szinten – *Obama* elnök és *Modi* indiai miniszterelnök közötti elvi megállapodással – megoldást találni, de e válság önmagában mutatta, hogy az egész rendszer törékeny, és még a már megkötött, a rendszer egészének működése szempontjából nem központi jelentőségű kérdésekre vonatkozó megállapodások sorsa is bizonytalan.¹²

Az igazi kérdés az, hogy a tartós kudarc és a további fejlődés lehetőségének esetleges bezárulása milyen következményekkel jár és milyen lépéseket igényel globális, regionális és tagállami szinten.

A multilaterális/univerzális rendszer differenciációja és fragmentációja mellett figyelemre méltó jelenség, hogy az eredetileg „*soft*”, majd később egyre keményedő normák az utóbbi években mintha ismét puhábbá válnának. Néhány új – és kevésbé új – tagállam meglepő könnyedséggel kezeli a WTO-szabályokban szereplő és csatlakozásával magára nézve elvállalt kötelezettségét. Volt olyan jelentős ország, amely hosszú csatlakozási tárgyalások után szinte a csatlakozással egy időben jelentett be a WTO-normákkal ellentétes intézkedéseket.¹³ A tagok számának 160-ra növekedése, a szabályozási területek rendkívüli mértékű bővülése, a vitarendezési eljárások kereskedelem- és gazdaságidegen szempontok érvényesítésére történő felhasználása

¹² 2014. november 27-én végül megszületett a WTO Tanácsának döntése, amely elfogadta a TFA alkalmazásáról szóló jegyzőkönyvet, „újraértelmezte” a „*peace clause*”-ra vonatkozó megállapodást, azaz határozatlan időre meghosszabbította azt, valamint megerősítette a „*post-Bali*” agendát, tehát a körtárgyalások folytatására irányuló szándékot.

¹³ Oroszország a csatlakozás után vezetett be a WTO-szabályokkal ellentétes behozatali terheket és akadályokat.

össességében nem segítette a fegyelem erősítésének, éppen ellenkezőleg, a túl sok valójában kevesebbet eredményezett, amint ezt a magyar közmondás jól szemlélteti.

Figyelemre méltó, hogy a WTO szabályrendszere minden sikere ellenére sem érte el a világkereskedelem legfontosabb szereplőinek jogrendszerében, illetve bírói gyakorlatában a közvetlen hatályt, azt tehát, hogy a bíróságok a jogvitás ügyekben közvetlenül alkalmazzák a GATT/WTO-rendszerben megkötött nemzetközi szerződések rendelkezéseit, és pedig abban az esetben is, ha a nemzetközi szabály ellentétben áll az adott tagállam jogának vagy éppen a közösségi jog valamely rendelkezésével. Az Európai Unió esetében annak ellenére ez a helyzet, hogy maguk az alapszerződések szögezik le [az EKSz. 300 cikk (7) bekezdése nyomán az EUMSZ 216.cikk (2) bekezdése], hogy az Unió által megkötött nemzetközi megállapodások kötelezőek az Unió intézményeire és tagállamaira. A nemzetközi megállapodások főszabályként elsőbbséget élveznek a másodlagos közösségi joggal szemben, tehát a nemzetközi szerződésbe ütköző közösségi jogi rendelkezést érvénytelennek kell nyilvánítani. Nem érvényesül ez a főszabály a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó multilaterális egyezmények körében, így a GATT/WTO-megállapodások területén. Az Európai Bíróság több ítéletében kimondta, hogy a GATT/WTO-megállapodások sajátos természetük és szerkezetük következtében általában nem tartoznak azok közé a szabályok közé, amelyek tekintetében a Bíróság felülvizsgálhatja a közösségi intézmények által hozott intézkedések jogszerűségét. E bírói felülvizsgálatra csak kivételesen, akkor van lehetőség, ha a Közösség a WTO szabállyal összefüggésben különleges kötelezettséget („*particular obligation*”) kívánt érvényesíteni, vagy amikor a közösségi intézkedés a WTO-megállapodások pontosan meghatározott rendelkezéseire kifejezetten hivatkozik. A *Léon Van Paris NV kontra Belgish Interventie en Restitutie Bureau*-ügyben a Bíróság azt is kimondta, hogy a gazdasági élet szereplői még abban az esetben sem hivatkozhatnak a közösségi jogszabály és a WTO egyes rendelkezései összeegyeztethetetlen voltára, ha a közösségi jogszabályról a WTO vitarendezési eljárásban hozott DSB (*Dispute Settlement Body*) döntés megállapította, hogy a közösségi szabály ellentétben áll a WTO szabályaival.¹⁴

Az ítélet által hivatkozott jogi érveken túl a téma szempontjából különleges figyelmet érdemel az Európai Bíróság által felhozott utolsó szempont. Az ítélet szerint, ha a közösségi bíróságok elfogadnák a közvetlen felelősségüket azért, hogy biztosítsák a közösségi jognak a WTO szabályaival való összhangját, ez megfosztaná a Közösség jogalkotó és végrehajtó szerveit attól a mérlegelési lehetőségtől,

¹⁴ Lásd: *Dienes-Oehm–Erdős–Király–Martonyi–Somssich–Szabados* [2010], 272–274. Valamint a téma teljes körű feldolgozását a joggyakorlattal együtt: *Zonnekeyn* [2008].

amelyet a Közösség kereskedelmi partnereinek hasonló szervei élveznek. A lényeg tehát a viszonyosság hiánya, az ugyanis, hogy hasonló esetben a legfontosabb partner és versenytárs, az Egyesült Államok hatóságai és bíróságai sem fogadják el a WTO-normák közvetlen hatályát és azt, hogy ezek a szabályok adott esetben a belső jog szabályaival szemben is érvényesüljenek. Bármennyire „megkeményedtek” tehát a kezdetben nemzetközi jogi kötelező erővel nem rendelkező ideiglenes és puha szabályok, bármennyire sikeresen is épült ki a világkereskedelem, sőt egy sor közvetlenül, majd közvetve kapcsolódó terület szabályozási rendszere, a korlátok a rendszer kitérjedésének és működésének a tetőpontján (tehát még a pénzügyi, szuverén adóssági és gazdasági válság kirobbanása előtt) is jelen voltak és érvényesültek.

A jövő alakítására nézve ma nagyon különbözőek az álláspontok. A Bali utáni válságban sokan felvetették, hogy le kellene zárni a Dohai Forduló vergődését és az új megoldásokat a rendszeren kívül kell keresni, éspedig olyan jogi technikával, ami nem teszi szükségessé valamennyi fél egyetértését, tehát az egyhangúságot. Ilyen jogi technika egyébként a rendszeren belül is ismert, ez pedig a sokoldalú, plurilaterális egyezmények megkötése. Legjobb példa erre a közbeszerzési kódex, amelynek jelenleg 43 részes tagállama van, de további 15–21 ország tárgyal a csatlakozásról. Azt azonban látni kell, hogy éppen a klasszikus kereskedelempolitikai területeken a plurilateralitás nem jelent megoldást, mivel a kívül maradóknak, a fegyelmet nem vállalóknak nyújt versenyelőnyt, nélkülözve a multilaterális szabályozási rendszer egyik legfőbb elvét, azaz a kölcsönös jogok és kötelezettségek egyensúlyát.

Az mindenesetre egyértelmű, hogy jelenleg átfogó megállapodások létrejöttére nagyon csekély az esély, és a deklarált politikai szándékok ellenére a multilaterális/univerzális liberalizáció és szabályozások továbbfejlesztése ma kevéssé tűnik valószínűnek. Egyes meghatározott területeken előtérbe kerülhetnek a WTO-n kívüli, „*outside the auspices*” megoldások, amelyek alkalmazása persze új dilemmák sorát veti fel.¹⁵

Ami a jelenlegi helyzetben nagyon fontos, az az, hogy megőrizzük azt, amit közel hét évtized fejlődése létrehozott és ami minden kihívás, kétség és kritika ellenére összességében jelentős mértékben segítette a világkereskedelem fejlődését, a szabályozás által növelte a jogbiztonságot, serkentette a gazdasági növekedést és hozzájárult a világgazdaság egyensúlyhiányainak enyhítéséhez, valamint az országok, régiók közötti egyenlőtlenség mérsékléséhez, vagy legalábbis az egyenlőtlenség növekedésének féken tartásához. A rendszert a nagyok és hatalmasok találták ki

¹⁵ E megoldás különösen a Bali-fiaszkó után merült fel erőteljesebben, és a kérdés időközbeni rendezése nem jelenti, hogy ez az út egyszer s mindenkorra lekerült a napirendről.

és hozták létre, egyrészt azért, mert sokan valóban hittek bizonyos értékekben (erre a negyvenes években erősebb volt az indíttatás), másrészt mert úgy vélték, hogy értékeik érvényesítése gazdasági érdekeiket is előmozdítja. Nagy tévedés azonban azt hinni, hogy a multilaterális kereskedelmi intézményrendszer és szabályozás összességében csak a nagyoknak kedvezett. A jogi szabályozás legalább relatív és korlátozott biztonságot teremtett a kisebbek és a még kisebbek számára, a vitarendezési mechanizmus pedig esetenként segítette igazuk érvényesítését. A fejlődő országok részére nyújtott kedvezmények és preferenciák pedig minden bíráló és fogyatékoság ellenére javították ezeknek az országoknak a kiviteli és növekedési lehetőségeit, amely lehetőséggel jó néhány fejlődő ország sikeresen élt is.

A továbblépéshez mindenekelőtt minden szereplőnek tudomásul kellene venni, hogy a világgazdaság és a geopolitikai viszonyrendszer alapvető változásokon ment keresztül, és ezt az intézmények és a szabályozás alakításánál nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A rendszer megőrzése ugyanakkor mindenekelőtt azt igényli, hogy mindenki tartsa tiszteletben azt, amit az elmúlt évtizedekben nemzetközi jogi kötelezettségként vállalt. A jog stabilizáló – ha úgy tetszik –, konzerváló szerepe éppen abban áll, hogy az elért eredmények megőrzését biztosítja, és amíg a körülmények nem kényszerítik ki vagy nem teszik lehetővé a normák megváltoztatását, addig a normák mindenkire nézve kötelezőek és az ezáltal megteremtett jogbiztonság mindenki számára előnyös.

A már felépült és jól-rosszul működő rendszer minden valószínűség szerint nem fog leépülni, de az eredetileg kitűzött cél irányába nem fog továbblépni. Egyidejűleg tovább épülnek a kétoldalú és regionális szabadkereskedelmi, szabályozási és integrációs rendszerek, amelyek már ma is messze több figyelmet kapnak, mint a multilaterális világkereskedelmi szabályozás. A transzatlanti kereskedelmi és beruházási megállapodás (TTIP), az Egyesült Államok és 11 ázsiai ország által megkötött szándékozott megállapodás (TPA), az Európai Unió és nagyszámú, a legkülönbözőbb földrészen lévő országgal jelenleg már kitárgyalt (Kanada), tárgyalás és előkészítés alatt álló megállapodás, a nagyszámú, egyelőre viszonylag kevés sikert felmutató regionális integrációs törekvés mind-mind egy sokszínű, fragmentált, szelektív, differenciált rendszer létrejöttét mutatják.

Fel kell tenni a kérdést, hogy a világkereskedelem szabályozási rendszerének ez az átalakulása nem tükröz-e általánosabb összefüggéseket és tendenciákat, amellet természetesen, hogy ez az átalakulás vissza is hat a globális szabályozások többi területére. A kereskedelmi szabályozás, annak a GATT-ban, majd a WTO megállá-

podásokban rögzített multilaterális rendszere az egységes, univerzális világrend álmán alapult. Az egyenlő elbánásra épülő, mindenkit befogadó és mindenki számára előnyös („*trade is good*”) intézmény- és szabályrendszer részben valóban morális szempontokat tükröző aspirációkon, részben nagyon gyakorlati, pragmatikus gazdasági és geopolitikai érdekeken alapult. (Az amerikai külpolitika az Egyesült Államok megalakulása óta a mai napig hordozza ezt az amerikai gondolkodásban jól összeegyeztethető kettősséget.)¹⁶ De ha nincs egységes gazdasági, politikai, kulturális-civilizációs világrend – legfeljebb a gazdaság területén vannak az egység irányába mutató jelek, amelyeket szintén nem szabad eltúlozni –, akkor a nemcsak gazdasági érdekeket és geopolitikai törekvéseket, hanem kulturális-civilizációs tényezőket is hordozó jogi szabályozások sem lehetnek egyöntetűek, egyszínűek, egységesek. A világ tehát a jogi normák és szabályozások terén sem lapos, „*the world is NOT flat*”.

Itt és mai alkalomból azonban érdemes emlékeztetni arra is, hogy a világ és a szabályozások plurális jellege korántsem jelenti azt, hogy nincsenek univerzális alapértékek, amelyek összetartják és reményeink szerint fenntartják az emberiséget. Ez az univerzális erkölcsi minimum minden lehetséges szabályozás alapjául kell, hogy szolgáljon, meg kell(ene) előznie minden gazdasági, (geo)politikai vagy bármilyen más érdeket. E globális szabályozási minimumhoz szükséges értékalapú univerzális konszenzus pedig elengedhetetlen feltétele nemcsak a globális közjavak kollektív kezelésének, hanem az egész emberiséget fenyegető globális kockázatok és veszélyek elhárításának vagy legalábbis mérséklésének.

Felhasznált irodalom

- Bánrévy Gábor* [2009]: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. SZIT, Budapest.
Blustein, Paul [2009]: Misadventures of the Most Favoured Nations. New York: Public Affairs.
Dienes-Oehm Egon – Erdős István – Király Miklós – Martonyi János – Somssich Réka – Szabados Tamás [2010]: Az Európai Unió gazdasági joga I. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
Friedman, Thomas L. [2005]: The World is Flat. Farrar, Straus & Giroux, New York.
Goldin, Ian – Mariathasan, Mike [2014]: The Butterfly Defect: How Globalization Creates Systemic Risks, and What to Do about It. Princeton University Press.
Jackson, John H. [1969]: World Trade and the Law of the GATT. Bloomington.
Kissinger, Henry [2014]: World Order. Penguin Press, New York.
Martonyi János [2010]: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga a XXI. században. *Magyar Jog*, 3. szám, 129–132.
Zonnekeyn, Geert A. [2008]: Direct Effect of WTO Law. Cameron May Ltd.

¹⁶ Lásd: *Kissinger* [2014], 6.

Az Európai Unió költségvetési rendszerének finanszírozási problémái

BAJUSZ ANNA

*Az Európai Unió költségvetése – jóllehet a szerződések rendelkezései szerint nem lehet deficites – az utóbbi években komoly finanszírozási problémákkal küzd. Ezért a helyzetért egyaránt felelősek a lisszaboni szerződés által bevezetett jogi és eljárásrendi változások, az intézmények politikai motivációi, valamint a tágabb gazdasági és politikai környezet. A cikk röviden bemutatja az uniós költségvetési rendszer működését (különös tekintettel a költségvetési rugalmasság kérdésére), majd áttekinti az elmúlt évek során jelentkezett problémák természetét és kezelésük módját.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: H61 (Budget, Budget Systems), E69 (Other).

1. Bevezetés

Az európai integráció, azon belül a tagállamok közötti szolidaritás egyik legfontosabb megjelenése a közös uniós költségvetés. Ezen keresztül támogatja az unió a termelőket, ennek révén juttatja el a kohéziós támogatásokat a rászoruló tagállamoknak és régióknak, valamint finanszíroz számos olyan programot (az unión belül és kívül egyaránt), amelyek igyekeznek javítani a támogatottak életszínvonalát, lehetőségeit. Jóllehet kevesen vannak tisztában az uniós költségvetési rendszer pontos működésével, számos állampolgár számára az uniós transferek jelentik, teszik láthatóvá az uniót, az erősebb tagállamok szolidaritását az elmaradottabbak felé. A közös költségvetés tehát nemcsak biztosítja az intézmények és az unió működését, hanem egyben kézzel foghatóvá is teszi az integrációs előnyöket az állampolgárok számára.

Mindezen érdemei és előnyei ellenére az EU költségvetési rendszere számos problémával küzd. Egyrészt politikai problémákkal, amelyek a tagállamok között jelentkező érdekkülönbségekből fakadnak és amelyek sok esetben meggátolják az uniós költségvetés fejlődését, modernizálódását. Ide tartoznak az intézmények (a

* A cikkben foglaltak kizárólag a szerző saját véleményét tükrözik, azok nem tekinthetők a KKM álláspontjának.

Bajusz Anna, a Külgazdasági és Külügyminisztérium (KKM) munkatársa, valamint a Budapesti Corvinus Egyetem doktorandusz hallgatója. E-mail cím: bajuszanna@hotmail.com.

Tanács és az Európai Parlament) közötti viták is, amelyek bizonyos években annyira elfajulnak, hogy a költségvetési rendszer megfelelő működését is ellehetetlenítik. Az elmúlt években emellett komoly finanszírozási problémák is jelentkeztek, amelyek miatt késtek bizonyos kifizetések, márpedig ez további politikai csatározások alapjául szolgált és csorbította az unió hitelességét.

Ebben a tanulmányban különösen a forráshiányból adódó problémákkal foglalkozom. Úgy látom ugyanis, hogy ez a kérdés kevés figyelmet kapott hazánkban, noha a magyar államháztartás és a hazai pályázók számára egyáltalán nem mellékes, hogy időben megérkeznek-e az uniós támogatások.

2. Az Európai Unió költségvetési rendszere

2.1. A költségvetés fejlődése

A közös uniós költségvetés érdemi története 1970-re nyúlik vissza, amikor a tagállamok elfogadták az ún. luxemburgi költségvetési szerződést.¹ Ez kimondta, hogy a közös költségvetést saját forrásokból (*own resources*) kell biztosítani, azaz gondoskodni kell olyan közösségi szintű bevételekről, amelyek lehetővé teszik a közös célok megvalósítását. (1970-et megelőzően ugyanis a tagállamok hozzájárulásai, „átutalásai” fedezték a kiadásokat.) A luxemburgi szerződés alapján először a vámok, a mezőgazdasági lefölözések, valamint a tagállamok által beszedett áfa² 1%-a vált ilyen uniós saját forrássá.³ Ezekből a bevételekből finanszírozták a hetvenes–nyolcvanas évek legfőbb kiadási tételét: a Közös Agrárpolitikát (KAP), amely a kezdeti időszakban a kiadások kb. 95%-át képviselte.

Az évről évre elfogadott közös költségvetés azonban hamarosan kihívásokkal nézett szembe: a nyolcvanas években megjelentek a tagállamok közötti első érdekkellentétek. Sőt, az Európai Parlament (EP) többször is elutasította a Tanács által javasolt költségvetést, így voltak olyan évek is, amikor csak év közben tudtak az intézmények az adott évre vonatkozó költségvetésről megállapodni.⁴

¹ Közös költségvetés már 1958-tól létezett, azonban a költségvetési eljárás és az első saját források megjelenése a luxemburgi szerződéshez köthető, így ezt tekintjük a kiindulópontnak a költségvetés fejlődésének tárgyalása során.

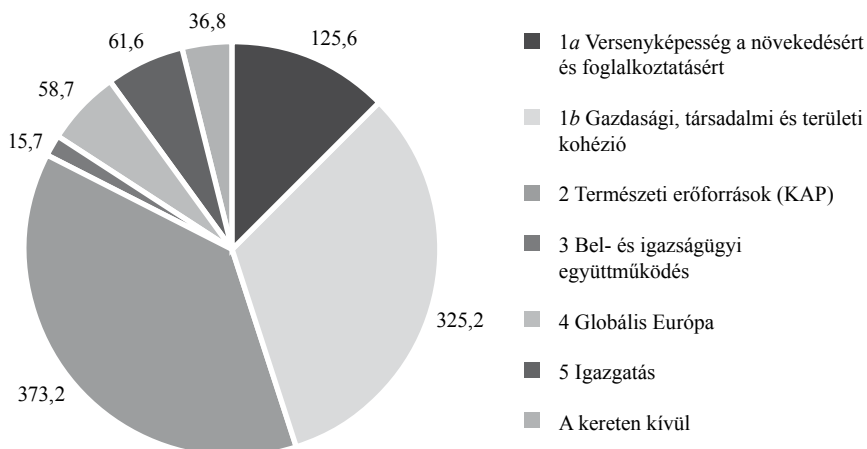
² Harmonizált áfaalapon számítva.

³ Horváth [2003], 79. o.

⁴ Iván [2007], 72. o., Kaponyi [2006], 143. o.

A kiadások megoszlása a 2014 és 2020 közötti többéves pénzügyi keretben

(Milliárd euróban, 2011-es árakon)

Forrás: European Commission [2014b], 110. oldal alapján saját szerkesztés.

Emellett egyre több „külső” problémával is szembe kellett nézni, amelyek közül a gazdasági növekedés megtorpanását, valamint a küszöbönálló bővítések növekvő költségigényét emelhetjük ki. Mindezek arra készítették az intézményeket, hogy az éves költségvetési csaták helyett középtávú tervezésre térjenek át, ezért 1988-ban elindították az első ún. pénzügyi perspektívát, amely öt évre előre rögzítette az uniós bevételeket és kiadásokat. Az Európai Bizottság akkori elnökéről, Jacques Delors-ról elnevezett „első Delors-csomag”, valamint az 1993 és 1999 közötti „második Delors-csomag” több szempontból az aranykort képviseli a költségvetés fejlődésében.⁵ Egyrészt bevezettek egy új, a tagállamok bruttó nemzeti jövedelmén⁶ (*gross national income, GNI*) alapuló forrást, amely stabil és kiszámítható finanszírozást biztosított a közös célokhoz. Másrészt a közös politikák számára komoly fejlődési lehetőség nyílt a többéves programok révén. Látványos fejlődésnek indult a kohéziós politika (a kilencvenes évekre a kiadások kb. 40%-át képviselte), valamint bővült a bel- és igazságügyi, illetve a külkapcsolati fejezet finanszírozása (mindkettő 5% körüli részarányt képvisel ma a kiadásokban). Ezzel párhuzamosan folyamatosan

⁵ Iván [2007], 85. o., Horváth [2002], 129. o.

⁶ 1988-ban GNP-alapú forrásként vezették be, később tértek át a GNI-alapú kulcsra.

csökkent az agrárkiadások költségvetésbeli részaránya, jóllehet továbbra is ez képviseli a közös kiadások kb. 45%-át.⁷ A kiadások 2014 és 2020 közötti megoszlását az *I. ábra* szemlélteti.

Az évtizedek során a bevételi oldalon is komoly változások történtek: az eredetileg „egyenlegező tételként” bevezetett⁸ GNI-alapú forrás meghatározóvá vált a közös költségvetés finanszírozásában, napjainkban ebből származik a bevételek kb. 70%-a. A hagyományos saját források részaránya kb. 15%-ra csökkent, ez arra vezethető vissza, hogy a liberalizációs (pl. WTO-) tárgyalások következtében mind a vámbevételek, mind az agrárlefölözések érdemben csökkentek.⁹ Az áfaalapú saját forrás hasonló, kb. 15%-os súlyt képvisel a bevételekben.¹⁰

Fontos azonban kiemelni, hogy a pénzügyi perspektívák bevezetése nem vetett véget az éves költségvetési rendszernek. A perspektívák több évre¹¹ előre rögzítik a bevételek és a kiadások főbb tételeit, azonban ezen kereteken belül az intézmények évről évre elfogadnak egy éves költségvetést is, a várható kifizetési igények és aktuális prioritások függvényében. Jelen tanulmány fókuszában alapvetően az éves költségvetés és annak problémái állnak, azonban a költségvetési rendszer működésének megértéséhez fontos áttekinteni a többéves keret alapvető jellemzőit is.

2.2 A költségvetési rendszer napjainkban: többéves pénzügyi keret vs. éves költségvetés

A többéves pénzügyi keretet (*Multiannual Financial Framework, MFF*) a liszaboni szerződés rögzítette,¹² korábban nem volt az elsődleges joganyag része. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (a továbbiakban: EUMSz.) 312. cikke kimondja, hogy a többéves keretet a tagállamok egyhangúan fogadják el, az EP

⁷ Marzinotto [2012], 3. o.

⁸ A nyolcvanas évek végén abból a megfontolásból vezették be a GNI-alapú forrást, hogy az erőteljes ingadozást mutató vám- és áfabevételek mellett legyen egy reziduális forrás, amely biztosítja, hogy minden évben megfelelő bevételek társulnak a kiadásokhoz.

⁹ Horváth [2002], 123. o.

¹⁰ Léteznek továbbá ún. egyéb bevételek, pl. az uniós tisztviselők által fizetett kismértékű költségvetési hozzájárulás, valamint a bírságbevételek, de ebbe a körbe tartozott 2012-ben a Nobelbékedíjhoz kapcsolódó pénzösszeg is. Az egyéb bevételek kb. 1%-os súlyt képviselnek a költségvetés bevételeiben.

¹¹ A szerződések szerint „legalább öt éves időszakra” kell elfogadni a többéves keretet, az utóbbi évtizedekben a hétéves keret jellemző.

¹² A „pénzügyi perspektíva” elnevezés ezzel megszűnt.

egyértését követően.¹³ A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az intézmények messze nem egyenrangúak a többéves keret megalkotásában: rendszerint a Tanács határozza meg a kiadási és bevételi főösszegeket, az egyes fejezetek sarokszámait, amelyeken a képviselők alig tudnak változtatni, csak bizonyos tartalmi kérdésekben tudják érvényesíteni az álláspontjukat. Ezért elmondhatjuk, hogy a költségvetés kiadási szerkezete és prioritásrendszere alapvetően a tagállamok érdekeinek megfelelően alakul.¹⁴

A lisszaboni szerződés hatálybalépésével kismértékben az éves költségvetési eljárás is módosult.¹⁵ A legfontosabb változás, hogy megszűnt a korábbi különbségtétel az ún. kötelező és nem kötelező kiadások között. Korábban a kötelező kiadások esetén a Tanácsé, míg a nem kötelező tételek esetén az Európai Parlamenté volt a döntő szó a költségvetési eljárás során. 2009 óta az intézmények egyenrangú félként vesznek részt a költségvetés megalkotásában, ezért elmondhatjuk, hogy az EP szerepe megerősödött, hiszen már valamennyi kiadás tekintetében ugyanakkora beleszólása van a döntésbe, mint a tagállamoknak. Ahogy később látni fogjuk, ez számos feszültséghez és konfliktushoz vezetett az utóbbi években.

A többéves keret és az éves költségvetés közötti főbb különbségeket összegzőként az *1. táblázat* szemlélteti.

1. táblázat

A többéves keret és az éves költségvetés összehasonlítása

	Többéves pénzügyi keret	Éves költségvetés
Főösszege* (hozzávetőlegesen)	Kb. 1000 milliárd euró	Kb. 130-150 milliárd euró
Elfogadása a Tanácsban	Egyhangúság	Minősített többség
Az EP szerepe	Egyértését adja	Társjogalkotó

* Fontos megjegyezni, hogy a többéves keretről született megállapodást rögzített áron számítják, azaz annak az évről az árakon, amelyben az Európai Bizottság közzétette a következő időszak többéves keretére vonatkozó javaslatát. A 2014 és 2020 közötti időszakra például 2011-es áron rögzítették a sarokszámokat. Az éves költségvetés tételeit ezzel szemben mindig folyó áron számítják, így az összehasonlítással óvatosan kell bánni.

Forrás: Európai Bizottság [2010a] alapján saját szerkesztés.

¹³ Európai Bizottság [2010], 182. o.

¹⁴ Hagemann [2014], 2. o.

¹⁵ Hetényi–Bajusz [2014], 409. o.

A jogi környezet ismertetése után tekintsük át a költségvetési rendszer működését, különös tekintettel a rugalmasságra, amely szorosan kapcsolódik a későbbiekben tárgyalt költségvetési problémákhoz!

2.2.1. A többéves pénzügyi keret

Amint arra az *1. táblázat* alapján következtethetünk, a többéves keret sokkal nagyobb súlyú elem az unió gazdálkodása szempontjából, nemcsak abból adódóan, hogy a legfőbb bevételi és kiadási tételek ezáltal több évre rögzítésre kerülnek, hanem abból fakadóan is, hogy ezt a tagállamok egyhangúsággal fogadják el, vagyis addig nem születik róla döntés, amíg azt minden tagállam megfelelően nem tartja. A jelenlegi, a 2014 és 2020 közötti időszakot lefedő többéves keretről is több mint másfél évig folytak az egyeztetések, míg 2013 februárjában az állam- és kormányfők megállapodtak a csomagról, amelyhez az Európai Parlament 2013 novemberében adta hozzájárulását.¹⁶

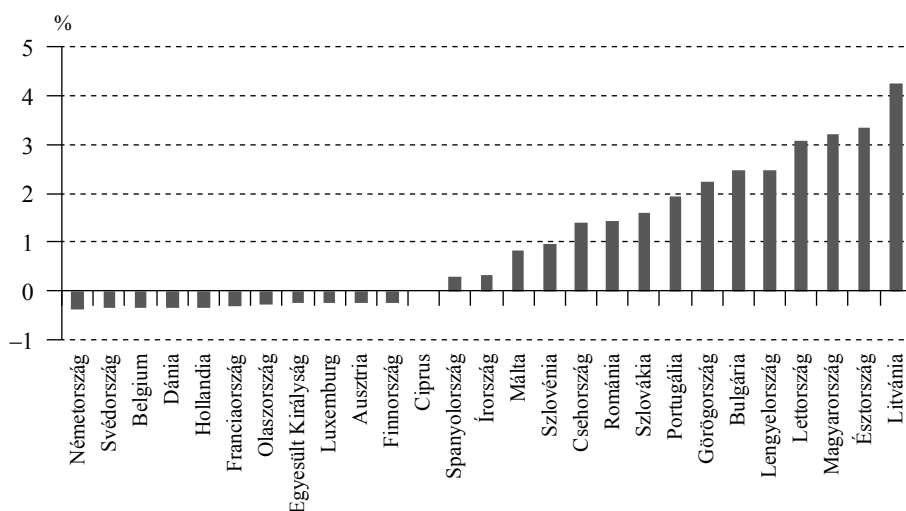
A tárgyalások során általában két markáns érdekcsoport alakul ki. A fejlettebb tagállamok, amelyekre gyakran csak nettó befizető tagállamokként hivatkozunk, az utóbbi években igyekeznek minél alacsonyabbra szorítani a költségvetés főösszegét, annak érdekében, hogy a GNI-alapú befizetéseik ne emelkedjenek túl magasra. Ezzel szemben azok a tagállamok, amelyek a közös költségvetés nettó haszonélvezői közé tartoznak (tehát amelyek esetében az uniós transzferek meghaladják a befizetéseiket), minél nagyobb főösszegű és ambiciózusabb költségvetésben érdekeltek. A *2. ábra* azt mutatja meg, hogy az elmúlt hét évben¹⁷ hogyan alakult a tagállamok nettó egyenlege, azaz a bruttó nemzeti jövedelmük arányában kifejezve mekkora nettó uniós transzferben részesültek.

¹⁶ *Bruxinfo* [2013b].

¹⁷ A Bizottság minden évben közzéteszi pénzügyi jelentését (az ún. *financial report*-ot), amelyben részletesen bemutatja a bevételek és kiadások alakulását. A 2013-ról kiadott jelentésben a Bizottság az elmúlt hétéves időszak kimutatásait is közzétette.

A tagállamok uniós költségvetéssel szemben megmutatkozó nettó egyenlege 2007 és 2013 között

(Átlagosan, a tagállami GNI százalékában)

Forrás: European Commission [2014a] alapján saját szerkesztés.

A 2. ábrán jól látható, hogy az elmúlt időszakban Németországnak, Svédországnak, Belgiumnak és Dániának volt a leginkább negatív az uniós költségvetéssel szemben mutatkozó pozíciója, míg GNI-arányosan a legnagyobb nettó transzferben a balti tagállamok és Magyarország részesültek.

Érdeemes azt is kiemelni, hogy az évtizedek során egyértelműen kialakult az, hogy a tagállamok mely köre milyen kiadási összegekben „érdekelt”. Míg ugyanis a fejletlenebb tagállamok alapvetően az agrárpolitika és a kohéziós pénzek kedvezményezettjei, addig a fejlettebb tagállamok sikeresebbek a növekedést és a versenyképesség javítását célzó források felhasználásában. Elgondolkodtató *Szemlér* megállapítása arról, hogy a jelenlegi többéves keretben a növekedésre elkülönített források nem azt szolgálják-e, hogy a pénzek egy része visszajusson a nettó befizető tagállamokhoz.¹⁸

¹⁸ *Szemlér* [2013].

Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a legnagyobb nettó kedvezményezettek esetében az uniós transzferek valóban érdemi forrásokat jelentenek az államháztartás számára, annak ellenére, hogy a nemzeti jövedelemhez viszonyított arányuk alig néhány százalék. Az Európai Bizottság rendszeresen készít kimutatásokat arról, hogy mekkora szerepet töltenek be az uniós támogatások a tagállamok közberuházásaiban. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a 2008-as válság óta éppen a visegrádi országokban jelentették a legnagyobb segítséget ezek a források. Bizottsági számítások alapján a 2010 és 2012 közötti időszakban a kohéziós támogatások (nemzeti önrésszel számítva) Szlovákiában és Magyarországon átlagosan a közberuházások kb. 90%-át tették ki, míg a fejlettebb tagállamok esetében ez az érték legfeljebb néhány százalék volt.¹⁹

Vizsgáljuk most meg, hogy van-e lehetőség arra, hogy a többéves keret révén előre megállapított, azaz legalább öt évre rögzített összegeket az intézmények felülvizsgálják!

A rugalmasság a többéves keretben alapvetően kétféleképpen biztosított. Egyrészt lehetőség van az előre megállapított felső határok módosítására, másrészt léteznek ún. rugalmassági eszközök, amelyek igénybevételével új kiadások is fedezhetők.

A felső határok módosítására ritkán kerül sor, abból adódóan, hogy ehhez a Tanács egyhangú döntésére van szükség. Márpedig egy esetleges felülvizsgálat minden esetben „Pandóra szelencéjét” nyitja ki, így rendkívül nehéz egy konkrét igény érdekében módosítani a keretet anélkül, hogy más tagállamok is újabb szempontokat akarjanak érvényesíteni. Ennek ellenére, a 2014 és 2020 közötti időszak többéves keretéről 2013 novemberében létrejött rendelet rögzíti, hogy legkésőbb 2016-ban félévi felülvizsgálatot kell tartani annak érdekében, hogy szükség esetén módosítani lehessen a kiadási prioritásokat.²⁰ Ilyen típusú felülvizsgálatról már a 2007 és 2013 közötti időszakban is megállapodtak, azonban utólag elmondhatjuk, hogy a hivatalosan 2011 végén lezárult folyamat semmilyen tekintetben nem jelentett érdemi felülvizsgálatot, a kiadási és bevételi tételek nem változtak a korábban megállapított szinthez képest. Ahogy *Begg* kiemeli, a bevételi oldal reformjával érdemben nem is foglalkoztak a tagállamok, jóllehet a jelenlegi finanszírozási rendszer számos sebből vérzik.²¹

¹⁹ European Commission [2013b], 5. o.

²⁰ Council of the European Union [2013], 2. o.

²¹ *Begg* [2010], 11. o.

A rugalmassági eszközök rendkívüli helyzet esetén többletforrást biztosítanak új kiadásokra. Négy eszközt különböztetünk meg, az alábbiak szerint:²²

- i. *Az Európai Unió Szolidaritási Alapja*: elsősorban természeti katasztrófák esetén lehet igénybe venni, amennyiben a kár mértéke eléri a tagállami GNI 0,6%-át. A jelenlegi hétéves időszakban az alap költségvetése 3,5 milliárd euró (2011-es árakon).
- ii. *Sürgősségisegély-tartalék*: az éhínség által sújtott, EU-n kívüli országokban biztosítanak humanitárius segílyt ebből az alapból. Hétéves költségvetése 2011-es árakon számítva 1,96 milliárd euró.
- iii. *Európai Globalizációs Alkalmazkodási Alap*: ennek forrásait abban az esetben lehet felhasználni, ha az EU területén valahol tömeges leépítésekre, üzembezárasokra kerül sor. Elsősorban átképzési programokat, álláskereső-támogatásokat finanszíroznak ebből, azonban nem munkanélküli-segélyként működik. Költségvetése a jelenlegi időszakban 1,05 milliárd euró.
- iv. *Rugalmassági Eszköz*: az eszközt a fenti három, tematikus alappal szemben bármilyen olyan, előre be nem tervezett kiadásra fel lehet használni, amelyekre a költségvetési fejezetek nem biztosítanak elegendő forrást.

A rugalmassági eszközök tehát elviekben lefedik a leggyakrabban felmerülő válsághelyzeteket, továbbá létezik egy általános, „*last-resort*” típusú alap, amelyből egyéb rendkívüli kiadások fedezhetőek. A rugalmassági eszközök abból a szempontból is különlegesek a költségvetésben, hogy ezek ún. kereten kívüli tételek, azaz nem részei a többéves keret előre megállapított főösszegének. Indikatív költségvetésüket mindig a főösszegezen felül határozzák meg. Ez azt jelenti, hogy az alapok forrásait nem kell minden évben előre biztosítani, hanem a tagállamoknak mindig csak annyit kell év közben, az igény felmerülésekor befizetni, amekkora rendkívüli kiadásra sor kerül. A rugalmassági eszközök igénybevételéről minden esetben a Tanács és az EP közösen dönt, azonban ez az eljárás a gyakorlatban többnyire gördülékenyen működik.

A 2014 és 2020 közötti időszakban több új rugalmassági elem is megjelenik a többéves pénzügyi keretben. Az Európai Parlament számára a tárgyalások során kulcskérdés volt, hogy a korábbinál nagyobb mozgástér álljon rendelkezésre abban az esetben, ha új prioritásokra kell költeni. Különösen nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy az egyes években esetleg „elkölten” források ne vesszenek el, hanem a következő években fel lehessen használni ezeket az összegeket.²³ Az új rendel-

²² Európai Tanács [2013], 42.o.

²³ Delors [2013].

kezesek érdekében létrejön többek között egy ún. összesített tartalék (*global margin*) a kifizetések²⁴ terén, amelynek értelmében a megelőző év elköltetlen forrásait át lehet majd vinni a következő évre (bizonyos megkötésekkel). Kiemelendő továbbá a kifizetések egy részének előrehozatala (*frontloading*), amelyre 2,5 milliárd euró értékben lesz lehetőség olyan kulcsprogramok esetén, amelyeknél fontos, hogy már az időszak elején megfelelő forrásokkal rendelkezzenek (pl. fiatalkori munkanélküliség elleni harc).

2.2.2. Az éves költségvetés legfőbb jellemzői

A fentiekben azt állítottuk, hogy a többéves pénzügyi keret kiadási főösszegének, valamint többéves jellegének és az elfogadásának szabályainak köszönhetően nagyobb jelentőséggel bír az uniós költségvetési rendszerben, mint az éves költségvetések. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján azonban kár lenne lebecsülni az éves költségvetés jelentőségét. Messze nincs ugyanis abban az ideális helyzetben az unió, amelyben a jogi rendelkezések alapján lehetne, nevezetesen, hogy a költségvetési hatóság a többéves keret által kijelölt határokon belül, a Bizottság által készített kifizetési előrejelzések alapján mintegy rutinszerűen elfogadja a következő évi költségvetést. Mielőtt azonban rátérünk az utóbbi években tapasztalt problémák természetére és okaira, tekintsük át röviden, hogy az éves költségvetésben milyen rugalmassági szabályok léteznek, vagyis szükség esetén hogyan módosítható a kiadási szint és szerkezet.

Az éves költségvetésben léteznek technikai, a gyakorlatban rutinszerűen működő átcsoportosítások, valamint „komolyabb” lehetőségek, amelyek rendszerint egy nagyobb forráshiány kezelését célozzák és amelyek az esetek többségében határozott politikai döntést igényelnek. A technikai elemek közül érdemes kiemelni a források átvitelének („*carry-over*”) lehetőségét, ami nem jelent más, mint az egy adott évben betervezett, de fel nem használt irányzatok átvitelét a következő évre. Hasonlóan jól működnek az év során jelentkező átcsoportosítások, amelyek a legtöbb esetben egy bizonyos fejezetben belül vagy két különböző költségvetési fejezet közötti forrásátfelezést jelentenek. Ezekről minden esetben a Tanács és az EP közösen dönt, azonban – rendkívüli eseteket leszámítva – nem jelentenek kiemelt problémát.

²⁴ Az uniós költségvetésben kötelezettségvállalásokat (*commitment appropriations*) és kifizetéseket különböztetünk meg (*payment appropriations*). Míg előbbiek a betervezett, lekötött összegeket, a kifizetések a ténylegesen megvalósuló pénzmozgásokat jelentik.

Politikailag érzékeny kérdést általában azok a finanszírozási igények jelentenek, amelyek révén szükségessé válik az adott évre betervezett kiadási szint emelése. Erre alapvetően kétféleképpen van lehetőség. Egyrészt létezik egy ún. kontingenctartalék (*contingency reserve*), amely az EU bruttó nemzeti jövedelmének 0,03%-ának megfelelő tartalékot jelent, az előzetesen megállapított plafonokon felül. Ezt tehát olyan, előre nem látott esetekben lehet igénybe venni, amikor a többletfinanszírozási igény nem haladja meg az EU összesített GNI-ának 0,03%-át. A kontingenctartalék mobilizálásáról a Tanács és az EP dönt, fontos könnyítés azonban, hogy a Tanács minősített többséggel határoz.²⁵

Szintén a politikailag fajsúlyos elemekhez sorolható a költségvetés-módosítók (*draft amending budget, DAB*) lehetősége. Költségvetés-módosítóra vonatkozó javaslatot az Európai Bizottság terjeszthet elő. Ezt követően a Tanács és az EP megvizsgálja annak tartalmát, majd szavaz róla. A Tanács ebben az esetben is minősített többséggel hoz döntést, hiszen azonos típusú („fajsúlyú”) döntést jelent, mint a költségvetés egészének megalkotása. Az uniós költségvetés működésének gyakorlati szabályait tartalmazó ún. pénzügyi rendelet két típust különböztet meg a költségvetés-módosítók esetén: a bevétel- és a kiadásorientált módosítókat.²⁶ Előbbit abban az esetben terjeszt be a Bizottság, ha például valamely évben többlettel zárt a költségvetés és a többletet a következő évi költségvetésbe javasolja átvetelni, vagy amennyiben szükség van a saját források szintjére vonatkozó előrejelzések módosítására. Erre szinte minden évben sor kerül, hiszen gyakorlatilag lehetetlen előre pontosan megjósolni, hogy vámokból vagy az áfaalapú forráson keresztül mekkora bevételre tesz majd szert az unió, nem is beszélve az olyan egyedi bevételekről, mint a bírságbevételek. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a bevételek módosítására vonatkozó költségvetés-módosítók az esetek többségében technikai lépést jelentenek, jöllehet adódhatnak olyan egyedi esetek, amelyek a tagállamok tiltakozását váltják ki. Erre jó példa 2014-ből az a költségvetés-módosító, amely komoly többletbefizetést indítványozott az Egyesült Királyság számára, és amely ezáltal a legmagasabb politikai szinten is feszültségeket okozott az unióban.²⁷ Sajnos az is egyre inkább természetes, hogy az egyébként technikai költségvetés-módosítók egy tágabb játszma elemévé

²⁵ A 2014 és 2020 közötti többéves keret tárgyalásai során komoly vita alakult ki a kontingenctartalékról, ugyanis a lisszaboni szerződést megelőzően már létezett ez a lehetőség, de a nettó befizető tagállamok húzódoztak attól, hogy ezt újra rögzítsék (különösen a minősített többségi döntéshozatal volt problémás számukra). A kontingenctartalék igénybevételéhez azonban a gyakorlatban számos szigorítás kötődik, amelyek a nettó befizetők számára „biztosítják”, hogy valóban csak kivételes esetekben kerüljön mobilizálásra ez a tartalék. Council of the European Union [2013], 5. o.

²⁶ European Parliament and the Council of the European Union [2013].

²⁷ Lásd: 2.2. alfejezet.

válnak, és emiatt késik az elfogadásuk (erre a későbbiekben még visszatérünk). Az igazán komoly politikai csatározások azonban a kiadásvezérelt módosítók kapcsán szoktak kialakulni, hiszen ezek a tagállamok többletbefizetéseit vonják maguk után.

A költségvetési rendszer főbb elemeinek áttekintése után rátérünk az éves költségvetésben jelentkező problémák vizsgálatára.

3. Az éves költségvetésben jelentkező legfontosabb problémák

Többféle csoportosítás is elképzelhető ebben a kérdésben, az alábbiakban a költségvetési tervezés és végrehajtás időrendjét követve mutatjuk be a legfontosabb problémákat, minden esetben vázolva a közelmúlt tapasztalatait.²⁸

3.1. A költségvetés elfogadása során jelentkező problémák

3.1.1. A költségvetés elfogadásának időpontja

Az EUMSZ 314. cikke részletesen szabályozza a költségvetés megalkotásának menetét. Ezek alapján az Európai Bizottság legkésőbb szeptember elsejéig az intézmények elé terjeszti a következő évi költségvetés tervezetét, amelyet mind a Tanács, mind az EP megvizsgál. A rendelkezések szerint a Tanács legkésőbb október elsejéig továbbítja álláspontját a Parlamentnek, amelynek 42 napja van állást foglalni a tanácsi állásponttól. Amennyiben szükséges, ezt követően egyeztetőbizottság hívható össze a két intézmény álláspontjának kibékítésére, valamint a Bizottság új javaslatot terjeszthet be, ha az egyeztetőbizottságban sem alakult ki kompromisszum. A 315. cikk továbbá pontosan rendelkezik arról, hogy milyen szabályokat kell alkalmazni abban az esetben, ha az év végéig sem fogadták el a következő évi költségvetést.²⁹

A gyakorlatban a költségvetés elfogadásának menetrendje ettől kismértékben eltér. A Bizottság általában már április-május környékén nyilvánosságra hozza a tervezetét, hogy annak vizsgálatára minél több idő álljon az intézmények rendelkezésére. A Tanács rendszerint júniusban vagy júliusban fogadja el az álláspontját,

²⁸ Közelmúlt alatt a 2010 óta eltelt időszakot értjük. Ezt megelőzően más jogi szabályozás volt érvényben, amellyel a tanulmány nem foglalkozik.

²⁹ Az ún. „egytizenketted” szabály kimondja, hogy amennyiben az adott évre nincs elfogadott költségvetés, úgy minden kiadási területen az előző évi kiadási szint időarányos része, azaz havonta legfeljebb az előző évi előirányzat egytizenketted része költhető el. Európai Bizottság [2010a], 185. o.

amelyet még az intézmények augusztusi szabadsága előtt továbbít a Parlamentnek. A problémák rendszerint akkor jelentkeznek, amikor szeptember–október folyamán a képviselők is elfogadják az álláspontjukat, ám azokat a Tanács visszautasítja. A lisszaboni szerződés hatálybalépése óta nem volt arra példa, hogy az intézmények az egyeztetőbizottság összehívása nélkül, „rutinszerűen” el tudták volna fogadni a költségvetést.

Az elfogadás 2010-ben késett a legtöbbet, ekkor ugyanis két komoly politikai tényező, játszma is hátráltatta a költségvetési alkut. Egyrészt ez (a 2011-es) költségvetés volt az első, amelyet már teljes egészében a lisszaboni szerződés rendelkezései alapján fogadtak el az intézmények, így az EP folyamatosan próbálgatta, hogy „meddig mehet el” a Tanáccsal szemben. Másrészt legalább ennyire hátráltatta a költségvetés elfogadását, hogy 2010 őszén került sor a 2007 és 2013 közötti többéves keret félidei felülvizsgálatának lezárására.

Ahogy korábban már említettük, szó sem volt érdemi, a kiadási tételeket, prioritásokat átszabó felülvizsgálatról, holott a képviselőknek határozott elképzeléseik voltak nemcsak erre vonatkozóan, hanem a saját források rendszerének reformjával kapcsolatban is. Mindaddig nem járultak hozzá a 2011-es költségvetés elfogadásához, ameddig nem kaptak biztosítékot arra, hogy a következő többéves keretre vonatkozó tervezet elkészítése során a Bizottság figyelembe veszi az EP ez irányú szempontjait is. Erre a Tanács nevében a soros elnökséget ellátó Belgium miniszterelnöke vállalt kötelezettséget 2010. december 8-án. A 2011-es költségvetésről kialakított tanácsi álláspontot végül 2010. december 15-én fogadta el formálisan az EP.

2011-ben szintén rendkívül feszült légkörben zajlottak a következő évi költségvetésről folytatott tárgyalások, azonban a 2010. őszi forгатókönyv nem ismétlődött meg.³⁰ Az egyeztetőbizottsági szakaszban kialakult a kompromisszum az intézmények között, így nem volt szükség új bizottsági javaslat beterjesztésére. A 2012-es költségvetés tervezetét 2011. december 1-jén fogadta el formálisan az Európai Parlament.

2012 őszén ismét komoly költségvetési csatározásokra került sor, amiért szintén az akkori politikai helyzetet tehetjük felelőssé. Egyrészt ekkor (2012 őszén) értek először igazán magas szintre a 2014 és 2020 közötti időszak többéves keretéről folytatott tárgyalások a Tanácsban. Másrészt 2012-ben vált először rendkívül problé-

³⁰ Sokak szerint azért sem ismétlődött meg az előző évi helyzet, mert az EP felső vezetése levonta a tanulságot abból, hogy egy évvel korábban a Tanács egy szinten túl nem hagyta magát zsarolni és akár kész lett volna vállalni az „egyitzenketted” rendszert, ha ez az ára annak, hogy gátat szabjanak az EP-s követeléseknek.

mássá az éves költségvetésben jelentkező forráshiány, ami ahhoz vezetett, hogy több költségvetés-módosító is elfogadásra várt még az év második felében. (Erre a kérdésre a következő részben visszatérünk.)

Az egyeztetőbizottsági szakasz eredménytelenül zárult, így 2012 novemberében a Bizottság újabb javaslatot terjesztett be. A 2013-as költségvetést végül csak 2012. december 12-én fogadta el az EP, rendkívül feszült tárgyalássorozatot követően. A megállapodáshoz több nyilatkozatot is csatoltak az intézmények, amelyekben többek között vállalták, hogy amennyiben 2013-ban ismét forráshiány lépne fel a költségvetésben, abban az esetben igyekeznek minél hamarabb elfogadni a Bizottság által javasolt költségvetés-módosítót.

2013 őszén az egy évvel korábbihoz hasonló légkörben, hasonló politikai csatározásokkal zajlott a következő évi költségvetés tárgyalása. Egyrészt az EP folyamatosan halogatta a többéves keretről 2013 februárjában létrejött tanácsi álláspont jóváhagyását, másrészt ezen az őszön is komoly problémát jelentettek a még elfogadásra váró költségvetés-módosítók (lásd később). A 2014-es költségvetést végül 2013. november 20-án szavazta meg az EP, egy nappal azt követően, hogy a 2014 és 2020 közötti többéves keretről kialakult kompromisszumot jóváhagyta.

2014-ben szintén elhúzódtak a következő évi költségvetésről folytatott viták, alapvetően abból adódóan, hogy az intézmények ebben az évben sem tudtak időben megállapodni a költségvetés-módosítók elfogadásáról. A korábbi évekhez hasonlóan az EP addig nem volt hajlandó érdemi tárgyalást folytatni a 2015-ös költségvetésről, amíg nem rendeződik a 2014-ben jelentkező forráshiány. Az egyeztetőbizottsági szakasz ezért eredménytelenül zárult, így a Bizottság 2014. november 28-án új költségvetési javaslatot terjesztett be. Az intézmények között végül 2014 decemberében alakult ki a kompromisszum, amelyet az EP december 17-én hagyott jóvá.³¹

Az elmúlt évek példájából jól látható, hogy egyik esetben sem sikerült az egyeztetőbizottsági szakasz nélkül elfogadni a következő évi költségvetést, sőt, 2010-ben, 2012-ben és 2014-ben új bizottsági javaslat beterjesztésére is sor került. Mielőtt azonban túl negatívan látnánk a költségvetési fejleményeket, érdemes mindig hozzátennünk, hogy nem új jelenségről van szó: már a nyolcvanas években előfordult, hogy egy adott évben nem volt elfogadott költségvetés, azt csak év közben tudták megalkotni az intézmények.³² Ennek fényében kisebb jelentőségűnek tűnhetnek az elmúlt évek költségvetési csatározásai, hiszen – ha késve is, de – mindig pecsét került a következő évi költségvetésre. Ami igazán új és nyugtalanító fejleménynek szá-

³¹ European Parliament [2014].

³² *Iván* [2007], 72. o., *Kaponyi* [2006], 143. o.

mít, az valójában a korábbinál nagyobb árukapcsolás a költségvetési dossziék között. Különösen 2013 őszén vált ez látványossá, amikor a folyó év költségvetés-módosítói, a következő évi költségvetés és a következő hétéves időszak többéves keretére vonatkozó döntés vált egymás foglyává.

3.1.2. A költségvetés főösszege

Ebben a részben az éves költségvetések főösszegét vizsgáljuk meg, ugyanis ez általában központi kérdés, ami rendre komoly feszültségeket okoz a tárgyalások során. A főösszeget tekintve két markáns törésvonal azonosítható. Egyrészt komoly szembenállás szokott kialakulni a Tanácsban a nettó befizető és nettó kedvezményezett tagállamok között. Míg ugyanis az előbbiek igyekeznek minél alacsonyabbra szorítani a közös költségvetés kiadásait, addig a nettó kedvezményezettek rendszerint azzal érvelnek, hogy az EU-nak szerződéses kötelezettsége, hogy biztosítsa a közös politikák megfelelő finanszírozását.

A nettó befizető tagállamok általában szorosan együttműködnek a többéves keret tárgyalásai során annak érdekében, hogy a kiadások felső határa ne haladja meg az uniós bruttó nemzeti jövedelem 1%-át.³³ Ezt az álláspontjukat sikeresen érvényesítették a 2007 és 2013 közötti pénzügyi perspektíva és a jelenlegi időszak többéves keretének tárgyalásai során is. Az éves költségvetések esetén alapvető törekvésük általában arra irányul, hogy a kiadások szintje legfeljebb az infláció mértékével emelkedjen az előző évi szinthez képest.³⁴ Ez logikus és felelős elvárásnak tűnhet (különösen gazdasági válság idején), azonban figyelembe véve, hogy az utóbbi években nagyon alacsony infláció³⁵ jellemezte az uniót, ez komoly korlátnak számít. Továbbá, bármennyire is jogosnak és egyszerűnek tűnik is az inflációkövető tervezés, az uniós pénzügyekben más tényezők is komolyan befolyásolják a kiadási szint alakulását: például az, hogy a többéves programok épp az előkészítési vagy már a kifizetési szakaszban járnak-e, valamint hogy mekkora az egyes rendkívüli események forrásigénye.

³³ *Iván* [2007], 177. o.

³⁴ A nettó befizető tagállamok a 2014 és 2020 közötti többéves keret tárgyalásai előtt is levélben hívták fel Barroso elnök figyelmét arra, hogy a kiadások legfeljebb az inflációnak megfelelő mértékben emelkedhetnek (Government of the United Kingdom, 2010).

³⁵ Az inflációt nagyon sokféle módon lehet számítani (nominális vs. reáladatok, éves vs. negyedéves vagy havi adatok stb.), a nettó befizető tagállamok általában nem pontosítják, hogy melyik adatot veszik alapul. Az Eurostat éves HICP-adatai alapján azonban elmondható, hogy 2011-et leszámítva az EU-ban mindig 3%-nál alacsonyabb volt az infláció átlagos értéke.

Az éves költségvetések főösszege* a bizottsági javaslatához és az előző évi főösszeghez viszonyítva

		2011	2012	2013	2014	2015
<i>Bizottsági javaslat(ok), milliárd euróban**</i>	<i>Első</i>	130,1	132,7	137,9	135,9	142,1
	<i>Második</i>	126,5	–	137,8	–	141,3
<i>Elfogadott költségvetés</i>	<i>Főösszege</i>	126,5	129,1	132,8	135,5	141,2
	<i>Változás az előző évhez képest***</i>	2,9%	1,86%	–2,15%	–6,19%	1,03%

* A kifizetések szintjén.

** Folyó áron.

*** A százalékos változásra többféle adat elképzelhető, annak függvényében, hogy figyelembe vesszük-e az év közben elfogadott költségvetés-módosítókat. Amennyiben ezek részei a bázisnak, könnyen adódhat negatív érték.

Forrás: Az Európai Bizottság pénzügyi jelentései³⁶ alapján saját szerkesztés.

Itt szólnunk kell egy további problémáról, amely a többéves, különösen a kohéziós politika keretében megvalósuló projektekhez kapcsolódik. Az elmúlt években nagyon komoly különbség mutatkozott meg a kötelezettségvállalások és a kifizetések, vagyis a között, hogy mekkora forrást kötöttek le a tagállamok és ebből mennyihez kapcsolódott konkrét, megvalósult kifizetés. Ha ugyanis lekötnek bizonyos támogatási összegeket, de a megvalósításukról csak jóval később érkezik be számla a Bizottsághoz, akkor ezeket az összegeket elköltetlenül „hordozza” magával a költségvetés – ezt hívjuk RAL-nak (a *reste à liquider* francia kifejezés rövidítéseként). A probléma különösen 2010 óta vált hangsúlyossá, a 2007 és 2013 közötti időszak első éveiben ugyanis rendkívül alacsony abszorpció (forráslehívási arány) jellemezte a tagállamokat. 2013 végére már több mint 200 milliárd eurónak megfelelő összeg³⁷ „ragadt be” ilyen módon, és ennek szintje azóta sem csökkent a kívánt mértékben,

³⁶ European Commission [2012], 8. o., European Commission [2013a], 20. o., European Commission [2014a], 22. o. A 2014-es év elfogadott költségvetését lásd: European Parliament [2013b], a 2015-ös költségvetést pedig European Parliament [2014].

³⁷ Ez kb. egy éves költségvetés főösszegének másfélszerese, így valóban komoly kihívást jelent a kezelése.

a szűkös keretek miatt ugyanis a Bizottság nem tudja a kívánt ütemben teljesíteni a számlákat.³⁸

Mindezen érvek ellenére elmondhatjuk, hogy a nettó befizető tagállamok sikeresen érvényesítették a főösszeg emelkedésének visszaszorítására vonatkozó álláspontjukat, az éves költségvetések főösszege ugyanis mindig alacsonyabb volt a Bizottság által javasolt szintnél, és az előző évi szinthez viszonyítva egyszer sem nőtt az inflációnál nagyobb mértékben, ahogy a 2. táblázat szemlélteti.

3.2. A költségvetés végrehajtása során jelentkező forráshiány

Jóllehet az uniós költségvetés a jogi rendelkezések szerint nem lehet deficites,³⁹ az utóbbi években komoly finanszírozási problémák jelentkeztek. Ez az alábbi okokra vezethető vissza:

- i. *A rendkívül szűkös tervezés negatív hatásai:* ahogy az előző részben láttuk, a kiadások szintje az utóbbi években rendre alacsonyabb volt annál, amit az Európai Bizottság (a kifizetési igények alapján) javasolt. Ez általában valamennyi fejezetet érinti, de különösen a versenyképességi és a külkapcsolati kiadások esetén jelentkezik (év közben) az egyértelmű alultervezésből fakadó forráshiány. Egyedi kihívásokkal néz továbbá szembe a kohéziós politikai alfejezet, hiszen a forrásoknak nemcsak az új projektekre kell fedezetet biztosítaniuk, de a fent bemutatott RAL szintjének csökkentését is lehetővé kellene tenniük.
- ii. *A többéves programozásból fakadó kifizetési trend:* ahogy azt korábban már említettük, a többéves tervezésből adódóan természetes jelenség, hogy míg a hétéves időszak elején általában a források lekötése (a pályázatok meghirdetése, elbírálása) történik meg, addig az időszak második felében „tömegesen” kerül sor a kifizetésekre, azaz a korábban megítélt támogatások folyósítására. Ez önmagában azt indokolná, hogy az időszak végéhez közeledve egyre magasabb legyen a kifizetési szint, azonban ez általában nem biztosított.
- iii. *A kohéziós politika szabályrendszere:* a kohéziós támogatások esetében érvényben volt egy ún. „n+3”-as és „n+2”-es szabály. Az „n+3” szabály ér-

³⁸ Staikouras [2014], 4. o.

³⁹ Lásd: Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 310. cikk. Európai Bizottság [2010a], 181. o.

telmében a 2007 és 2010 között lekötött források felhasználására további három év, míg az „n+2” szabály értelmében a 2011 után lekötött pénzek felhasználására további két év állt rendelkezésre.⁴⁰ Ez azt eredményezte, hogy 2013-ban „összeért” a két időszak, vagyis ebben az évben járt le rengeteg projekt esetében a kedvezményes időszak. Ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy 2013-ban különösen sok számla érkezett be a Bizottsághoz. Szintén ide tartozik a korábban már vázolt RAL-probléma, vagyis az a kihívás, hogy nagymértékben halmozódtak fel kifizetetlen kötelezettségvállalások, amelyeknek teljesítése egyértelműen a jelenleginél magasabb kifizetési szintet igényelne a kohéziós politikai alfejezetben.

- iv. *A rugalmassági elemek nem megfelelő működése:* a korábban áttekintett rugalmassági elemek a gyakorlatban nem működnek elég jól ahhoz, hogy szükség esetén valóban többletfinanszírozást biztosítsanak. Ezt alátámasztja, hogy
- a) a többéves keret érdemi felülvizsgálatára még sosem került sor
 - b) a többéves keretben szereplő rugalmassági eszközöket ugyan többször igénybe vették az intézmények, azonban ezek költségvetése rendkívül alacsony az utóbbi évek forráshiányához viszonyítva
 - c) az ún. kontingenciatartalék igénybevételét a nettó befizető tagállamok rendre ellenzik
 - d) a Bizottság által beterjesztett, a kifizetési szintet érdemben módosító költségvetés-módosítókat csak késve és gyakran alacsonyabb összeggel fogadják el az intézmények. Ez ahhoz vezet, hogy a költségvetés-módosítókról szóló döntések összefonódnak, ezáltal egy nagyobb politikai alku részét képezik olyan módosítók is, amelyeknek jogosságát nem vitatják az intézmények.
- v. *A tágabb politikai környezet:* bizonyos években egyértelműen a politikai megfontolások fékezik az éves költségvetéshez kapcsolódó problémák rendezését. Az utóbbi években jó példát szolgáltatott erre a többéves keretről szóló tárgyalások esete, amely érdemben hátráltatta az éves költségvetések problémáinak kezelését is. Ide tartozik továbbá az is, hogy a lisszaboni szerződés révén átalakult a költségvetési rendszert szabályozó jogi környezet és ebből adódóan a Tanács és az EP is feszegeti a határokat, hogy mi minden „fér bele” az új rendelkezésekbe.

⁴⁰ Hetényi–Bajusz [2014], 416. o.

Tekintsük át, hogy 2012 óta hogyan alakult a költségvetés-módosítók elfogadása.⁴¹

2012-ben két költségvetés-módosító elfogadása vált különösen problémássá. Egyrészt az ötös számú költségvetés-módosítóé (*draft amending budget 5, DAB5*), jóllehet ennek révén mindössze 670,2 millió euró értékben kellett volna emelni az adott évi kiadási szintet. Ez az összeg az Európai Unió Szolidaritási Alapjába került volna, ebből fizettek volna támogatást Olaszországnak az aquilai földrengések miatt. Jóllehet semelyik tagállam vagy intézmény nem vitatta a támogatás szükségességét, azonban a DAB5 tárgyalása szorosan összefonódott előbb a hatos számú költségvetés-módosító, később pedig a 2013-as költségvetés tárgyalásaival. A hatos számú költségvetés-módosítóban a Bizottság 8,9 milliárd euróval javasolta megemelni a kiadási szintet, arra hivatkozva, hogy több fejezetben is többletforrásokra lenne szükség a kifizetési igények időben történő teljesítéséhez. Különösen a kohéziós politikai alfejezetet kellett volna megerősíteni (7,2 milliárd euróval), abból adódóan, hogy az időszak végéhez közeledve rendkívül sok számla érkezett be a Bizottsághoz a tagállamoktól. A többletbevételekből adódóan (pl. a rendkívül magas bírságbevételeknek köszönhetően) csak 5,9 milliárd euró többletbefizetés hárult volna a tagállamokra. Ezt azonban a nettó befizető tagállamok túl magasnak tartották, és következetesen azt képviselték, hogy meg kell találni annak a módját, hogy átcsoportosításokból fedezzék a többletigényeket. Az ötös számú költségvetés-módosító elfogadása is éppen emiatt húzódott el, hiszen ez is többletbefizetést jelentett volna a tagállamoknak, jóllehet sokkal kisebb mértékben és sokkal kevésbé vitatható céllal.

Ahogy korábban már említettük, a fenti két költségvetés-módosító elfogadása a 2013-as költségvetésről szóló tárgyalások foglyává vált. Rendkívül feszült egyeztetéseket követően az intézmények elfogadták az Olaszországnak „járó” ötös számú módosítót, míg a hatos számút a Bizottság által javasoltnál kisebb összeggel hagyták jóvá: 6,1 milliárd euróra csökkent a DAB6 főösszege, azaz ekkora összeggel emelték meg az adott évi kiadási szintet.⁴² A fennmaradó 2,9 milliárd eurós összeg biztosítását 2013-ra halasztották egy nyilatkozatot csatolva, amelyben az intézmények vállalják, hogy amennyiben indokolt, minél hamarabb elfogadják majd egy módosítót. Ez a megoldás azt jelentette, hogy feloldódott a politikai patthelyzet és lehetővé vált a 2013-as költségvetés elfogadása. Azonban azt is ki lehet olvasni az eseményekből,

⁴¹ A korábbi évek költségvetés-módosítói kevésbé bizonyultak kiemelt politikai döntésnek, így ezek tárgyalásától ebben a tanulmányban eltekintünk. Továbbá, a forráshiány valójában az 2007 és 2013 közötti időszak végére vált akut problémává, így ezen évek költségvetés-módosítói kapták a legnagyobb figyelmet.

⁴² *Financial Times* [2012].

hogy a 2012-ben jelentkező forráshiány egy részének kezelését a következő évre tolták át az intézmények, azaz formálisan ugyan nem volt deficites a költségvetés (a jogi rendelkezésekkel összhangban), *de facto* azonban hiány állt elő, hiszen nem volt elegendő forrás a beérkezett számlák kiegyenlítésére.

2013 őszén szintén komoly politikai csatározás alakult ki az intézmények között. Ehhez komolyan hozzájárult az, hogy az EP (éppen az éves költségvetés finanszírozási problémáira hivatkozva) folyamatosan halogatta a 2014 és 2020 közötti időszak többéves keretéről született tanácsi álláspont jóváhagyását. Az EP részéről 2013 júniusában az volt a jóváhagyás feltétele, hogy a Tanács fogadja el a 2013-as költségvetés forráshiányát kezelő, 2. sz. költségvetés-módosítójának (DAB2) első részletét. A DAB2-ben a Bizottság 11,2 milliárd euró többletforrás bevonására tett javaslatot 2013 áprilisában, amelyből a Tanács a júliusi Ecofin tanácsülésen 7,3 milliárd eurót fogadott el. Az EP-nek azonban ez nem volt elegendő, és ragaszkodtak a fennmaradó 3,9 milliárd eurós rész elfogadásához.⁴³

Az igazi csatározás azonban akkor bontakozott ki, amikor két további költségvetés-módosító elfogadása is elakadt a Tanácsban. Egyrészt a Bizottság beterjesztette a hatos költségvetés-módosítót, amely a befizetésekre vonatkozó legfrissebb előrejelzést tartalmazta. Ez alapján a tagállamok GNI-alapú befizetései a tervezettnél 1,3 milliárd euróval magasabbak lettek, mert a becslésekhez képest kevesebb vámbevétel folyt be és az áfaalapú befizetések is elmaradtak a várt szinttől. Jóllehet az egymilliárd euró körüli többletbefizetés nem jelentett érdemi növekedést, a nettó befizető tagállamok számára azonban csak olaj volt a tűzre és élesen kritizálták a Bizottságot amiatt, hogy ilyen magas eltérés adódott a becsült és a tényleges befizetési igény között. Szintén komoly kihívást jelentett a kilences számú költségvetés-módosító, amelynek révén összesen 400,5 millió eurós támogatást kapott volna a szolidaritási alapból Románia a 2012-es szárazság és erdőtüzek miatt, valamint Németország, Ausztria és Csehország a 2013-as árvíz miatt. Mindeközben valóban „a levegőben lógott” a DAB2-ből fennmaradó 3,9 milliárd eurós rész kezelése. Az intézmények végül kétlépcsős megoldás révén fogadták el a nyitott módosítókat, a legproblémásabbakat csak a következő évi költségvetés jóváhagyásával egy időben, november végén hagyta jóvá az EP, rendkívül feszült egyeztetéseket követően.⁴⁴

Jóllehet 2013-ban valamennyi költségvetés-módosítót elfogadták az intézmények, 2014-ben ismét komoly forráshiány jelentkezett. Ez két okra vezethető vissza. Egyrészt 2013-ról kb. 23 milliárd euró értékben húzódtak át kifizetetlen számlák,

⁴³ European Parliament [2013a].

⁴⁴ *Bruxinfo* [2013].

amelyek teljesítésére a 2014-es költségvetésben nincs elegendő forrás. Másrészt egyértelműen érezteti hatását az, hogy a 2014 és 2020 közötti időszak többéves keretének főösszege reálértéken alacsonyabb a korábbi időszakok kiadási plafonjainál, ez pedig ahhoz vezet, hogy 2014-ben eleve szűkösebbek a keretek. 2014 őszére nem kevesebb, mint nyolc költségvetés-módosító hevert az asztalon, amelyek közül kettő vált különösen problémássá. Az egyik módosító, amelyet a Bizottság már májusban beterjesztett, 4,7 milliárd euróval javasolta emelni a 2014-es kiadási szintet, a számos területen fellépő forráshiány kezelésére, valamint a RAL szintjének csökkentése érdekében. Míg a képviselők és a nettó kedvezményezett tagállamok támogatták az elfogadását, addig a nettó befizetők számára problémás volt az elfogadása, alapvetően abból adódóan, hogy a kiadási szint emeléséhez a Bizottság kontingenciatartalékot javasolt igénybe venni. A 2015-ös költségvetés tárgyalásaival egy időben végül abban állapodtak meg az intézmények, hogy 4,2 milliárd euróval emelik meg a kiadási szintet, amelyből 3,2 milliárd eurót biztosít majd a kontingenciatartalék.

Rendkívül problémás költségvetés-módosító volt továbbá a Bizottság azon javaslatára, amely összesen 9,5 milliárd eurós többletbefizetési kötelezettséget írt elő a tagállamok számára. Ez a helyzet annak következményeként állt elő, hogy a Bizottság felülvizsgálta a GNI-alapú és az áfaalapú források 1995 és 2013 közötti időszakokra vonatkozó adatait, átvezetve számos statisztikai pontosítást. A 9,5 milliárd eurós összegből a legnagyobb rész, 3,6 milliárd euró az Egyesült Királyságra jutott,⁴⁵ amelynek teljesítését a brit vezetők egyértelműen elutasították. A probléma rendezéseként végül az a kompromisszum született, hogy a Bizottság által jelzett összegből mindössze 4,1 milliárd eurót fizettek be a tagállamok 2014 decemberében, a fennmaradó rész teljesítését 2015-re halasztották.⁴⁶

Jól látható tehát, hogy a 2015-ös költségvetésben hasonló finanszírozási feszültségek várhatóak, hiszen a tavalyi forráshiány egy részének kezelését is az idei évre halasztották az intézmények.

4. Összegzés

Az Európai Unió költségvetési rendszere, mint láttuk, számos kihívással és problémával küzd. Ezek egy része korábban is jelentkezett, hiszen a tagállami és intézményi törésvonalak legalább egy évtizede léteznek, ahogy az éves költségvetések kései elfogadása sem új jelenség. Arra azonban korábban nem volt példa, hogy ezek

⁴⁵ Részletesen lásd: *The Guardian* [2014].

⁴⁶ European Parliament [2014].

a politikai csatározások ahhoz vezessenek, hogy évről évre kifizetetlen számlákat görget maga előtt az Európai Bizottság.

Felmerül ezért a kérdés, hogy mi az, ami mégis megváltozott és felelős lehet ennek a helyzetnek a kialakulásáért. Meglátásom szerint három tényező játszik ebben szerepet. Először is, a tágabb gazdasági környezet, a 2008-ban kibontakozott válság. Az elmúlt években komoly válságkezelési rendszer épült ki, amely komoly anyagi terhet jelentett a fejlettebb tagállamok, vagyis az EU-s költségvetés nettó befizetői számára.⁴⁷ Ebben a környezetben természetes reakció részükről, hogy igyekeznek visszafogni a közös költségvetésbe történő befizetéseiket, különösen akkor, ha a többéves keretről folytatott tárgyalások éppen az euróválság legnehezebb időszakában zajlanak, ahogy az a 2014 és 2020 közötti többéves keret alakulásával történt. Más kérdés, hogy a nettó befizető tagállamok ezáltal éppen azoknak a programoknak a működését nehezítik meg, amelyek csökkenteni tudnák a válság negatív társadalmi-gazdasági következményeit.

Második tényezőként azt emelném ki, hogy egyértelműen „túl nagyra nőtt” az EU ahhoz, hogy a jelenlegi volumenű (azaz kb. 1000 milliárd eurós főösszegű) költségvetésen megosztozzon. Sokak számára ismeretes, hogy míg a kilencvenes években a kohéziós politika akkori legnagyobb kedvezményezettjei (az ibériai országok, Görögország, Olaszország) rendkívül nagy mértékben részesültek a felzárkóztató támogatásokból, addig a 2004-ben, illetve 2007-ben csatlakozott tagállamok nagyságrendileg feleakkora támogatási szinthez juthatnak hozzá. Ezért alapvetően az a tény felelős, hogy az EU eddigi legnagyobb léptékű bővítésekor a rendelkezésre álló források nem bővültek, a több tagállam nagyságrendileg ugyanakkora kiadási összeget osztózik.⁴⁸ Természetes következménye ennek, hogy a korábbiaknál is feszültebb légkörben zajlanak a tárgyalások, amelyek során minden tagállam igyekszik a számára elérhető legjobb pozíciót kiharcolni.

Harmadrészt, a legtöbb esetben alapvető probléma, hogy a nettó befizető tagállamok részéről hiányzik a politikai bizalom mind a nettó kedvezményezett tagállamok, mind az Európai Parlament, mind az Európai Bizottság irányában. Az elmaradottabb tagállamoknak általában azt róják fel, hogy nem tudják időben elkölteni a rendelkezésükre álló kohéziós támogatásokat, illetve amennyiben igen, azt értelmetlen projektekre fordítják. A parlamenti képviselők kiadásbővítő álláspontját a legtöbb esetben a valóságtól elrugaszkodottnak tartják, amely nem veszi figyelembe a tagállamok befizetési terheit. Végezetül, az Európai Bizottságot egyre többször

⁴⁷ Kölling [2012], 15. o., *Mijs-Schout* [2012], 12. o.

⁴⁸ *Inotai* [2007], 29. o.

vádolják azzal, hogy nem megalapozottak a bevételekre vonatkozó előrejelzései, meglátásuk szerint ez szintén hozzájárul az év közben jelentkező finanszírozási problémákhoz. Ennek a tanulmánynak nem célja, hogy megvizsgálja, mennyiben megalapozottak ezek a nézetek, azonban elmondhatjuk, hogy ez a hozzáállás az utóbbi években rendre megnehezítette a költségvetési ügyek előrehaladását. Egy jól működő, valóban a szolidaritás elvén szerveződő integrációban például nem fordulhatott volna elő az, hogy az Olaszországnak megítélt rendkívüli támogatás folyósítása közel fél évet csúszik a tágabb politikai alkuk miatt.

Összességében tehát úgy látom, hogy az uniós költségvetés működésében jelentkező legtöbb probléma kezelhető lenne, ha létrejönne ehhez a politikai akarat, azonban ez évek óta hiányzik. Amennyiben a következő években sem történik minőségi előrelépés ebben a kérdésben, úgy továbbra is hasonló, szinte rutinszerűen jelentkező, ám egyre súlyosbodó finanszírozási problémákra számíthatunk.

Felhasznált irodalom

- Begg, Iain* [2010]: Rethinking How to Pay for Europe, Swedish Institute for European Policy Studies, European Policy Analysis, April 2010. Letölthető: <http://www.sieps.se/en/publikationer/rethinking-how-to-pay-for-europe-20102epa> (2014. november 13.)
- Bruxinfo* [2013]: Véget ért az EU költségvetési Odüsszeiája. 2013. november 19. Letölthető: <http://bruxinfo.hu/cikk/20131119-veget-ert-az-eu-koltsegvetesi-odusszeiaja.html> (2014. október 4.)
- Council of the European Union [2013]: Council regulation, No. 1311/2013 of 2 December 2013 laying down the multiannual financial framework for the years 2014-2020. Letölthető: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0884:0891:EN:PDF> (2014. október 5.)
- Delors, Jacques* [2013]: Budget de l'UE: les voies d'un accord. Le Huffington Post 25/04/2013: http://www.huffingtonpost.fr/jacques-delors/budget-de-lunion-europeenne_b_3144687.html (2014. október 20.)
- Európai Bizottság [2010]: Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. Brüsszel, 2010. Letölthető: http://europa.eu/pol/pdf/qc3209190huc_002.pdf (2014. október 15.)
- European Commission [2012]: EU budget 2011. Financial report. Luxembourg, Publication Office of the European Union. Letölthető: http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/publications/2011/fin_report/fin_report_11_en.pdf (2014. december 15.)
- European Commission [2013a]: EU budget 2012. Financial report. Luxembourg: Publication Office of the European Union. Letölthető: http://ec.europa.eu/budget/financialreport/2012/pdf/financialreport-2012_en.pdf (2014. december 15.)
- European Commission [2013b]: EU Cohesion Policy Contributing to Employment and Growth in Europe. Joint paper from the Directorates-Generals for Regional & Urban policy and Employment, Social Affairs & Inclusion. Letölthető: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/cp_employ_growth_en.pdf (2014. szeptember 27.)
- European Commission [2014a]: EU budget 2013. Financial report. Luxembourg, Publication Office of the European Union. Letölthető: http://ec.europa.eu/budget/financialreport/2013/lib/financial_report_2013_en.pdf (2014. december 15.)

- European Commission [2014b]: European Union Public Finance. 5th Edition. Luxembourg, Publication Office of the European Union. Letölthető: http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/publications/2014/EU_pub_fin_en.pdf (2015. január 15.)
- European Parliament [2013a]: European Parliament Resolution of 3 July 2013 on the political agreement on the Multiannual Financial Framework 2014-2020. Letölthető: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0304+0+DOC+XML+V0//EN> (2014. November 10.)
- European Parliament [2013b]: Definitive adoption of the European union's general budget for the financial year 2014. Letölthető: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2014:051:FULL> (2014. október 3.)
- European Parliament [2014]: Parliament approves EU budgets for 2014 and 2015. Letölthető: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20141212IPR01102/html/Parliament-approves-EU-budgets-for-2014-and-2015> (2015. február 15.)
- European Parliament and the Council of the European Union [2013]: Financial regulation applicable to the general budget of the Union and its rules of application. Letölthető: <http://bookshop.europa.eu/en/financial-regulation-applicable-to-the-general-budget-of-the-union-and-its-rules-of-application-pbKV0113881/?CatalogCategoryID=Y.cKABstnJsAAAEjxZEY4e5L> (2014. szeptember 30.)
- Európai Tanács [2013]: Következtetések (többéves pénzügyi keret 2014–2020). Letölthető: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=HU&f=ST%2037%202013%20INIT> (2014. szeptember 15.)
- Financial Times* [2012]: MEPs approve compromise EU budget. December 12. Letölthető: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/594981a6-4467-11e2-952a-00144feabdc0.html#axzz3LmVfPAG> (2014. november 10.)
- Government of the United Kingdom [2010]: A letter from Prime Minister David Cameron and other European leaders to the President of the European Commission on 18 December 2010. Letölthető: <https://www.gov.uk/government/news/letter-to-president-of-european-commission> (2014. október 8.)
- Hagemann, Sara* [2014]: The EU Budget and Balance of Powers between the European Parliament and the EU Governments. Swedish Institute for European Policy Studies, European Policy Analysis, April. Letölthető: http://www.sieps.se/sites/default/files/version2_2014_3epa_0.pdf (2014. november 25.)
- Hetényi Géza – Bajusz Anna* [2014]: EU-költségvetés és a többéves pénzügyi keret (2014). In: Magyarország első évtizede az Európai Unióban 2004–2014. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest.
- Horváth Jenő* [2003]: Az európai integráció története napról napra. 1945–2002, Osiris, Budapest.
- Horváth Zoltán* [2002]: Kézikönyv az Európai Unióról. Ötödik, átdolgozott, bővített kiadás. Magyar Országgyűlés, Budapest.
- Inotai András* F2007]: Gondolatok az Európai Unió költségvetésének jövőjéről és a magyar mozgástérről. In: EU-költségvetés: Kihívások és reformtervek, MTA VKI-CEU ENS.
- Iván Gábor* [2007]: Bevezetés az Európai Unió költségvetésébe. Osiris, Budapest.
- Kaponyi Erzsébet* [2006]: Európai közösségi jog. Aula, Budapest.
- Kengyel Ákos* [2013]: A megszokott keretek csapdájában. Gondolatok az Európai Unió 2014–2020 közötti költségvetési kiadásairól. *Köz-Gazdaság*, VIII. évf., 1. sz., március.
- Kölling, Mario* [2012]: The Multiannual Financial Framework 2014-20-Best European Value for Money? In: Perspectives of Federalism, Vol. 4., issue 3. Letölthető: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2167190 (2014. november 27.)
- Marzinotto, Benedicta* [2012]: The long-term EU budget: size or flexibility? Bruegel Policy Contribution, Issue /20., november. Letölthető: http://aei.pitt.edu/37835/1/The_long-term_EU_budget_size_or_flexibility__%28English%29.pdf (2014. október 20.)

- Mijs, Arnout – Schout, Adriaan* [2012]: Views on the Commission's Draft EU Budget: Excessively Ambitious or Overly Timid? EPIN Working Paper, No. 32. Letölthető: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2001362 (2014. november 10.)
- Staikouras, Christos* [2014]: Opening Speech – Presentation on the EU Budget Guidelines 2015. European Parliament, Brussels, április. Letölthető. <http://www.gr2014.eu/sites/default/files/Opening%20Speech%20-%20Presentation%20on%20the%20EU%20Budget%20Guidelines%202015.pdf> (2014. november 10.)
- Szemlér Tamás* [2013]: A közös költségvetés szakértői szemmel. *Kitekintő*, február 25. Letölthető: http://kitekinto.hu/europa/2013/02/25/a_kozos_koltsegyvetes_szakerti_szemmel/#VIGousmws2U (2014. november 10.)
- The Guardian [2014]: EU demand for extra 1,7bn from UK prompts emergency meeting. Letölthető: <http://www.theguardian.com/world/2014/oct/24/david-cameron-eu-budget-demand-europe> (2015. február 15.)

Abstracts of the Articles

Decline of the Principle of Equal Treatment

JÁNOS MARTONYI

The multilateral regulatory framework of international trade driven by universal inspirations, as created by the GATT and the WTO, was based upon the principle of equal treatment. The ingenious legal implementation technique of this principle, the most favoured nation treatment, invented a long time ago, was not only multilateralized, but also elevated – with some notable exceptions – to be the main rule of the GATT system. As a result of the ever expanding and deepening regulation, as part of the globalization process, the world trade has become more and more liberalized. However, after many decades of successful development, roughly 15 years ago the process came to a standstill, in a way, became the victim of its own success. Among the various economic and political factors one reason of this slowing down was that the principle of equal treatment and its legal technique of implementation progressively lost its importance. The faltering of one of the main pillars of the system inevitably put the whole system at risk. In the first stage the most favoured nation treatment ceased to be the main rule and turned into an exception. Later on the exception, after being applied in an ever widening scope, brought about a new system based upon a wide network of bilateral and regional free trade and preferential agreements. Hence the decline of the original universalism and the fragmentation of the global regulatory framework. It is of utmost importance that the achievements of the multilateral regulation of world trade are preserved, while recognizing the fact that the global system is by far not as uniform and homogenous as it is frequently thought and the economic, political, cultural-civilizational differences – also as reflected in the field of legal rules and regulations – make the world much less flat than it may look like.

Financing problems related to the budgetary system of the European Union

ANNA BAJUSZ

The European Union's budgetary system, even if it is able to fulfil its primary roles (such as the financing of the common European objectives), entails a lot of handicaps. In recent years, several problems occurred in the functioning of the annual budget, leading to a de facto lack of funds in certain budgetary years. This article gives a short insight into the functioning of the common European budgetary system (with a special emphasis on budgetary flexibility) and presents the nature and the reasons of the deficiencies. We argue that the problems encountered result from the new stipulations of the Lisbon Treaty, the political motivations of the institutions concerned as well as from the broader political and economic context.

MEGJELENT

Garai László: Egyáltalán, minek nekünk gazdaságpszichológia? című könyve

Hogy minek nekünk gazdaságpszichológia? Mert azzal foglalkozik, hogy minek nekünk ennek a tárgya: az ember mint erőforrás. Hogy az ember tudása erőforrás lehet a gazdálkodás számára, ezt már megtanultuk. S közben a világban kezdik felfedezni, hogy az ember szociális identitása is az.

Mind a kettő tőke. Emberi tőke a tudás: amikor beruháztak a gyártásába, kiderült, hogy a gyártmány használata több pénzt hoz, mint amennyibe került. És mostanában derül ki: emberi tőke a szociális identitás is. A vele való gazdálkodásról esik a legtöbb szó a könyvben.

A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy az identitás figyelembevétele nemcsak erkölcsi és kulturális, hanem éppenséggel gazdasági érdek is. Mert az egymástól vagytonban, jövedelemben, jólétben és emberi méltóságban egyre inkább távolodó osztályok magát a gazdaság működését veszélyeztetik, ha hiányzik az akarat arra, hogy viszonyukkal gazdálkodjunk. Új viszonyuk nem reprodukálja azt a régit, amelyet Marx elemzéseiből ismerünk. A klasszikus időszak kapitalista társadalma elitre és olyan tömegre bomlott, amelyet egyre növekvő mértékben belekényszerítettek a javak termelésébe, kirekesztve ugyanazon javaknak a fogyasztásából. A társadalom mai kettéhasadása a kiképezetlen tömeget a termelésből éppúgy kirekeszti, mint a fogyasztásból. S közben nemcsak a szegényedés szorít ki egy ezáltal feleslegessé váló tömeget a termelésből, hanem a másik póluson egy elit gazdagodása is függetlenedik a növekedéstől. Kettejük viszonyának alakulása „évszázados pangást” (secular stagnation) eredményezhet.

Ennek fenyegetését egyre növekvő aggodalommal fürkészik közgazdászok és gazdaságpolitikusok. Amikor aggodásukban részt vállal a gazdaságpszichológia, bemutathatja egy identitásgazdálkodás szükségességét és lehetőségeit. Ahogyan ezt jelen könyv is teszi.

Garai László pszichológus, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Szegedi Tudományegyetem Közgazdaságtani Doktori Iskolájának, az egyetem Gazdaságpszichológiai Tanszékének és a Dél-Franciaországban működő European Department of Economic Psychologynek az alapítója. E könyvének anyagából gazdaságpszichológiai szemináriumot vezetett a Kaliforniai Állami Egyetemen és előadásokat tartott a Nemzetközi Gazdaságpszichológiai Kutató Társaság (IAREP) több, egymást követő kollokviumán.

A kötet kedvezményesen megvásárolható a kiadó szerkesztőségében és webáruházában.

További információ: Napvilág Kiadó www.napvilagkiado.eu

1054 Bp., Alkotmány u. 2., kiado@napvilagkiado.hu, 06-1-311-4866

A kötet a kiadó honlapján:

http://napvilagkiado.eu/webaruhaz/shop.product_details/9-koezgazdasagtan/flypage.tpl/896-egyaltalan-minek-nekuenk-gazdasagpszichologia/

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány 2015. évi KÜLGAZDASÁG c. folyóiratát példányban, ára: 10 800 Ft/év, 5 400 Ft/félév.

Megrendelő neve:

Megrendelő címe:

Megrendelő postafiók címe:

Megrendelő e-mail címe:

Telefon:

Telefax:

Ügyintéző neve, telefonszáma:

Fizetési mód: Csekken: Átutalással:

(Számlaszámunk: 11100104-19659963-10000001)

Kérjük, hogy a 2015-ös megrendelésüket az alábbi elérhetőségeken jelezzék számunkra.

Külgazdaság Szerkesztősége

1112 Budapest, Budaörsi út 45. • 1518 Budapest, Pf.: 71
web: www.kulgzadasag.eu • e-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu
Tel.: 309-2695 • Fax: 309-2647